

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ - Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΩΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ
ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΓΙΑ ΤΗ ΣΧΟΛΙΚΗ
ΕΠΙΤΥΧΙΑ»**

ΟΝΟΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧ. ΦΟΙΤΗΤΗ: Χαρίτος Παναγιώτης

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Γκόβαρης Χρήστος

ΒΟΛΟΣ 2022

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία διερευνάται η σημασία των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον των παιδιών Ρομά και στον τρόπο που αυτές συμβάλλουν στη σχολική τους επιτυχία.

Για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού, η παρούσα έρευνα στηρίζεται θεωρητικά στη Θεωρία της Αναγνώρισης, έτσι όπως αυτή αρχικά διατυπώθηκε από τον Honneth και στη συνέχεια εξειδικεύτηκε από τον Stojanov για την εκπαίδευση.

Για τη μελέτη του θέματος αξιοποιήθηκε η ποιοτική μέθοδος. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις οι οποίες αναλύθηκαν στη συνέχεια θεματικά. Τα ερωτήματα που τέθηκαν στα υποκείμενα της έρευνας αφορούσαν στους εξής άξονες:

1. Ποια είναι τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μαθητές Ρομά κατά τη διάρκεια της σχολικής φοίτησης;
2. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής κατάστασης των μαθητών Ρομά;
3. Ποια είναι τα βιώματα των παιδιών Ρομά στο σχολικό περιβάλλον
4. Βιώνουν τις σχέσεις τους με τους εκπαιδευτικούς και τους συμμαθητές ως σχέσεις αναγνώρισης;
5. Λειτουργεί η οικογένεια των παιδιών Ρομά υποστηρικτικά ως προς την σχολική φοίτηση;
6. Ποια είναι τα βιώματα αναγνώρισης και μη αναγνώρισης των παιδιών Ρομά;
7. Βιώνουν το οικογενειακό περιβάλλον υποστηρικτικά;
8. Υπάρχει εκπαιδευτική δικαιοσύνη στο σχολείο για τους μαθητές Ρομά;
9. Ποιος είναι ο ρόλος στην αναπαραγωγή ανισοτήτων του σχολείου;
10. Ποιες είναι οι εντυπώσεις των παιδιών Ρομά για τα σχολεία;
11. Ποιες είναι εμπειρίες αναγνώρισης των μαθητών Ρομά που συμβάλουν στη παραμονή ή απομάκρυνση από το σχολικό πλαίσιο;
12. Ποια είναι η στάση της οικογένειας απέναντι στο σχολείο;
13. Τι προτείνουν τα ίδια τα παιδιά για τη βελτίωση της σχολικής φοίτησης;

Οι βασικοί άξονες της συνέντευξης είναι α) ποια είναι χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής κατάστασης των παιδιών Ρομά, β) ποια είναι τα βιώματα των παιδιών Ρομά στο σχολικό περιβάλλον, γ) ποια είναι βιώματα αναγνώρισης και μη αναγνώρισης των μαθητών Ρομά δ) ποιες είναι οι εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά μέσα στην οικογένεια.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την διεξαχθείσα έρευνα δείχνουν ότι οι εμπειρίες αναγνώρισης επηρεάζουν έως έναν βαθμό την εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά, που αντιμετωπίζουν συχνά εχθρικές και μεροληπτικές συμπεριφορές, ενώ το ίδιο το σχολείο και οι λειτουργίες και πρακτικές του, τους είναι ανοίκειες. Φαίνεται λοιπόν πως η διαπολιτισμική εκπαίδευση στην πράξη αποδεικνύεται ανεπαρκής ή αναποτελεσματική. Καταδεικνύεται η ανάγκη ουσιαστικής εφαρμογής της αναγνώρισης των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, όπως είναι οι Ρομά. Η αναγνώριση αυτή, μέσα από την εφαρμογή ανάλογων πολιτικών, θα συμβάλλει σημαντικά στην εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία και στη βελτίωση μελλοντικά του βιοτικού τους επίπεδο, περιορίζοντας τα φαινόμενα του κοινωνικού τους αποκλεισμού.

Λέξεις Κλειδιά: *Εμπειρίες Αναγνώρισης, Θεωρία της Αναγνώρισης, Ρομά, Διαπολιτισμική Εκπαίδευση, Κοινωνικές ανισότητες, θεματική ανάλυση*

ABSTRACT

This thesis explores the importance of recognition experiences in the family and school environment of Roma children and how they contribute to their school success.

To achieve the above purpose, this research is theoretically based on Recognition Theory, as it was initially formulated by Honneth and then specialized by Stojanov for education.

The qualitative method was used to study the subject. Specifically, semi-structured interviews were conducted which were then analyzed thematically. The questions posed to the subjects of the research concerned the following areas:

1. Barriers to school attendance - School experiences and attitudes towards school.
2. Roma students' impressions of school, Adaptation, Positive - negative experiences, Relationships with teachers and classmates, Concerns about Roma children's recognition experiences at school.
3. Suggestions for improving the school experience of Roma children
4. Family attitude towards the school

The main axes of the interview are a) the educational situation of Roma children in Greece, b) the importance of the school in the consolidation of educational justice, as well as its role in the reproduction of school inequalities, c) what experiences of recognition related to schooling cause fears of Roma mothers and children and what factors contribute to overcoming or not overcoming these fears and d) what are the recognition experiences of Roma children within the family.

The conclusions drawn from the conducted research show that recognition experiences to some extent influence the educational career of Roma children, who often face hostile and discriminatory attitudes, while the school itself and its functions and practices are unfamiliar to them. So it seems that intercultural education in practice proves to be insufficient or ineffective. The need to effectively implement the recognition of different cultural groups, such as the Roma, is demonstrated. This recognition, through the implementation of similar policies, will contribute

significantly to their educational careers and to the future improvement of their standard of living, limiting the phenomena of their social exclusion.

Keywords: *Recognition Experiences, Theory of Recognition, Roma, Intercultural Education, Social Inequalities, Thematic Analysis*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ξεκινώντας θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους εκείνους που συνέβαλαν στη δημιουργία, ολοκλήρωση και τελειοποίηση της διπλωματικής μου εργασίας. Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου κο. Χρήστο Γκόβαρη για την ουσιαστική καθοδήγησή του πάνω στο σκελετό που θα έπρεπε να στηριχτεί η διπλωματική μου εργασία. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω και όλους τους καθηγητές και συμφοιτητές μου που με υποστήριζαν και με βοήθησαν όλα αυτά τα χρόνια της φοίτησής μου.

Παναγιώτης Χαρίτος

ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΗ

Στην οικογένειά μου, για την υπομονή και την πίστη που υπέδειξαν όλα αυτά τα έτη των σπουδών μου, και για την στήριξή τους καθ' όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας και ολοκλήρωσης αυτής της εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	II
ABSTRACT	IV
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	VI
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	VII
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	12
2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	12
2.2. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ	13
2.2.1 <i>ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ</i>	13
2.3. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΡΟΜΑ – ΒΑΣΙΚΑ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	16
2.4. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ – Η ΟΠΤΙΚΗ ΤΗΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	21
2.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ	25
3.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ	25
3.1.1. <i>ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥ HEGEL ΣΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ</i>	26
3.2. <i>ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ</i>	28
3.3. <i>ΘΕΤΙΚΟ ΗΘΙΚΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ</i>	32
3.2. ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΜΕΝΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ - ΗΘΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΥ	34
3.2.1. <i>ΟΙ ΙΚΑΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ</i>	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο : ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ / ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	76
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	80
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στον 21ο αιώνα, εποχή παγκοσμιοποίησης και ραγδαίων επιστημονικών και τεχνολογικών εξελίξεων, συναντάμε μια αξιοσημείωτη αντίφαση: την ύπαρξη κοινωνικών ομάδων που δεν δύνανται να συμμετέχουν ισότιμα σε δημόσια και κοινωνικά αγαθά και έρχονται αντιμέτωποι με τον κοινωνικό και εκπαιδευτικό αποκλεισμό. Ειδικότερα, στην Ελλάδα ο σχολικός αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση που βιώνουν οι μαθητές Ρομά έχει σαν αποτέλεσμα να στερούνται το πολύτιμο αγαθό της μόρφωσης και της παιδείας. Καθώς λοιπόν, είναι αδιαμφισβήτητος ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κοινωνική, εργασιακή, οικονομική και πολιτική ένταξη του ατόμου, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής το θέμα της εκπαίδευσης της νέας γενιάς Ρομά, μιας και είναι το κλειδί που θα ανοίξει τις πόρτες της κοινωνίας και της οικονομίας στην περιθωριοποιημένη αυτή ομάδα Ελλήνων πολιτών. (Διβάνη, 2002)

Για να μπορούμε να μιλάμε για δίκαιη συγκρότηση των σύγχρονων κοινωνιών, είναι απαραίτητο η εκπαίδευση να προσανατολίσει τις πρακτικές της στη διεύρυνση των δυνατοτήτων κοινωνικής συμμετοχής και της αμοιβαίας αναγνώρισης, έτσι ώστε να διασφαλιστεί κοινωνικά η ατομική εξέλιξη και αυτοπραγμάτωση στον ορίζοντα ενός κοινού κανόνα αξιών. Οι πρακτικές αυτές της εκπαίδευσης, θα πρέπει να έχουν σαν στόχο την διαμόρφωση μιας σχολικής κουλτούρας που θα παρέχει ευκαιρίες και βιώματα διαπολιτισμικής συνάντησης και μάθησης, και όχι απλά την πιστοποίηση των «διαφορετικών» πολιτισμικών στοιχείων και γνωρισμάτων (Γκόβαρης, 2005). Είναι απαραίτητο να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις πρόσβασης και βίωσης του πλουραλισμού, εξασφαλίζοντας νόμιμες ευκαιρίες έκφρασης του "ιδιαίτερου" στο δημόσιο χώρο. (Φραγκουδάκη, 2001)

Με τη συνολική προβληματική των διαδικασιών κοινωνικής ένταξης σε μια πλουραλιστική κοινωνία συνδέεται στενά η διαπολιτισμική μάθηση, ως διαδικασία αναζήτησης και οικοδόμησης εκείνων των γνώσεων και των αρχών που απαιτούνται για μια ουσιαστικά ισότιμη κοινωνική συνύπαρξη των κοινωνικών ομάδων. Στο πλαίσιο λοιπόν, της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα καταβάλλει προσπάθειες να εντάξει στη σχολική πραγματικότητα μαθητές με ποικίλα στοιχεία πολιτισμικής και γλωσσικής ετερότητας. (Χατζησαββίδης, 1996).

Ειδικότερα, στην περίπτωση των παιδιών Ρομά, η σημασία και ο ρόλος των εμπειριών αναγνώρισης στην εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία μελετάται και ερευνάται στην παρούσα εργασία.

Τα ευρήματα των ερευνών που αφορούν την εκπαιδευτική κατάσταση των Ρομά στην Ελλάδα καθώς και τη σημασία του σχολείου στην εμπέδωση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης και τον ρόλο του στην αναπαραγωγή σχολικών ανισοτήτων, καθιστούν αναγκαία την αναδιαμόρφωση των μηχανισμών που διαμορφώνουν τη σχολική πραγματικότητα. Η παρούσα διπλωματική εργασία θα επιδιώξει να φωτίσει ένα μέρος της υπάρχουσας κατάστασης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην έννοια της αναγνώρισης κατά την εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά.

Το ερευνητικό πρόβλημα το οποίο απασχολεί την εργασία εστιάζει στις εμπειρίες αναγνώρισης στην εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά. Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνηθεί ο ρόλος των εμπειριών αναγνώρισης στο σχολείο και στην οικογένεια για τη σχολική ένταξη και ιδιαίτερα για τη σχολική επιτυχία Ρομά μαθητών.

Με βάση το γενικό σκοπό και τους στόχους της έρευνας διατυπώνονται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- ποια είναι χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής κατάστασης των παιδιών Ρομά;
- ποια είναι τα βιώματα των παιδιών Ρομά στο σχολικό περιβάλλον;
- ποια είναι βιώματα αναγνώρισης και μη αναγνώρισης των μαθητών Ρομά;
- ποιες είναι οι εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά μέσα στην οικογένεια;

Το θεωρητικό πλαίσιο που επιλέχθηκε για την συγκεκριμένη εργασία είναι η πρόσληψη της έννοιας της Αναγνώρισης από σύγχρονους εκπροσώπους της Κριτικής θεωρίας, όπως ο Habermas, ο Benhabib και ο Honneth, των οποίων οι αναλύσεις αφορούν στις διαδικασίες συγκρότησης δίκαιων κοινωνιών και στις ηθικοκοινωνικές προϋποθέσεις διαμόρφωσης και διαφύλαξης μιας ακέραιης υποκειμενικότητας (Fraser & Honneth, 2003).

Είναι σημαντική για την Διαπολιτισμική Παιδαγωγική η έμφαση που δίνουν οι παραπάνω θεωρητικοί στο γεγονός ότι η συγκρότηση της υποκειμενικότητας είναι εφικτή μόνο ως εξελικτική διαδικασία εσωτερίκευσης κοινωνικών σχέσεων (δι'υποκειμενικότητα) που χαρακτηρίζονται από συμμετοχή και αμοιβαία αναγνώριση:

«Το άτομο αντιλαμβάνεται τον εαυτό του ως πλήρες και ιδιαίτερο κοινωνικό μέλος, όταν οι κοινωνικές του σχέσεις του επιτρέψουν να νιώσει βέβαιο για τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του, π.χ. για το ιδιαίτερο γλωσσικό και πολιτισμικό του κεφάλαιο, τα οποία μπορεί να αξιοποιήσει στη διαδικασία της εξέλιξής του» (Γκόβαρης, 2005). Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει για το σχολείο το αίτημα της διϋποκειμενικής αναγνώρισης των μαθητών, ως ατόμων που βιώνουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και είναι φορείς ταυτοτήτων οι οποίες βρίσκονται σε εξέλιξη. Οι μαθητές μπορούν να αποκομίσουν βιώματα αναγνώρισης μέσα από δράσεις που μπορούν να οργανωθούν και να πραγματοποιηθούν στο σύνολο των λειτουργιών και πρακτικών του σχολείου, όπως την σχολική κουλτούρα, τη διδακτέα ύλη, τις μεθόδους διδασκαλίας και αξιολόγησης των σχολικών επιδόσεων καθώς και από τις σχέσεις του σχολείου με τους γονείς και την κοινότητα (Γκόβαρης, 2005).

Η μέχρι τώρα αντιμετώπιση του θέματος της ένταξης και παραμονής τους στο σχολείο δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, υπογραμμίζοντας έτσι την αδυναμία των εκπαιδευτικών συστημάτων να διαχειριστούν αποτελεσματικά την ετερογένεια του σημερινού μαθητικού πληθυσμού. Δε μπορεί να λειτουργήσει διαπολιτισμικό σχολείο, όταν η ανισότητα, η απόρριψη και ο κοινωνικός αποκλεισμός χαρακτηρίζουν την κοινωνική θέση των ομάδων που το απαρτίζουν. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που χρειάζεται είναι η πολιτεία να κινητοποιήσει όλες τις δυνάμεις της, ώστε να βάλει τέλος στις πρακτικές διαχωρισμού, στιγματισμού και αποκλεισμού των Ρομά από τις ευκαιρίες ζωής (Μάρκου, 2013). Όσο ο μονοπολιτισμικός χαρακτήρας του ελληνικού σχολείου δεν τίθεται σε αμφισβήτηση και όσο τα θεσμικά μέτρα παραμένουν μονομερή και δεν απευθύνονται στο σύνολο των μαθητών, αντανakλώντας τις ανάγκες μιας σύγχρονης δημοκρατικής και πολυπολιτισμικής κοινωνίας, μειώνονται οι δυνατότητες αποτελεσματικής και διαχρονικής αντιμετώπισης των προβλημάτων (Παρθένος, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΡΟΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

2.1. Εισαγωγή

Το εκπαιδευτικό σύστημα της ελληνικής κοινωνίας, στα πλαίσια της πολυπολιτισμικότητας, βρίσκεται αντιμέτωπο με μια ιδιαίτερη πρόκληση, αυτή της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά. Υπάρχει πλήθος ονομασιών που αναφέρονται στους Ρομά¹ ή αλλιώς τους Τσιγγάνους, τους Αθίγγανους, τους Σίντιδες ή τους Έλληνες με ρόμικη καταγωγή (Γκότοβος, 2004, 2013). Όλες αυτές οι ονομασίες αφορούν μια ιδιαίτερη ομάδα, που παρουσιάζει διαφοροποιήσεις όχι μόνο σε σχέση με την κυρίαρχη ομάδα ή με άλλες ομάδες (π.χ. η υπαγωγή των Ρομά της Θράκης στη Μουσουλμανική Μειονότητα, Μαυρομάτης, 2005), αλλά και στο εσωτερικό της (Ράντης, 2008). Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει αυτή η ευάλωτη κοινωνικά ομάδα, είναι η περιθωριοποίηση, ακόμη και ακραία σε ορισμένες περιπτώσεις. Το γεγονός αυτό, στα πλαίσια της εκπαίδευσης, μεταφράζεται σε ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών εκτός σχολείου ή με διακοπόμενη φοίτηση. Πρόκειται για παιδιά δίγλωσσα ή σε ορισμένες περιπτώσεις τρίγλωσσα (π.χ. στη Θράκη), προερχόμενα από μία κοινότητα γραμματισμού (Κωστούλη, 2010) που ακολουθεί τους δικούς της κανόνες ή αλλιώς, από μια καθημερινή κουλτούρα που έχει συγκροτηθεί με κανόνες προφορικότητας (Παπαχρήστος κ.ά., 2012).

Με το ζήτημα της εκπαίδευσης των παιδιών Ρομά, έχουν ασχοληθεί ειδικοί των παιδαγωγικών αλλά και των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών, επιδιώκοντας να το προσεγγίσουν και να το ερμηνεύσουν. Εξίσου έχει απασχολήσει και το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο καταβάλλει προσπάθειες να προσαρμόσει την εκπαιδευτική του πολιτική σύμφωνα με τις σχετικές ευρωπαϊκές επιταγές.

---

¹ Στην Ελλάδα οι προσδιορισμοί Ρομά/Ρόμ/Τσιγγάνοι λειτουργούν ως συνώνυμα και αντιπροσωπεύουν αποδεκτές παραδόσεις για τα ίδια τα υποκείμενα. Αντίθετα, σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες ο προσδιορισμός Τσιγγάνος (αντί Ρομά/Ρομ) μπορεί να θεωρηθεί ακόμα και προσβλητικός.

2.2. Εκπαίδευση και Κοινωνικές Ανισότητες

2.2.1 Κοινωνικές ανισότητες και εκπαίδευση

Αδιαμφισβήτητο γεγονός αποτελεί, δυστυχώς, η ύπαρξη ομάδων που αποκλείονται από την εκπαίδευση για ποικίλους λόγους κατά περίπτωση (Μουχέλη, 1996). Για παράδειγμα, στην περίπτωση των παράτυπων μεταναστών, ο αποκλεισμός τους από την εκπαίδευση είναι αυτόματος από το νόμο, αφού η παραμονή τους στη χώρα θεωρείται παράνομη. Μια άλλη περίπτωση αποτελούν οι μειονότητες. Οι ομάδες αυτές αποκλείονται έμμεσα από τη μόρφωση, αφού το σύστημα εκπαίδευσης που τους παρέχεται είναι είτε ξένο προς τον πολιτισμό τους είτε χαμηλότερης ποιότητας. Εκτός από τις μειονότητες, υπάρχουν και άλλες ομάδες που στερούνται το δικαίωμα στην εκπαίδευση και των ίσων ευκαιριών στη μάθηση, όπως συμβαίνει με τα άτομα με ειδικές ανάγκες. Η συμμετοχή των ατόμων αυτών στο εκπαιδευτικό σύστημα, καθορίζεται από την ύπαρξη των κατάλληλων υποδομών στο σχολείο, ώστε να είναι δυνατή η ασφαλής και ανεμπόδιστη μετακίνησή τους (Μπαλής, 2009).

Είναι εύλογο πως όσο ποικίλουν οι μορφές του αποκλεισμού, που υφίστανται οι διαφορετικές ομάδες, τόσο ποικίλουν και οι τρόποι αντιμετώπισής τους, με πρώτο και απαραίτητο βήμα την χαρτογράφηση του φαινομένου. Ειδικότερα, στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών που αποκλείονται από την εκπαίδευση προέρχονται από τα πιο χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα (Τερζοπούλου & Γεωργίου, 1996). Αν και η πραγματικότητα αυτή είναι ευρέως γνωστή, οι προσπάθειες που γίνονται για τη λεπτομερή χαρτογράφηση του σχολικού αποκλεισμού ακόμη δεν έχουν ολοκληρωθεί. Το γεγονός ότι ένα τέτοιο φαινόμενο δεν θα έπρεπε να υπάρχει σε καμία χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μπορεί να δικαιολογήσει τους αργούς ρυθμούς των προσπαθειών παρέμβασης των αρχών, αφού καθιστά αχρεία την ύπαρξη ενός χάρτη σχολικού αποκλεισμού. Για τον ίδιο μάλλον λόγο, δεν παρατηρείται κάποια αντίδραση των αρμόδιων αρχών και υπηρεσιών στα μικρά ποσοστά που δίνει η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, αναφορικά με την μαθητική διαρροή και τον σχολικό αποκλεισμό των παιδιών Ρομά. Φαίνεται λοιπόν, πως οι επίσημες αρχές προσπαθούν να υποβαθμίσουν το φαινόμενο αυτό, αποδίδοντάς το κυρίως στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, στις ιδιαίτερες συμπεριφορές και στις

επιλογές των μελών της κοινότητας Ρομά (Χαραλαμπίδης & Χατζησαββίδης, 1997).

Ωστόσο, η κατάσταση αυτή αρχίζει να παίρνει διαφορετική τροπή τα τελευταία χρόνια. Το ενδιαφέρον που έχουν δείξει τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για τον σχολικό αποκλεισμό έχει προκαλέσει και τις ανάλογες αντιδράσεις από την ευρύτερη κοινωνία (Dean et al, 2004). Αντίστοιχο ενδιαφέρον έχει δείξει και η Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη χρηματοδότηση διαφόρων προγραμμάτων σχετικά με τις μειονότητες και τον σχολικό αποκλεισμό, καθιστώντας τον αντικείμενο μελέτης (Τσιμπιρίδου, 2006).

Μελετώντας λοιπόν, το φαινόμενο του σχολικού αποκλεισμού, παρατηρούνται τρεις περιπτώσεις. Στην πρώτη περίπτωση, υπάρχουν τα παιδιά που προέρχονται από ειδικές ομάδες, τα οποία μένουν εκτός σχολείου από την αρχή, χωρίς να πραγματοποιούν καν την εγγραφή τους. Η δεύτερη περίπτωση αφορά στα παιδιά ειδικών ομάδων, τα οποία έρχονται αντιμέτωπα με την περιθωριοποίηση μέσα στο σχολείο, είτε από την έναρξη της σχολικής τους ζωής είτε κατά τη διάρκειά της, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις του εκπαιδευτικού συστήματος και να διακόπτουν οριστικά την φοίτησή τους. Τέλος, η τρίτη περίπτωση περιλαμβάνει τα παιδιά ειδικών ομάδων, που ανταπεξέρχονται σε πολύ χαμηλό ποσοστό στις απαιτήσεις του σχολικού προγράμματος, ολοκληρώνοντας ωστόσο τη φοίτησή τους (Ντούσας, 1997).

Στην περίπτωση των Ρομά, εντοπίζονται όλα τα στοιχεία μιας πολιτισμικής και γλωσσικής μειονότητας. Έχουν ως μητρική τους γλώσσα τη ρομανί και στο μεγαλύτερο τους ποσοστό είναι αναλφάβητοι. Καθώς τα εισοδήματά τους είναι χαμηλά και ευκαιριακά, είναι στην πλειονότητά τους φτωχοί. Επιπλέον, οι κακές συνθήκες διαβίωσης και η περιορισμένη πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγείας, έχουν ως αποτέλεσμα οι περισσότεροι Ρομά να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Για την κατάσταση αυτή των Ρομά, ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό ο έντονος κοινωνικός αποκλεισμός, με τον οποίο είναι αντιμέτωποι (Μάρκου, 2018).

Οι Ρομά, στην καθημερινότητά τους χρησιμοποιούν τη μητρική γλώσσα τους, ενώ η ελληνική χρησιμοποιείται ως δεύτερη γλώσσα. Η περιορισμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας περιορίζει αντίστοιχα και τον βαθμό κατανόησής της, με αποτέλεσμα τα παιδιά να αντιμετωπίζουν έντονα προβλήματα κατά την έναρξη της σχολικής τους ζωής (Γκότοβος, 2002). Επόμενο είναι λοιπόν, ένα πολύ μικρό ποσοστό των παιδιών Ρομά να καταφέρνουν να ολοκληρώσουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση

και ακόμα πιο λίγα, να συνεχίζουν στις επόμενες εκπαιδευτικές βαθμίδες (Μάρκου, 2018).

Ένα μεγάλο ποσοστό παιδιών Ρομά, δεν εγγράφονται ποτέ στο σχολείο (Μάρκου, 2018). Η ευθύνη για τον αποκλεισμό των παιδιών Ρομά από την εκπαίδευση, σύμφωνα με τους ιθύνοντες του εκπαιδευτικού συστήματος, βαραίνει τους ίδιους τους γονείς. Είναι σύνηθες να αποδίδεται η αιτία αυτού του φαινομένου στις αντιλήψεις και συμπεριφορές των γονέων, κατηγορώντας τους συχνά για αδιαφορία σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών τους (Ντούσας, 1997). Έτσι όμως, αποσιωπάται η ευθύνη και ο ρόλος της ευρύτερης κοινότητας, καθώς ενεργοποιεί ισχυρούς μηχανισμούς αποκλεισμού. Τέτοιοι μηχανισμοί μπορεί να είναι η αντίσταση ή και η άρνηση εγγραφής μαθητών Ρομά στο σχολείο λόγω ελλιπούς εμβολιασμού τους, ακόμα και η συνειδητή απόρριψή τους, με διάφορες προφάσεις από τον διευθυντή του σχολείου (Τσιμπιρίδου, 2006). Οι μηχανισμοί αυτοί, ενισχύονται από την αδράνεια του αρμόδιου υπουργείου να ανταποκριθεί στις εκπαιδευτικές ανάγκες των παιδιών Ρομά (Παπακωνσταντίνου, 1993).

Αναλυτικότερα, είναι γεγονός πως ο εμβολιασμός - απαραίτητη προϋπόθεση εγγραφής των παιδιών στο σχολείο - δεν αποτελεί κάτι το αυτονόητο για την κοινότητα των Ρομά, δίνοντας έτσι, σε αρκετούς διευθυντές σχολείων, έναν λόγο απόρριψης των παιδιών Ρομά. Έτσι, ένα μέτρο που έχει πάρει η πολιτεία για την προστασία των παιδιών, λειτουργεί στην περίπτωση των μαθητών Ρομά, εναντίον τους.

Είναι γεγονός πως οι μαθητές Ρομά αντιμετωπίζονται εχθρικά στο σχολικό περιβάλλον και συχνά, δημιουργούνται αντιδράσεις. Πολλές φορές, έχουν παρατηρηθεί αντιδράσεις από τους γονείς των υπόλοιπων μαθητών, καθώς και άλλες συμπεριφορές περιθωριοποίησης και αποκλεισμού τους, οδηγώντας στη σταδιακή διακοπή της φοίτησής τους ή στον ενεργητικό αποκλεισμό των μαθητών Ρομά (Καραθανάση, 2000). Στις ελάχιστες περιπτώσεις, που κάποια παιδιά ξεκινούν την φοίτησή τους και η παρουσία τους γίνεται σχετικά ανεκτή, λιγότερα από τα μισά παρακολουθούν τα μαθήματα σε τακτική βάση. Συνήθως, η αιτία εντοπίζεται στο ίδιο το σχολείο ως δομή και λειτουργία και στο περιεχόμενο των μαθημάτων, που τους είναι ανοίκεια, οι μέθοδοι και οι πρακτικές που εφαρμόζονται είναι ξένες και ως προς τις εμπειρίες που έχουν τα παιδιά των Ρομά και ως προς τη λειτουργία της οικογένειας (Τσιμπιρίδου, 2006). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα κορίτσια Ρομά, τα οποία συνήθως διακόπτουν τη φοίτησή τους είτε για να συνεισφέρουν στην οικογένειά

τους είτε για να προχωρήσουν σε κάποιον αρραβώνα. Έτσι, παρ' όλο που κάποιο ποσοστό μαθητών Ρομά μπορεί να εγγράφεται στο σχολείο, δεν εξασφαλίζεται η ισότιμη συμμετοχή τους σε αυτό, οδηγώντας σε φαινόμενα σχολικής αποτυχίας και διαρροής (Brown, 2000).

Φαίνεται λοιπόν, πως αν κάποιος δεν κατέχει από την προέλευσή του το ανάλογο γλωσσικό και μορφωτικό κεφάλαιο, δε μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της παραδοσιακής εκπαίδευσης, η οποία δεν υποχρεούται να δώσει εξηγήσεις για αυτές, ούτε και να προσφέρει σε όλους τα μέσα προκειμένου να τις ικανοποιήσουν (Φραγκουδάκη, 1985). Έτσι, σε μια κοινωνία όπως η ελληνική, που συνεχώς αλλάζει σύνθεση και ιδεολογικούς προσανατολισμούς λόγω της παγκοσμιοποίησης, των μεγάλων αλλαγών και των μεταναστευτικών ρευμάτων, προκαλείται η διάρρηξη του κοινωνικού ιστού, καθιστώντας συλλογική απαίτηση και απάντηση για μια κοινωνία δημοκρατική, την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο στην εκπαιδευτική πολιτική (Σιάνου, 1998).

2.3. Η εκπαίδευση των Ελλήνων Ρομά – Βασικά σημεία της εκπαιδευτικής πολιτικής

Η πρώτη επίσημη αναφορά για τους Ρομά στην Ελλάδα, γίνεται το 1987 μέσα από δύο εκπαιδευτικά έγγραφα του κράτους. Στις δύο εγκυκλίους που δημοσιεύτηκαν τότε, παρουσιάζονται τα εκπαιδευτικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η συγκεκριμένη μειονότητα και προτείνονται τρόποι για την επίλυση του ζητήματος.

Η πρώτη εγκύκλιος (Φ1/206/14-4-1987) αφορά το αίτημα του Υπουργείου Παιδείας στη Γ.Γ.Λ.Ε. για παρέμβαση στο θέμα των σχολικών ηλικιών των παιδιών Ρομά. Η δεύτερη εγκύκλιος (Γ1/206/14-4-1987) αναφέρεται στην αποχή των παιδιών Ρομά από το νηπιαγωγείο, αλλά και στο μικρό ποσοστό εγγραφών τους στη δημοτική εκπαίδευση, καθώς και στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όσοι τελικά φοιτούν στο σχολείο. Με την εγκύκλιο αυτή, καλούνται οι διευθυντές και οι δάσκαλοι των σχολείων να αντιμετωπίσουν αυτό το φαινόμενο λαμβάνοντας τα ανάλογα μέτρα και οι σχολικοί σύμβουλοι να προσφέρουν την ανάλογη καθοδήγηση στους εκπαιδευτικούς, προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες των μαθητών Ρομά. Τίθενται επιπλέον, θέματα που αφορούν την καλή θέληση των διευθυντών και τη συνεργασία όλων των εμπλεκομένων, αναφορικά με τη μεταφορά αυτών των

μαθητών, τον έλεγχο των εγγραφών τους στο Γυμνάσιο, και μια λιγότερο αυστηρή στάση σχετικά με την υποχρεωτική εννιάχρονη εκπαίδευση (Χαλκιώτης, 2000).

Ωστόσο, η συνεργασία των αρμόδιων αρχών δεν κατέστη δυνατή, ώστε να μπορέσουν να υλοποιήσουν τα αιτήματα των δύο εγκυκλίων, κυρίως λόγω ελλειπούς εξειδίκευσης των εκπαιδευτικών στο αντικείμενο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και στις ανάγκες των μαθητών Ρομά. Οι Υπουργοί Παιδείας του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπογράψανε στις 22 Μαΐου 1989, ένα ψήφισμα σχετικά με τη φοίτηση των μαθητών Ρομά στα σχολεία. Το ψήφισμα αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς για πρώτη φορά στην Ελλάδα λαμβάνονται συγκεκριμένα μέτρα και στρατηγικές, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης αυτού του ζητήματος (Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ, 1998).

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1991, στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Φτώχεια 3», εφαρμόστηκε μια διαφορετική εκπαιδευτική προσέγγιση στο δημοτικό σχολείο του Δενδροποτάμου, η οποία επικεντρωνόταν στη διευκόλυνση της φοίτησης των παιδιών Ρομά στις πρώτες τάξεις του δημοτικού, στη συγκράτηση της σχολικής διαρροής και στην ενθάρρυνση της συνέχισης της σχολικής φοίτησης. Έτσι, στο συγκεκριμένο σχολείο λειτούργησαν τμήματα, όπου οι μαθητές Ρομά είχαν τη δυνατότητα να καλύψουν τα κενά τους στο επίπεδο της ελληνικής γλώσσας. Η συμμετοχή τους στο ωρολόγιο πρόγραμμα του σχολείου γινόταν κανονικά, μαζί με τους υπόλοιπους μαθητές, ενώ τις απορίες και τα όποια προβλήματα αντιμετώπιζαν, μπορούσαν να τα συζητήσουν στις προβλεπόμενες από το συγκεκριμένο Πρόγραμμα ώρες. Η προσέγγιση αυτή είχε θετικά αποτελέσματα, μιας και οι μαθητές Ρομά ανταποκρίθηκαν και παρατηρήθηκε σταδιακή πρόοδός τους. Ωστόσο, ορισμένοι εκπαιδευτικοί επενέβησαν προβάλλοντας ως αιτιολογία ότι τα μαθήματα αυτά θα έπρεπε να γίνονται εκτός σχολικού ωραρίου. Έτσι, το Πρόγραμμα σταμάτησε το Φεβρουάριο του 1992, οδηγώντας στην σταδιακή αποχώρηση των μαθητών Ρομά από το σχολείο. Οι συνέπειες της διακοπής του προγράμματος για τα παιδιά, ήταν γνωστές στις σχολικές αρχές, ωστόσο η δικαιολογία που προτάθηκε ήταν η μη νομοθετική κάλυψη της συγκεκριμένης προσέγγισης και η μη στήριξη της από το Υπουργείο Παιδείας (Βεργίδης & Σταμέλης, 2004).

Στο πλαίσιο της προώθησης της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης με την έκδοση συγκεκριμένων προγραμμάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση, το ελληνικό Υπουργείο Παιδείας, επεδίωξε την αντιμετώπιση των ζητημάτων των μαθητών Ρομά, ζητώντας τη συνεργασία της Γ.Γ.Λ.Ε. με μια εγκύκλιο το 1992. Την ίδια χρονιά, με μια νέα

εγκύκλιο του Υπουργείου, ανακοινώθηκε η συνεργασία του με τη Γ.Γ.Λ.Ε. Ένας από τους στόχους αυτής της συνεργασίας, ήταν και η παραγωγή διδακτικού υλικού ειδικά για τους μαθητές Ρομά. Η εγκύκλιος αυτή, προανήγγειλε τη δημιουργία τμημάτων, στα οποία θα διδάσκεται γραφή και ανάγνωση, σε περιοχές που κατοικούν οι Ρομά, προκειμένου να διευκολυνθεί η ένταξη των μαθητών αυτών στο σχολείο. Για τη διδασκαλία σε αυτά τα τμήματα, θα προσλαμβάνονταν δάσκαλοι με τα ανάλογα προσόντα, εξειδικευμένοι σε θέματα διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, ακολουθώντας τα πρότυπα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι μαθητές εκείνοι, που θα σημείωναν πρόοδο σε αυτά τα τμήματα, θα κατευθύνονταν στα σχολεία της περιοχής, συνεχίζοντας την σχολική τους φοίτηση. Στο πρόγραμμα αυτό, προωθούνται οι Ρομά δάσκαλοι, μιας και θα έχουν καλύτερη αντιμετώπιση στο θέμα του αναλφαβητισμού καθώς και σε άλλα θέματα της καθημερινής ζωής των παιδιών Ρομά. Για την ομαλή πραγματοποίηση των προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων των Ρομά μαθητών, εκδόθηκε το 1993 από το Υπουργείο Παιδείας η εγκύκλιος Γ1/1126/17-9-93, η οποία ενθάρρυνε τη συνεργασία των διευθυντών με τους εκπαιδευτικούς (Χαλκιάτης, 2000).

Το 1993-94, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα «Φτώχεια 3», ξεκίνησε η λειτουργία απογευματινού σχολείου μόνο για παιδιά Ρομά, στο δημοτικό σχολείο του Δενδροπόταμου. Η λειτουργία του σχολείου έγινε κανονικά και χρησιμοποιήθηκε ειδικό διδακτικό υλικό, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των μαθητών Ρομά. Επίσης, το προσωπικό του σχολείου, ανάμεσά τους και μια νεαρή Ρομά, βρισκόταν σε διαρκή επαφή με τις οικογένειες των μαθητών.

Τα αποτελέσματα της εκπαιδευτικής αυτής παρέμβασης ήταν μόνο θετικά. Κατ' αρχήν, δεν υπήρξαν περιπτώσεις σχολικής διαρροής. Οι μαθητές Ρομά, παρακολούθησαν το σχολικό πρόγραμμα, σημειώνοντας μάλιστα και πρόοδο. Αξιοσημείωτη υπήρξε και η αποδοχή του σχολείου από τις οικογένειές τους, οι οποίες ανταποκρίθηκαν και συνεργάστηκαν με το εκπαιδευτικό προσωπικό. Τέλος, παρουσιάστηκε ενδιαφέρον και από παιδιά Ρομά άλλων οικισμών, εκδηλώνοντας την επιθυμία συμμετοχής τους σε αυτό το σχολείο. Η επιτυχία της προσέγγισης αυτής είναι εμφανής, ωστόσο η μετέπειτα λειτουργία του απογευματινού σχολείου δεν συνεχίστηκε, καθώς δεν υπήρξε ενθάρρυνση από το Υπουργείο Παιδείας (Βεργίδης & Σταμέλης, 2004).

Το 1994, με εγκύκλιο του Υπουργείου Παιδείας, επισημαίνεται η αναγκαιότητα πανεπιστημιακών μαθημάτων σχετικά με τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να είναι σε θέση να κατανοούν τις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών Ρομά. Την ίδια χρονιά, λειτούργησαν σε αρκετά σχολεία ειδικά τμήματα προετοιμασίας των μαθητών Ρομά, εντούτοις η κατάσταση δεν βελτιώθηκε και τα προβλήματα εξακολούθησαν να υπάρχουν.

Σύμφωνα με μια άλλη εγκύκλιο, το 1995, υπογραμμίζεται ο ρόλος των σχολικών διευθυντών για την προσέλκυση Ρομά μαθητών στο σχολείο και την προώθηση της φοίτησής τους. Επίσης, λόγω της συχνής έλλειψης των απαραίτητων νομικών εγγράφων από τους Ρομά, οι γραφειοκρατικές διαδικασίες θα πρέπει να είναι πιο ελαστικές. Προβλέπεται ακόμα, η καταγραφή των παιδιών στους οικισμούς, τα οποία βρίσκονται σε σχολική ηλικία, καθώς και η εξασφάλιση της φοίτησής τους, μεριμνώντας για τη μεταφορά τους στο σχολείο ή τη δημιουργία αιθουσών στους οικισμούς.

Το 1996, προτείνεται με την απόφαση (Φ4/155/γ1/1257/11-9-96) του Υπουργείου Παιδείας, το μέτρο της κάρτας φοίτησης για κάθε μαθητή Ρομά. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου μαθητές Ρομά αναγκάζονται να διακόψουν την φοίτησή τους, εξαιτίας των συνεχών μετακινήσεων των οικογενειών τους. Αυτό ακριβώς, επιδιώκει να αντιμετωπίσει το συγκεκριμένο μέτρο, διευκολύνοντας τη συνέχιση της φοίτησής τους στο σχολείο της νέας περιοχής.

Τα προβλήματα στον τομέα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, αρχίζουν να αντιμετωπίζονται με πιο εντατικούς ρυθμούς από το 1997, προκειμένου να ενισχυθούν οι μαθητές Ρομά και να διασφαλιστεί η συνεχής σχολική τους φοίτηση. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση θεσμοθετείται με το Ν. 2413/1996. Παρατηρούνται προσπάθειες ενθάρρυνσης της συμμετοχής των Ρομά μαθητών, με την έναρξη ειδικών τμημάτων για την ομαλή ένταξή τους στο σχολικό περιβάλλον και τη διευκόλυνση της φοίτησής τους. Βέβαια, στο πλαίσιο της καταπολέμησης της περιθωριοποίησης αυτών των μαθητών και της προώθησης της ενσωμάτωσής τους στο ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου, προωθείται η τελική τους ένταξη σε κανονικές τάξεις, μαζί με τους υπόλοιπους μαθητές. Στο ίδιο πλαίσιο, προωθούνται από το Υπουργείο Παιδείας, τμήματα ειδικά για την επίλυση πιθανών αποριών ή προβλημάτων που θα αντιμετωπίζουν οι μαθητές Ρομά στις κανονικές τάξεις φοίτησης. (Βασιλειάδου & Παυλή-Κορρέ, 1998).

Η νέα εγκύκλιος του 2000, αναφέρει: «πάγια πολιτική και βούληση του Υπ.Ε.Π.Θ. είναι κανένα παιδί που προσέρχεται για φοίτηση στο δημοτικό σχολείο να μην απομακρύνεται με το αιτιολογικό ότι είναι μεγάλης ηλικίας, ή για άλλους λόγους, αλλά να ευρίσκονται τρόποι με βάση τις ισχύουσες διατάξεις και τη δέουσα ευαισθησία, ώστε όλοι Έλληνες κι αλλοδαποί, που η ηλικία τους είναι μικρότερη από το όριο της υποχρεωτικής φοίτησης (δηλαδή κάτω από 16 ετών άρθρο 2 Ν. 1566/85) και δεν έχουν ολοκληρώσει φοίτηση 6 τάξεων σε σχολείο της ημεδαπής ή αλλοδαπής (δεν πήραν τίτλο Στ' τάξης) να εντάσσονται στο εκπαιδευτικό σύστημα και να αποκτούν τον τίτλο του δημοτικού σχολείου».

Εκτός από τα μέτρα που προωθούνται από τις προαναφερθείσες εγκυκλίους, το 2002, τα Υπουργεία Οικονομίας και Οικονομικών, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων εξέδωσαν την απόφαση (Α.Π. 2/37645/0020/8-7-2002), για την οικονομική ενίσχυση των οικογενειών Ρομά, με χαμηλό εισόδημα και παιδιά ανήλικα που φοιτούν στο σχολείο. Με το μέτρο αυτό, προωθείται η εκπαίδευση των παιδιών Ρομά και παράλληλα, βελτιώνεται το βιοτικό τους επίπεδο, με την οικονομική ενίσχυση των οικογενειών τους.

Το 1997, ξεκίνησε με την ευθύνη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η λειτουργία του προγράμματος «*Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων*», στο πλαίσιο των ΕΠΕΑΕΚ Ι και ΙΙ. Η χρονική διάρκειά του προβλεπόταν από το 1997 έως το 1999, αλλά τελικά επεκτάθηκε μέχρι το 2004.

Το πρόγραμμα αυτό στόχευε στα εξής:

- ❖ Να συγκεντρώσει το γνωστικό υλικό σχετικά την κοινότητα των Ρομά στην Ελλάδα.
- ❖ Να συγκεντρώσει αρχικά, και να αξιολογήσει το διδακτικό υλικό που χρησιμοποιείται σε σχολεία της Ελλάδας και του εξωτερικού, για την εκπαίδευση των Ρομά μαθητών. Στη συνέχεια, να προχωρήσει στην παραγωγή διδακτικού υλικού, καθώς και στην ανάλογη επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πάνω στις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών Ρομά και στα εξειδικευμένα θέματα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.
- ❖ Να παρακολουθήσει το φαινόμενο της διγλωσσίας των μαθητών Ρομά και να συντάξει εξειδικευμένο υλικό διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας σε Ρομά μαθητές, το οποίο θα διανέμεται σε τμήματα υποδοχής τους (Τσιμπιρίδου, 2006).

Το 2006-2008, το πρόγραμμα αυτό λειτούργησε ξανά με την ονομασία «*Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο*» και με φορέα υλοποίησης αυτή τη φορά, το Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας.

Οι στόχοι του συγκεκριμένου προγράμματος για τους μαθητές Ρομά, ήταν οι εξής:

- ❖ Να ενταχθούν ομαλά στο περιβάλλον του σχολείου.
- ❖ Να γίνουν αποδεκτοί από τους άλλους μαθητές, αλλά και από το εκπαιδευτικό προσωπικό του σχολείου.
- ❖ Να συνταχθεί και να εφαρμοστεί εξειδικευμένο διδακτικό υλικό, προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους.
- ❖ Να διασφαλιστεί η συνεργασία του εκπαιδευτικού προσωπικού και των οικογενειών τους.
- ❖ Να υποστηριχθούν οι οικογένειές τους.

2.4. Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά – Η οπτική της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης

Στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, όπως είναι και η ελληνική, όπου η σύνθεση του πληθυσμού μεταβάλλεται συνεχώς λόγω της μαζικής μετακίνησης ανθρώπων σε παγκόσμιο επίπεδο, προκύπτουν ποικίλα θέματα που χρήζουν άμεσης και αποτελεσματικής αντιμετώπισης. Στις κοινωνίες αυτές, όπου συμβιώνουν άτομα και ομάδες με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, αναπόφευκτα προκύπτουν δυσκολίες και προβλήματα, σχετικά με την ένταξή τους στους κοινωνικο-πολιτικούς θεσμούς, η κατανόηση των οποίων και η αντιμετώπισή τους, σε επίπεδο πρακτικό, πολιτικό και επιστημονικό, αποτελεί πρόκληση για την κοινωνία. Καλούνται λοιπόν, οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες να οργανώσουν τις κοινωνικές σχέσεις με τρόπο τέτοιο, ώστε να αποφευχθούν οι συγκρούσεις, οδηγώντας στη δημιουργική αλληλεπίδραση των πολιτισμών (Γκόβαρης, 2004). Η βασικότερη πρόκληση με την οποία είναι αντιμετώπιζα τα έθνη-κράτη, συνίσταται στην αλλαγή στάσης απέναντι στην πολιτισμική ετερότητα, ώστε να μην θεωρείται και αντιμετωπίζεται ως απειλή. Αντίθετα, η αναγνώριση της πολιτισμικής ετερότητας, μπορεί να αποτελέσει εγγύηση για την εύρυθμη λειτουργία και την ενότητά τους (Μάρκου 2010).

Κατά τη διαδικασία της κοινωνικής και πολιτισμικής ένταξης ατόμων και ομάδων με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, εξέχοντα ρόλο έχει ο θεσμός της εκπαίδευσης. Μέσω της εκπαίδευσης, θα μπορέσουν οι μαθητές να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις, στάσεις και ικανότητες, που θα τους επιτρέψουν στη συνέχεια, να συγκροτήσουν μια πολιτεία, όπου όλοι θα έχουν τη δυνατότητα να ζουν με αξιοπρέπεια, να συμμετέχουν ισότιμα και να αποτελούν μέρος του δημόσιου συμφέροντος (Μάρκου 2010). Η συγκεκριμένη μορφή που πρέπει να λάβει η διαπολιτισμική εκπαίδευση, ώστε να είναι αποτελεσματική η ανταπόκρισή της στις ραγδαίες κοινωνικο-πολιτισμικές αλλαγές, αποτελεί ένα θέμα που παραμένει σε εκκρεμότητα (Παρθένης, 2013). Η αναγνώριση της ύπαρξης διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, χρειάζεται να βρει εφαρμογή μέσα στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, και να μην περιορίζεται σε θεωρητικό επίπεδο. Προκειμένου λοιπόν, να μπορέσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα να προσαρμοστεί στη νέα πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από γλωσσικό και πολιτισμικό πλουραλισμό, χρειάζεται να ξεπεράσει τον παραδοσιακό μονοπολιτισμικό και μονογλωσσικό χαρακτήρα του. Αποτελεί επομένως, αναγκαιότητα να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν τέτοιες πολιτικές, που θα καταστήσουν εφικτή αυτή την υπέρβαση και θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας πραγματικά δημοκρατικής, πολυπολιτισμικής κοινωνίας (Γκόβαρης, 2004; Παρθένης 2013).

Στην Ελλάδα, η παρουσία των Ρομά υφίσταται αρκετούς αιώνες, ωστόσο μόλις τη δεκαετία του 1970, απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα. Αν και αποτελεί μια σημαντική κατάκτηση, παρ' όλα αυτά, εξακολουθούσαν να βρίσκονται στο περιθώριο της ελληνικής κοινωνίας και της εκπαίδευσης (Μάρκου, 2013). Συνολικά, ο αριθμός των Ρομά υπολογίζεται περίπου σε 150000 (Μωραΐτου, 2013), αν και δε μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια λόγω αναξιόπιστων απογραφικών στοιχείων για το συγκεκριμένο πληθυσμό (Μάρκου 2008). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ελληνική και διεθνή, από τα παιδιά Ρομά που βρίσκονται σε σχολική ηλικία, λιγότερα από τα μισά παρακολουθούν τις πρώτες τάξεις του σχολείου, εγκαταλείποντάς το σε μεγάλο ποσοστό, προτού ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευση (Πολυχρόνη και Ράλλη, 2013). Με το Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά 2010-2013, προέκυψαν αξιόπιστα δεδομένα για το μαθητικό πληθυσμό των Ρομά στις περιφέρειες Αττικής, Στερεάς Ελλάδας, Πελοποννήσου, Κρήτης, Νοτίου Αιγαίου, Βορείου

Αιγαίου, Ιονίων Νήσων, Θεσσαλίας, Ηπείρου και Δυτικής Ελλάδας (Παρθένης και Τσέλιου 2014).

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να επισημανθεί και ο ρόλος των χωρικών διατάξεων, οι οποίες δεν είναι φυσικές και αυτονόητες, στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων (Kitchin 1998). Η έννοια του χώρου είναι στενά συνδεδεμένη με τις ιστορικές-πολιτισμικές συγκυρίες, και μεταβάλλεται και καθορίζεται ανάλογα με τις εκάστοτε νέες συνθήκες και κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται (Armstrong 2012). Όσον αφορά την περίπτωση των Ρομά, η περιθωριοποίησή τους γίνεται άμεσα αντιληπτή. Ο κοινωνικός τους αποκλεισμός υπογραμμίζεται από τον χωρικό αποκλεισμό τους σε καταυλισμούς, οι οποίοι βρίσκονται στα όρια ή ακόμα και έξω από τον οικιστικό ιστό μιας περιοχής (Μάρκου 2013). Υπάρχουν και περιπτώσεις, που αποδεικνύουν πως η αντίληψη σχετικά με την ασυμβατότητα της κουλτούρας των Ρομά με τη σχολική εκπαίδευση, είναι εσφαλμένη. Τέτοιες περιπτώσεις, υπήρξαν σε δύο σχολεία στην Αγία Βαρβάρα. Εκεί, οι Ρομά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της τοπικής κοινωνίας, και σε κοινωνικό αλλά και σε χωρικό επίπεδο, και τα περισσότερα παιδιά Ρομά παρακολουθούν τακτικά τη δημοτική εκπαίδευση στα σχολεία της περιοχής.

2.5. Συμπεράσματα

Θεωρείται αυτονόητο πως το εκπαιδευτικό σύστημα είναι ουδέτερο και αξιοκρατικό, παρέχοντας ίσες ευκαιρίες για επιτυχία σε όλους ανεξαιρέτως τους μαθητές. Όμως, εξετάζοντας πιο προσεκτικά τους παράγοντες εκείνους, που παίζουν καθοριστικό ρόλο στη σχολική ζωή, σε θεσμικό και μη επίπεδο, φαίνεται πως προδιαγράφονται σε μεγάλο βαθμό, από την ίδια τη δομή του σχολείου και τις προϋποθέσεις λειτουργίας του, τα χαρακτηριστικά των μαθητών εκείνων με τις πιο πολλές πιθανότητες για μια επιτυχημένη σχολική φοίτηση και υψηλή απόδοση.

Η κοινωνική λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτέλεσε αντικείμενο ανάλυσης από την Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης την τελευταία πενήνταετία, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της στην ιδεολογική και στην κατανομική λειτουργία του σχολείου. Οι δύο αυτές λειτουργίες, που αφορούν τη συμβολή του σχολείου στη μετάδοση της κυρίαρχης ιδεολογίας και στην κατανομή του μαθητικού πληθυσμού στις διάφορες θέσεις του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, αντίστοιχα, βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση. Αυτό συμβαίνει, γιατί

προκειμένου να διατηρηθεί ο εκάστοτε κοινωνικός καταμερισμός εργασίας, είναι απαραίτητο να γίνει αποδεκτή η κυρίαρχη ιδεολογία και από τα μη προνομιούχα στρώματα.

Στην περίπτωση των μαθητών Ρομά, που αποτελούν μια γλωσσική και πολιτισμική μειονότητα, το σχολείο, οι πρακτικές και οι λειτουργίες του είναι ανοίκειες για αυτούς. Το εκπαιδευτικό σύστημα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, φαίνεται πως δεν ανταποκρίνεται ουσιαστικά στις ανάγκες τους, γεγονός που αποδεικνύεται από τα μεγάλα ποσοστά σχολικής διαρροής των μαθητών Ρομά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗΣ

3.1. Εισαγωγικά

Η έννοια της αναγνώρισης, ανέκαθεν διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην πρακτική φιλοσοφία. Ξεκινώντας από την αρχαία ηθική, η δυνατότητα μιας καλής ζωής ήταν συνυφασμένη αποκλειστικά με την κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά και στάση· στην σκοτσέζικη ηθική φιλοσοφία, η δημόσια αναγνώριση αποτελούσε ώθηση για την διεξαγωγή ενός ενάρετου βίου· ενώ, σύμφωνα με τον Kant, η προσταγή της ηθικής, η συμμόρφωση και σεβασμός του ατόμου στον ηθικό νόμο αποτελεί βασική αρχή κάθε ηθικής. Ωστόσο, η έννοια της αναγνώρισης δεν θεωρήθηκε ποτέ θεμελιώδης ώστε να αποτελέσει τη βάση μιας ηθικής, αλλά παρέμεινε δευτερευούσης σημασίας.

Τις τελευταίες δεκαετίες όμως, στο πλαίσιο πολιτικών συζητήσεων και κοινωνικών κινήσεων σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα, η ιδέα της αναγνώρισης λαμβάνεται περισσότερο υπόψη, με την ανάγκη της αναγνώρισης ή του σεβασμού της «διαφοράς» των ατόμων ή κοινωνικών ομάδων να έχει καθοδηγητικό ρόλο (Taylor, 1992). Η ουσία της δικαιοσύνης συνδέεται με τις αντιλήψεις σχετικά με τον τρόπο της αμοιβαίας αναγνώρισης των ατόμων ή ομάδων, οι οποίες αντιλήψεις αποτελούν κριτήριο για την ηθική ποιότητα των κοινωνικών σχέσεων. Απόσταγμα των παραπάνω διεργασιών, ήταν η σκέψη πως ορισμένες μορφές της αμοιβαίας αναγνώρισης μπορούν να συμβάλλουν στην αποσαφήνιση του κανονιστικού περιεχομένου της ηθικής. Τα επιθυμητά ή ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά των σχέσεων των υποκειμένων, αποτελούν το νόημα της ηθικής σκοπιάς (moral point of view).

Ανοιξε έτσι ο δρόμος να συναχθούν άμεσα, από τα αξιακά συμπεράσματα της έννοιας της αναγνώρισης, ηθικές αρχές, δρόμος που παρουσιάζει όμως πολυάριθμα προβλήματα. Η πρώτη δυσκολία του εγχειρήματος αυτού, αφορά την πολυσημία της ίδιας της έννοιας της αναγνώρισης. Ενώ το ηθικό και φιλοσοφικό περίγραμμα της έννοιας του σεβασμού είναι σχετικά σαφές, η έννοια της αναγνώρισης δεν έχει καθοριστεί με κάποιον τρόπο. Επακόλουθο αυτής της έλλειψης είναι η χρήση της έννοιας ποικιλοτρόπως ανά περίπτωση. Στα πλαίσια της θεμελίωσης μιας φεμινιστικής ηθικής, η αναγνώριση αναφέρεται στη μορφή της μέριμνας και της

αφοσίωσης, που έχει ως πρότυπο τη σχέση μητέρας και παιδιού (Hirschmann, 1989). Στην περίπτωση της ηθικής του διαλόγου, αναφέρεται στην ισότητα και στον αλληλοσεβασμό της ιδιαιτερότητας των προσώπων (Habermas, 1992· Wingert, 1993), ενώ χρησιμοποιείται σήμερα, στις προσπάθειες ανάπτυξης του κοινοτισμού, για τον χαρακτηρισμό μορφών αποδοχής της αξίας των ξένων μορφών ζωής (Taylor, 1992).

Λόγω των πολυάριθμων χρήσεων της έννοιας της αναγνώρισης, προκύπτει ένα δεύτερο πρόβλημα, το οποίο αφορά την πολλαπλότητα της έννοιας. Συγκεκριμένα, η δυσκολία εντοπίζεται στην αλλαγή του ηθικού περιεχομένου της ανάλογα με τη βασική σημασία. Ενώ λοιπόν, η συζήτηση περί καθολικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων φαίνεται αυτονόητη στην περίπτωση της αναγνώρισης της ηθικής αυτονομίας των ανθρώπων, στην περίπτωση της αναγνώρισης της μέριμνας είναι αταίριαστη. Προκύπτει έτσι, ο προβληματισμός σχετικά με τη δυνατότητα κοινής κανονιστικής δικαιολόγησης των προοπτικών του ηθικού στοιχείου και θίγεται συνεπακόλουθα, το ζήτημα της θεμελίωσης των ηθικών συνεπαγωγών, που έχει στη βάση της κάθε μορφή αναγνώρισης.

Στην προσπάθεια προσέγγισης και αποσαφήνισης των περίπλοκων αυτών ερωτημάτων, συμβάλλουν ιδιαίτερα οι διαφοροποιήσεις του Hegel στην έννοια της αναγνώρισης. Αρχικά, εξετάζονται οι διαφορετικές σημασίες της έννοιας, όπως εμφανίζεται στις ηθικοφιλοσοφικές συζητήσεις. Ακολουθεί μια προσπάθεια διατύπωσης της αλληλεξάρτησης ηθικής και αναγνώρισης κι έπειτα, υπόκειται σε επεξεργασία το θετικό ηθικό νόημα της αναγνώρισης. Τέλος, εξετάζεται η επίδραση της αναγνώρισης στη σύγχρονη ηθική φιλοσοφία.

3.1.1. Οι διαφοροποιήσεις του Hegel στην έννοια της αναγνώρισης

Τον 19^ο αιώνα, ο Γερμανός φιλόσοφος Hegel, ασχολούμενος με το πρόγραμμα ανασυγκρότησης της ιστορικής εξέλιξης των ηθών της ανθρώπινης κοινωνίας με τη βοήθεια της έννοιας της αναγνώρισης, μπορούσε να μελετήσει αναδρομικά φιλοσοφικά εγχειρήματα, τα οποία συμπεριλάμβαναν συγγενείς έννοιες και συλλήψεις με σημαίνοντες ρόλους. Ειδικότερα, ως αφετηρία του Hobbes ήταν ο έλεγχος που ασκεί στους ανθρώπους η ανάγκη για όλο και περισσότερο σεβασμό και τιμή (Hobbes, 1959). Σύμφωνα με τον Rousseau, επιδιώκοντας τα άτομα την κοινωνική καταξίωση χάνουν σταδιακά την ασφάλεια της αυτάρκειας, η οποία εξασφαλίζεται με την ειρηνική ζωή στη φυσική κατάσταση (Rousseau, 1984). Τις

παραπάνω θέσεις, τις διακρίνει μια απαισιοδοξία, καθώς θεωρείται πως η επιδίωξη της αναγνώρισης διασαλεύει την τάξη της κοινωνίας ή την αυθεντικότητα του ατόμου. Όμως, ακόμα και μέσα από αυτόν τον αρνητισμό της πολιτικής ανθρωπολογίας, διαφαίνεται η σημασία του σεβασμού και της εκτίμησης στη ζωή των ανθρώπων. Τέλος, αντίθετα με την θεώρηση αυτή, ο Fichte υποστήριξε ότι η απόκτηση συνείδησης της ελευθερίας των ατόμων είναι δυνατή με την αλληλοπροτοπή στη χρήση της αυτονομίας τους και με την αλληλοαναγνώρισή τους ως ελεύθερα όντα (Fichte, 1971).

Οι σκέψεις αυτές, αν και αντιφατικές, συνέβαλαν στην ωρίμανση της ιδέας του Hegel, ότι η εμπειρία της κοινωνικής αναγνώρισης καθορίζει την αυτοσυνείδηση του ατόμου. Ωστόσο, για να μπορέσει να εξηγηθεί η επίδραση της εμπειρίας της αναγνώρισης στην εξέλιξη των σχέσεων του κοινωνικού ήθους, χρειάζεται πέρα από μια απλή επισήμανση της αλληλεξάρτησης αυτοσυνείδησης και διυποκειμενικής αναγνώρισης, να εξηγηθεί περαιτέρω η δυναμική σχέση αλληλεπίδρασης της διυποκειμενικής απόκτησης αυτοσυνείδησης και της ηθικής εξέλιξης των κοινωνιών.

Στις απαντήσεις των πολύπλοκων αυτών ζητημάτων από τον Hegel, βρίσκεται ο πυρήνας του μοντέλου του «αγώνα για αναγνώριση». Σε αυτό, εμπεριέχεται η ιδέα πως στην πρόοδο του κοινωνικού ήθους παίζουν καθοριστικό ρόλο τρία απαιτητικά πρότυπα αναγνώρισης, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους. Όμως, προκειμένου τα υποκείμενα να επιβεβαιώσουν την αξίωση της ταυτότητάς τους, διεξάγουν κάθε φορά έναν διυποκειμενικό αγώνα ανάμεσα στα πρότυπα αυτά. Η ιδιαιτερότητα αυτής της ριψοκίνδυνης ιδέας, εντοπίζεται στο σημείο εκείνο που θα πρέπει να γίνει διάκριση τριών μορφών αλληλοαναγνώρισης, αφού προηγουμένως έχουμε διαβλέψει τις διυποκειμενικές προϋποθέσεις της γένεσης της αυτοσυνείδησης. Γιατί, μπορεί ο μηχανισμός της αμοιβαίας απόδοσης μιας σφαίρας ατομικής ελευθερίας να εξηγήσει τη διαμόρφωση μιας υποκειμενικής δικαιοσύνης συνείδησης, αλλά δεν συλλαμβάνεται ακόμα η θετική αυτοκατανόηση ενός ελεύθερου προσώπου στην ολότητά της. Προχωρώντας λοιπόν, πέρα από τον Fichte, ο Hegel τοποθετεί μαζί με την δικαιοσύνη αναγνώριση ακόμα δύο μορφές αλληλοαναγνώρισης, σε αντιστοιχία με ιδιαίτερα κάθε φορά επίπεδα της ατομικής σχέσης με τον εαυτό. Έτσι, στην αγάπη, η αλληλοαναγνώριση μεταξύ των υποκειμένων της μοναδικότητας των φυσικών αναγκών τους, οδηγεί σε συναισθηματική ασφάλεια στην άρθρωση των ενορμήσεών τους. Και η μορφή της αναγνώρισης που βρίσκουμε στην κρατική σφαίρα του

κοινωνικού ήθους, παρέχει στα υποκείμενα τη δυνατότητα της αλληλοεκτίμησης των ιδιοτήτων τους που συνεισφέρουν στην αναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης. Σύμφωνα με τον Hegel, στα πρώιμα έργα του, κάθε φορά που επιτελείται μετάβαση μεταξύ των διαφορετικών σφαιρών αναγνώρισης, διεξάγεται ένας αγώνας μεταξύ των ατόμων χάριν του σεβασμού της αυτοαντίληψής τους, που αναπτύσσεται σταδιακά. Η απαίτηση αναγνώρισης των εκάστοτε νέων διαστάσεων του προσώπου, καθορίζει μια δυποκειμενική σύγκρουση, η οποία επιλύεται με την εδραίωση μιας παραπέρα σφαίρας της αναγνώρισης (Honneth, 1992).

Βέβαια, το πρώιμο αυτό μοντέλο του αγώνα για αναγνώριση δεν παρουσιάζεται σαν μια πορεία συγκρότησης των σύγχρονων κοινωνιών. Αλλά, μέσα στο πλαίσιο του γερμανικού ιδεαλισμού, ο Hegel βλέπει αυτή τη διαδικασία ως το σύνολο των πνευματικών λειτουργιών που θα πρέπει να επιτελεστούν μεταξύ των υποκειμένων, ώστε να μπορέσει να οικοδομηθεί ένας κοινός κόσμος «αντικειμενικού πνεύματος». Παρέχονται ωστόσο, ποικίλα ερεθίσματα ηθικοφιλοσοφικού και κοινωνιοθεωρητικού ενδιαφέροντος (Sier, 1971· Wildt, 1982· Honneth, 1992). Στην πορεία, στο έργο του *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, ο Hegel προχώρησε σε αλλαγή του αρχικού του προγράμματος· πλέον, εξηγείται η συγκρότηση της κοινωνικής πραγματικότητας ως αποτέλεσμα της διαλεκτικής αυτοεκδίπλωσης του πνεύματος. Και σε επόμενο στάδιο, στη *Φιλοσοφία του δικαίου*, διαφοροποιεί την οικογένεια, την αστική κοινωνία και το κράτος. Η τριχοτόμηση αυτή, στην οποία αντικαθρεφτίζεται η αρχική διάκριση μεταξύ τριών μορφών αναγνώρισης, επιτρέπει να αναπτυχθεί περαιτέρω σήμερα, με τη μορφή μιας πρακτικής φιλοσοφίας, το ώριμο σύστημα του Hegel (Hardimon, 1995).

3.2 Αλληλεξάρτηση ηθικής και αναγνώρισης

Όταν πρόκειται να εισαχθεί μια σύλληψη της ηθικής, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζεται η έννοια της αναγνώρισης σήμερα είναι αρνητικός, καθώς ξεκινάει συνήθως από μια φαινομενολογική ανάλυση των ηθικών προσβολών (Wingert, 1993· Tugendhat, 1993). Η μέθοδος αυτή προσέγγισης, βασίζεται κυρίως στην ιδέα πως η εσωτερική συνάφεια ηθικής και αναγνώρισης, μπορεί να αποσαφηνιστεί σε ένα πρώτο επίπεδο μέσα από τα γεγονότα που έχει βιώσει το άτομο ως αδικίες. Σύμφωνα με τα κριτήρια διάκρισης ενός ηθικού πλημμελήματος και ενός απλού ατυχήματος, φαίνεται πως στην περίπτωση του ηθικού πλημμελήματος χρειάζεται πάντα η ύπαρξη μιας

συνιστώσας αναστολής της αναγνώρισης, ενώ στην δεύτερη περίπτωση όχι. Έτσι, μπορεί ένας τραυματισμός να μετατραπεί σε ηθική αδικία, όταν το άτομο αναγκάζεται να τον δει ως μια πράξη εσκεμμένης περιφρόνησης μιας πλευράς της υγείας του. Η ηθική προσβολή δεν εντοπίζεται στον πόνο, αλλά στην συνακόλουθη συνείδηση της μη αναγνώρισης της αυτοκατανόησης. Κατ' αναλογία, το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση της εξαπάτησης και της ταπείνωσης: μια συγκεκριμένη πράξη μετατρέπεται σε ηθική προσβολή, όταν απουσιάζει ο σεβασμός της προσωπικής ακεραιότητας του άλλου. Εξετάζοντας τέτοιες παραδειγματικές περιπτώσεις στην προσπάθεια εξαγωγής ενός γενικευτικού συμπεράσματος, προκύπτουν οι προϋποθέσεις, με τις οποίες αποσαφηνίζεται η συνάφεια ανάμεσα στην ηθική προσβολή και στη στέρηση της αναγνώρισης, και οι οποίες αναλύονται παρακάτω.

Κατ' αρχήν, όταν γίνεται λόγος για ηθική προσβολή, αναφερόμαστε σε όντα που έχουν μια αναστοχαστική σχέση με τη ζωή τους. Είναι αναγκαία η αναφορά σε ποιοτικά κριτήρια της ζωής του ατόμου, ώστε να εξηγηθεί τι είναι αυτό που βλάπτεται, τι αφορά η ηθική προσβολή. Επίσης, για να μπορέσει να εξηγηθεί για ποιο λόγο τελικά βλάπτεται ένα πρόσωπο, όταν ορισμένες πράξεις καταστρέφουν μια ιδιαίτερη θεώρηση της αυτοκατανόησής του, χρειάζεται να γίνει αναφορά σε διυποκειμενικές προϋποθέσεις. Το γεγονός πως οι αντιδράσεις αποδοχής από άλλα υποκείμενα, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην οικοδόμηση και διατήρηση μιας θετικής σχέσης του ατόμου με τον εαυτό του, εξηγεί γιατί μπορεί να προσβληθεί ως προς την σχέση με τον εαυτό του. Η απαξίωση ενός προσώπου, μέσα από τις ηθικές προσβολές, ως προς επόψεις της θετικής σχέσης με τον εαυτό του, η οποία εξαρτάται και από τη διυποκειμενική επιβεβαίωσή της, τονίζει την ιδιομορφία των ηθικών προσβολών και συγχρόνως, φωτίζεται η συνάφεια με ένα ψυχολογικό δεδομένο. Βιώνοντας το άτομο μια ηθική αδικία, κλονίζεται και ψυχικά, καθώς ματαιώνεται η προσδοκία του. Αφού λοιπόν, η ηθική προσβολή καταστρέφει μια ουσιώδη προϋπόθεση της ατομικής ικανότητας δράσης, αποτελεί πράξη πρόκλησης προσωπικής βλάβης.

Εφόσον οι παραπάνω προϋποθέσεις δίνουν μια σχετικά σαφή εικόνα αναφορικά με τον βαθμό που η ιδιομορφία των ηθικών προσβολών συνίσταται στη στέρηση ή στην άρνηση της αναγνώρισης, τότε η αρνητική διαδικασία θεμελίωσης που ξεκίνησε μπορεί να προχωρήσει στην επιχειρηματολογία.

Στη βάση της συνάφειας που παρουσιάστηκε, μπορεί να γίνει προσπάθεια διάκρισης των διαφορετικών μορφών αδικίας, προκύπτοντας έτσι μια πρώτη προοπτική για τη διάρθρωση του τομέα των ηθικών φαινομένων συνολικά. Για την διάκριση αυτή, έχει σημασία η επιλογή των επόψεων που θα ληφθούν υπόψη, καθώς υπάρχουν διαφορετικές εναλλακτικές επιλογές. Ωστόσο, φαίνεται πως η καταλληλότερη είναι εκείνη που φέρνει πιο κοντά τα κριτήρια διάκρισης στις ατομικές εμπειρίες, καθώς έτσι εξασφαλίζεται εξαρχής, ότι η κατηγοριακή αποκάλυψη της ηθικής σφαίρας θα επιτελεστεί από την οπτική γωνία των εμπλεκόμενων υποκειμένων.

Η παραπάνω αξίωση, ικανοποιείται από ένα κριτήριο το οποίο προκύπτει από στοχασμούς, που έχουν ως αφετηρία τα επίπεδα της ατομικής σχέσης με τον εαυτό. Όσο πιο ουσιώδες είναι το είδος της σχέσης με τον εαυτό, τόσο πιο σοβαρά βιώνονται οι ηθικές προσβολές, θίγοντας ή καταστρέφοντας την σχέση αυτή. Θεωρώντας εύλογη αυτή τη σχέση, προτείνεται μια τυπολογία διάρθρωσης του φάσματος των ηθικών προσβολών, από τη σκοπιά του επιπέδου της σχέσης με τον εαυτό που θίγεται κάθε φορά. Έτσι, κάθε ιδιαίτερος τύπος αδικίας, στον οποίο θα ανταποκρίνεται ένας ορισμένος βαθμός ψυχικής βλάβης, θα αντιστοιχεί σε κάθε επίπεδο της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό. Από τις σκέψεις αυτές, είναι φανερό πως απαιτείται να προεξοφληθούν οι δομές εκείνες που βρίσκονται στη βάση του τομέα της υπό εξέταση αντικειμενικής πραγματικότητας. Θεωρείται αναγκαία η εκ των προτέρων γνώση των επιπέδων/στοιβάδων της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό, ώστε να οριστούν οι επόψεις της σχέσης με τον εαυτό που χρειάζονται για να στηρίξουν τη διάκριση των μορφών της ηθικής προσβολής. Ιδιαίτερα διαφωτιστικά λοιπόν, θα φανούν τα διάφορα εγχειρήματα μιας θεωρίας προσώπου, από το πεδίο της φιλοσοφίας, καθώς και οι ποικίλες συμβολές σχετικά με την πρώιμη ανάπτυξη του παιδιού, από το πεδίο της ψυχολογίας.

Οι ερευνητικές αυτές κατευθύνσεις σήμερα, βρίσκονται σε μια συμφωνία σχετικά με τη διάκριση τριών στοιβάδων της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό. Η «σχέση με τον εαυτό» αναφέρεται στη συνείδηση ή στην αίσθηση του ατόμου για τον εαυτό του, όσον αφορά τις ικανότητες και τα δικαιώματά του. Σε πρώτο επίπεδο λοιπόν, τα υποκείμενα σχετίζονται με τον εαυτό τους μέσα από την κατανόηση των φυσικών αναγκών και επιθυμιών τους ως αρθρώσιμου μέρους του προσώπου τους. Το είδος αυτό στοιχειώδους ασφάλειας σχετικά με την αξία των ιδίων αναγκών, μπορεί

να ονομαστεί «αυτοπεποίθηση» (Erikson, 1980). Σε δεύτερο επίπεδο, το να είναι κανείς ένα ηθικά υπεύθυνο υποκείμενο, συνιστά την δεύτερη μορφή της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό. Ένα τέτοιο είδος ασφάλειας σχετικά με την αξία της ίδιας κρίσεως, μπορεί σύμφωνα με την καντιανή παράδοση, να ονομαστεί «αυτοσεβασμός» (Dillon, 1995). Τέλος, η ίδια ομοφωνία με παραπάνω, υπάρχει και στην τρίτη μορφή της σχέσης με τον εαυτό, η οποία συνίσταται στη συνείδηση του να έχει κανείς καλές ή πολύτιμες ικανότητες. Για αυτό το είδος της ασφάλειας σχετικά με την αξία των ιδίων ικανοτήτων ενδείκνυται η ονομασία «αίσθηση της ίδιας αξίας» (Tugendhat, 1993).

Εφόσον αυτές οι τρεις μορφές της σχέσης με τον εαυτό, μπορούν να γίνουν κατανοητές ως επίπεδα, έπεται η αντιστοίχισή τους με τύπους ηθικών προσβολών, με τον αντίστοιχο βαθμό ψυχικής βλάβης ο καθένας. Στο σημείο αυτό, φαίνεται πως η ιδιομορφία κάθε κατηγορίας αδικιών οφείλεται στην αξία, ως προς την οποία απαξιώνεται ή δεν αναγνωρίζεται το υποκείμενο. Αναλυτικότερα, θεωρούνται στοιχειώδεις οι ηθικές προσβολές που στερούν από ένα άτομο την ασφάλεια του ελέγχου της φυσικής του ευημερίας. Καταστρέφεται έτσι, η εμπιστοσύνη στην αξία που έχουν οι ίδιες ανάγκες στα μάτια όλων των άλλων. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις πέρα από την οριακή περίπτωση του φόνου, είναι η φυσική κακοποίηση, ο βασανισμός και ο βιασμός. Μια άλλη περίπτωση ηθικών προσβολών, σχετίζεται με την απαξίωση της ηθικής υπευθυνότητας των ατόμων. Ο αυτοσεβασμός που αποκτά το άτομο, όταν βλέπει να αναγνωρίζεται από άλλα άτομα η αξία της κρίσης του, θίγεται ή και καταστρέφεται ακόμα με ενέργειες όπως η εξαπάτηση, η παραπλάνηση ακόμα και η δικαυκή πρόκληση βλάβης σε βάρος ομάδων. Τέλος, υπάρχει και εκείνη η κατηγορία των ηθικών προσβολών που θίγουν την αίσθηση του ατόμου να είναι κοινωνικά σημαντικό σε μια ορισμένη κοινότητα. Περιπτώσεις ταπεινώσεων, από την απλή περίπτωση του μη χαιρετισμού μέχρι την σκληρή περίπτωση του στιγματισμού, στοχεύουν στο να δείξουν στο άτομο πως δεν αναγνωρίζονται οι ικανότητές του (Tugendhat, 1993).

Με αφετηρία τις προσωρινές αυτές διακρίσεις, το πεδίο των ηθικών προσβολών, μπορεί να αποσαφηνιστεί περαιτέρω. Μαζί με τις σχέσεις συμπερίληψης μεταξύ των κατηγοριών, εγείρει το ενδιαφέρον μια προσεκτικότερη διερεύνηση της καταστατικής αξίας της στέρησης αναγνώρισης σε κάθε επιμέρους περίπτωση (Wingert, 1993). Μέχρι τώρα, έχει παρουσιαστεί απλώς μια πρώτη υπόδειξη της

εσωτερικής σύνδεσης μεταξύ ηθικής και αναγνώρισης. Εφόσον ο ισχυρισμός πως η άρνηση της αναγνώρισης αποτελεί τον πυρήνα των ηθικών προσβολών αληθεύει, τότε εύλογα συμπεραίνεται πως οι ηθικές στάσεις συνδέονται με την προσφορά αναγνώρισης. Και η στενή αυτή σύνδεση, οδηγεί στο επιπλέον συμπέρασμα ότι διαφορετικές μορφές αναγνώρισης θα πρέπει να αντιστοιχούν στους διάφορους τύπους ηθικών προσβολών.

3.3 Θετικό ηθικό νόημα της αναγνώρισης.

Μέχρι το σημείο αυτό, οι καθορισμοί που προέκυψαν μέσω της αρνητικής μεθόδου, διακρίνονται για τον ηθικοψυχολογικό ή ανθρωπολογικό χαρακτήρα τους. Σε πρώτο επίπεδο, παρουσιάζεται μια ηθική της αναγνώρισης, αποδεικνύεται δηλαδή ότι η δυνατότητα των ηθικών προσβολών προκύπτει από τη διυποκειμενικότητα του ανθρώπου. Εφόσον η ταυτότητα των ατόμων οφείλεται στην οικοδόμηση μιας πρακτικής σχέσης με τον εαυτό τους, η οποία εξαρτάται από την αποδοχή των άλλων, μπορούν να θίγουν «ηθικά» (Habermas, 1983). Η σκέψη αυτή, μπορεί να οδηγήσει σε μια θετική έννοια της ηθικής, αφού προηγουμένως αυτή καθοριστεί σύμφωνα με τον σκοπό της προστασίας από τους προαναφερθέντες κινδύνους. Έτσι, η έννοια της «ηθικής σκοπιάς» θα αφορά τις στάσεις εκείνες που πρέπει να ληφθούν για την προστασία των ατόμων από προσβολές, που προέρχονται από τις επικοινωνιακές προϋποθέσεις της σχέσης με τον εαυτό τους. Κατ' αναλογία, απαλλαγμένη από κάθε αρνητικό καθορισμό, η ηθική μπορεί να οριστεί ως το σύνολο των στάσεων, που υποχρεούνται τα άτομα να τηρήσουν μεταξύ τους, ώστε να εξασφαλίσουν από κοινού τους όρους της προσωπικής τους ταυτότητας (Honneth, 2004).

Με τον εννοιολογικό αυτό καθορισμό, η αντίληψη περί ηθικής αποκτά μια τελεολογική οπτική. Η κατάσταση στην οποία εισάγονται οι διάφορες στάσεις που αποτελούν την ηθική σκοπιά, θεωρείται ευκαταία επειδή εξυπηρετεί την ανθρώπινη ευημερία. Έτσι, το νόημα και το εύρος του ηθικά ορθού, κρίνεται με βάση μια αξιακά ηθική αντίληψη του αγαθού. Καθώς όμως καταργούνται τα όρια μεταξύ ηθικής και αξιακής ηθικής, δημιουργούνται κίνδυνοι, οι οποίοι μπορούν να περιοριστούν με μια πιο σαφή διάκριση μεταξύ της υπερκαλύπτουσας σημασίας των ηθικών στάσεων και της δικαιολόγησής τους ανά περίπτωση. Η κατανόηση της ηθικής ως ένα συλλογικό μέτρο για την εξασφάλιση της προσωπικής ακεραιότητας των ατόμων, οδηγεί σε μια κοινή αντίληψη περί ηθικής. Ωστόσο, προκειμένου να θεμελιωθούν τα ηθικά

δικαιώματα και οι υποχρεώσεις, χρειάζεται να ληφθούν υπόψη οι αξιώσεις όλων των επιμέρους ατόμων.

Ένας αξιακά ηθικός καθορισμός της λειτουργίας της ηθικής, οδηγεί γενικώς σε ωφελμιστικά συμπεράσματα. Στην αποσαφήνιση του κατά πόσο μπορεί να αποφύγει αυτά τα συμπεράσματα η προαναφερθείσα διαφοροποίηση, συμβάλλει η εξής σκέψη του Wingert. Ακόμα και όταν η ηθική αποσκοπεί στην εξασφάλιση των όρων ακεραιότητας των ατόμων, ένας τρόπος του πράττειν δεν είναι ηθικά ορθός *«επειδή φέρνει στον κόσμο καταστάσεις, που αξιολογούνται ως καλές, αλλά επειδή σέβεται ορισμένες αξιώσεις άλλων»* (Wingert, 1993).

Από τον γενικό καθορισμό της λειτουργίας της ηθικής, προκύπτουν οι ηθικές στάσεις, ως μορφές αναγνώρισης, αφού η ιδιομορφία και ο αριθμός των ηθικών στάσεων, υποδεικνύεται από την ιδέα πως η ανάληψη της ηθικής σκοπιάς εξυπηρετεί την προστασία από ηθικές προσβολές. Εφόσον δηλαδή, οι ηθικές στάσεις επιδιώκουν την εξασφάλιση των απαραίτητων διυποκειμενικών συνθηκών για τη διατήρηση της ατομικής ακεραιότητας, οι μορφές αναγνώρισης που αντιστοιχούν σε αυτές τις στάσεις θα πρέπει να είναι ίσες αριθμητικά με τους τύπους ηθικών προσβολών (Honneth, 2004). Ο χαρακτήρας των μορφών αναγνώρισης που παίρνουν εδώ οι ηθικές στάσεις συνδέεται με την ιδιότητα των συνθηκών, τις οποίες πρόκειται να παράγουν, καθώς η επιβεβαίωση ή αναγνώριση της αξίας ορισμένων ικανοτήτων και δικαιωμάτων των ατόμων, παίζει καθοριστικό ρόλο στη θεμελίωση μιας ακέραιης σχέσης με τον εαυτό τους. Και από την κοινή αναφορά στις απαιτήσεις ακεραιότητας των ατόμων, προκύπτει η ανάγκη αριθμητικής αντιστοιχίας μεταξύ των τρόπων αναγνώρισης και των μορφών ηθικής προσβολής. Συμπερασματικά, η ηθική σκοπιά θα πρέπει να περιλαμβάνει τρεις τρόπους αναγνώρισης, οι οποίοι θα είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους.

Στο πρώτο επίπεδο της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό, η αναγνώριση έχει τον χαρακτήρα ενός άνευ όρων ενδιαφέροντος και βρίσκονται έννοιες από την ηθικοφιλοσοφική παράδοση, όπως «αγάπη», «μέριμνα». Το υποκείμενο δηλαδή, αναγνωρίζεται ως ένα άτομο με επιθυμίες και ανάγκες μοναδικής αξίας για κάποιο άλλο πρόσωπο. Στο δεύτερο επίπεδο, το άτομο αναγνωρίζεται ως ένα πρόσωπο με την ίδια ηθική υπευθυνότητα με κάποιον άλλο άνθρωπο. Αυτό το είδος της αναγνώρισης, έχει τον χαρακτήρα της καθολικά ισότιμης αντιμετώπισης και έχει καθιερωθεί ως

«ηθικός σεβασμός». Τέλος, στο τρίτο επίπεδο της πρακτικής σχέσης με τον εαυτό, το άτομο αναγνωρίζεται ως ένα πρόσωπο με ικανότητες συγκροτησιακής αξίας για μια ορισμένη κοινότητα. Το είδος αυτής της αναγνώρισης, έχει τον χαρακτήρα μιας ιδιαίτερης μορφής εκτίμησης και του αποδίδονται έννοιες όπως «αλληλεγγύη» και «νομιμοφροσύνη» (Honneth, 2004).

Έχοντας λοιπόν, ονομαστεί με αυτές τις τρεις μορφές αναγνώρισης οι ηθικές στάσεις, σχηματίζεται η σκοπιά που εξασφαλίζει τους όρους της προσωπικής ακεραιότητας του ατόμου. Στο σημείο αυτό, προκύπτει η παρακάτω δυσκολία, από τις ασυμμετρίες σχετικά με το εύρος των σχέσεων αναγνώρισης μεταξύ των επιμέρους μορφών το μέγεθος του κύκλου των υποκειμένων, όπου αναφέρονται οι ηθικές επιδόσεις, οι οποίες κάθε φορά προσδοκούνται, ποικίλει ανάλογα με τα είδη της αναγνώρισης. Επομένως, η στάση του άνευ όρων ενδιαφέροντος αναμένεται μόνο όταν τα άτομα έχουν αμοιβαίους συναισθηματικούς δεσμούς, ενώ ο ηθικός σεβασμός αναμένεται εξίσου από όλους. Τέλος, ο χαρακτήρας των ηθικών επιδόσεων που αντιστοιχούν στην περίπτωση της εκτίμησης, είναι υποχρεωτικός μόνο στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινοτήτων.

Ένας, ίσως παράδοξος, συλλογισμός που προκύπτει από την παραπάνω σχετικοποίηση είναι πως η ηθική σκοπιά περιγράφει μια προοπτική, που υποχρεώνει τα υποκείμενα σε διαφορετικές ηθικές επιδόσεις, ανάλογα με το είδος της διυποκειμενικής σχέσης. Προκειμένου όμως, να γίνει κατανοητό αυτό το αποτέλεσμα, χρειάζεται να προηγηθεί η εξέταση του ηθικού περιεχομένου των επιμέρους μορφών αναγνώρισης.

3.2. Αποκεντρωμένη αυτονομία - Ηθικοφιλοσοφικές συνέπειες της σύγχρονης κριτικής του υποκειμένου

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, ο Honneth κάνει μια διάκριση μεταξύ τριών τύπων αναγνώρισης: α) αγάπη, β) σεβασμό και γ) κοινωνική εκτίμηση (Honneth, 2004). Η αναγνώριση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας τοποθετείται στην τρίτη σφαίρα. Η λογική της αναγνώρισης της πολιτιστικής ταυτότητας απαιτεί μια μη αξιολογική αναγνώριση, δηλαδή έναν σεβασμό στη διαφορετικότητα. Ο σεβασμός της διαφοράς είναι τυπικός, γιατί είναι μια αναγνώριση της αξίας μιας συγκεκριμένης

κουλτούρας όχι «για την κοινωνία», αλλά για την εμπλεκόμενη κοινωνική ομάδα. Ωστόσο, αν και είναι τυπικός, ο σεβασμός της διαφοράς δεν μπορεί να περιοριστεί στον σεβασμό της προσωπικής αυτονομίας και των προϋποθέσεων της. Η διαφορετικότητα και ο σεβασμός προς αυτή, προσανατολίζεται προς μια άλλη διάσταση του ατόμου, δηλαδή τις κοινωνικές προσκολλήσεις. Αυτό το είδος σεβασμού συνεπάγεται ένα ξεχωριστό επίπεδο επίσημης αναγνώρισης με αντίστοιχη έννοια της προσωπικής ταυτότητας. Αυτό που δικαιολογεί ηθικά τον σεβασμό της διαφοράς από τη προσέγγιση της θεωρίας αναγνώρισης, είναι η πρακτική σχέση με τον εαυτό που γίνεται έτσι δυνατή, δηλαδή ο αυτοσεβασμός ως αίσθηση του ανήκειν (Honneth, 2004).

Η ιδέα της ατομικής αυτονομίας έχει αποτελέσει αφετηρία για δύο μεγάλα θεωρητικά κινήματα, που οδήγησαν σε κρίση την κλασική έννοια του ανθρώπινου υποκειμένου στον αιώνα μας. Το ένα κίνημα, είναι συνδεδεμένο κυρίως με τις ανακαλύψεις του Freud και ασκεί μια ψυχολογική κριτική του υποκειμένου. Επισημαίνονται τα κίνητρα ατομικής δράσης και οι ασυνείδητες ενορμήσεις, ώστε να καταδειχθεί η αδιαφάνεια του ατόμου. Με τη χρήση εμπειρικών επιχειρημάτων, αμφισβητείται η δυνατότητα απόλυτης διαφάνειας των δραστηριοτήτων των υποκειμένων και ακυρώνεται η ιδέα της αυτονομίας, με την έννοια της δυνατότητας ελέγχου των ατομικών πράξεων. Το άλλο θεωρητικό κίνημα, συνδέεται με τις έρευνες του Wittgenstein και του Saussure, ασκώντας μια γλωσσοφιλοσοφική κριτική του υποκειμένου. Υποδεικνύοντας την εξάρτηση της ατομικής ομιλίας από ένα δεδομένο σύστημα γλωσσικών σημασιών, επιδιώκεται η κατάδειξη της αδυναμίας του ατόμου για συγκρότηση νοήματος ή για δημιουργία σημασιών. Χρησιμοποιώντας γλωσσοφιλοσοφικά μέσα, τίθεται υπό αμφισβήτηση η δυνατότητα ατομικής συγκρότησης νοήματος και ακυρώνεται η ιδέα της αυτονομίας, με την έννοια της ικανότητας του ατόμου να ορίζει τον λόγο του.

Τα δύο θεωρητικά αυτά κινήματα, οδηγούν στην αποδόμηση της κλασικής αντίληψης περί υποκειμενικότητας, και μάλιστα από δυο πλευρές. Οι δυνάμεις που ορίζουν τόσο το ασυνείδητο όσο και η γλώσσα, ενεργούν σε κάθε ατομική πράξη, χωρίς όμως το υποκείμενο να μπορεί να τις ελέγξει ή να τις κατανοήσει. Το συμπέρασμα αυτό, το αποδέχεται σε μεγάλο βαθμό και η φιλοσοφία. Φαίνεται λοιπόν, πως έχει γίνει πια αυτονόητη η κριτική της κλασικής αντίληψης περί αυτονομίας.

Λαμβάνοντας υπόψη τις εννοήσεις της σύγχρονης κριτικής του υποκειμένου και νοώντας το άτομο με τους όρους της διποκειμενικής θεωρίας, περιγράφεται ακολούθως ο τρόπος συγκρότησης της έννοιας της ατομικής αυτονομίας.

3.2.1. Οι ικανότητες του ατόμου για την προσωπική αυτονομία

Στο μοντέλο της προσωπικότητας, οι δυνάμεις του ασυνείδητου και του γλωσσικού σημασιακού γίνεσθαι, που δεν ελέγχονται από τη συνείδηση, αποτελούν συγκροτησιακούς όρους της ανάπτυξης της ταυτότητας του εγώ. Η αξιοπιστία της θέσης αυτής, μπορεί να ενισχυθεί από την σκιαγράφηση μιας έννοιας της προσωπικής αυτονομίας, που θα λειτουργεί ως κανονιστικός στόχος μιας τέτοιας διαδικασίας εξατομίκευσης. Η ψυχαναλυτικά διευρυμένη θεωρία της διποκειμενικότητας, καθιστά αναγκαία την αντικατάσταση των κλασικών περιγραφών ιδιοτήτων, που είναι απαραίτητες ώστε να φτάσουμε στην ιδέα της προσωπικής αυτονομίας, με ασθενέστερες αποκεντρωμένες αντιλήψεις. Η σειρά που ακολουθείται για την επεξεργασία αυτών των ιδιοτήτων, περιλαμβάνει τις διαστάσεις της ατομικής σχέσης με την εσωτερική φύση, με τη ζωή στο σύνολό της και με τον κοινωνικό κόσμο.

Θέτοντας ως βάση το μοντέλο της προσωπικότητας, προκύπτει η ανάγκη για συστηματική αποδυνάμωση των τριών επιπέδων, συγκριτικά με το κλασικό ιδεώδες της αυτονομίας. Έτσι, ο κλασικός στόχος της διαφάνειας των αναγκών θα πρέπει να αντικατασταθεί από την ιδέα της ικανότητας γλωσσικής άρθρωσης, η ιδέα της βιογραφικής συνέχειας από την ιδέα μιας αφηγηματικής συνοχής της ζωής και η ιδέα του προσανατολισμού με βάση αρχές θα πρέπει να συμπληρωθεί από το κριτήριο της ηθικής ευαισθησίας απέναντι στις εκάστοτε συγκυρίες.

Αναλυτικότερα, η ιδέα μιας εξολοκλήρου διαφάνειας της φύσης των αναγκών και των εννοήσεων του ατόμου, αποτελεί στοιχειώδες συστατικό της κλασικής αντίληψης περί προσωπικής αυτονομίας. Το ιδεώδες μιας αποκεντρωμένης αυτονομίας, έχει ως στόχο τη δημιουργική αλλά ανολοκλήρωτη αποκάλυψη του ασυνείδητου κατά μήκος γλωσσικών οδών, που υποδεικνύουν τις συναισθηματικές μας αντιδράσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, ένα αυτόνομο άτομο είναι μεν ελεύθερο από ψυχικά κίνητρα αλλά επιπλέον, ανακαλύπτει στον εαυτό του διαρκώς νέες παρορμήσεις προς πράττειν και τις μετατρέπει σε υλικό αναστοχασμένων αποφάσεων. Η ικανότητα αυτή της αβίαστης άρθρωσης των αναγκών, εξαρτάται από την υποστήριξη του διποκειμενικού περιβάλλοντος με δύο τρόπους. Πρώτον, για να είναι

δυνατή η δημιουργική συγκέντρωση του ατόμου στις εσωτερικές του παρορμήσεις, χρειάζεται τη βεβαιότητα για τη διάρκεια του ενδιαφέροντος συγκεκριμένων άλλων προσώπων, ώστε να μπορεί να μείνει άφοβα με τον εαυτό του. Δεύτερον, η ατομική άρθρωση των αναγκών εξαρτάται από τον ορίζοντα μιας διωποκειμενικής γλώσσας, προκειμένου να μπορούν να εκφραστούν όσο ακριβέστερα γίνεται, οι μη αρθρωμένες παρορμήσεις προς πράττειν.

Στο δεύτερο επίπεδο διάκρισης, ο κύριος προβληματισμός αφορά τον τρόπο ενσωμάτωσης των διαφορετικών παρορμήσεων προς πράττειν στην πρακτική διαδικασία της ζωής του ατόμου, ώστε να ανταποκρίνεται στον χαρακτηρισμό «αυτόνομος». Βασικό συστατικό της κλασικής ιδέας της αυτονομίας, αποτελεί η ιδέα της ενσωμάτωσης των διαφορετικών αναγκών σε ένα έλλογο ιεραρχικό σχήμα. Η ικανότητα οργάνωσης των εσωτερικών παρορμήσεων του ατόμου με αναφορά σε μια μοναδική αξία, ώστε να αποτελέσουν συστατικά ενός σχεδίου ζωής γραμμικά σχεδιασμένο, αποτελούσε προϋπόθεση της προσωπικής αυτονομίας. Όμως, το θεωρητικό έδαφος του ιδεώδους της αυτονομίας, χάνεται λόγω της ιδέας της πολλαπλότητας των μη εξαντλημένων δυνατοτήτων ταυτότητας, και το κενό που δημιουργείται, έρχεται να καλύψει η ιδέα της δυνατότητας αναπαράστασης της ζωής ως συνεκτικής συνάφειας, με τέτοιο τρόπο ώστε τα διακριτά μέρη της να παρουσιάζονται ως έκφραση της αναστοχασμένης απόφασης του ατόμου. Γίνεται φανερό εδώ, η σύνδεση μιας τέτοιας αναστοχαστικότητας με την ικανότητα θεμελίωσης των βιοτικών αποφάσεων μέσω της μεταπροοπτικής της αξιολόγησης των επιθυμιών και παρορμήσεων προς πράττειν. Το να είναι δηλαδή, το άτομο σε θέση να ζει μια αυτόνομη ζωή, εξαρτάται από την ικανότητα παρουσίασης της ζωής του με τη μορφή μιας αφηγηματικής συνάφειας, με την ικανότητα παρουσίασης των διαφόρων περιόδων της ζωής του ως κρίκους σε μια αλυσίδα ισχυρών αξιολογήσεων (Taylor). Ωστόσο, το κριτήριο αυτό, αφορά την προσωπική αυτονομία χωρίς να αναφέρεται καθόλου στις ηθικές αξιώσεις του περιβάλλοντος.

Σε ένα τρίτο επίπεδο, διερευνώντας την προσωπική αυτονομία από ηθικής σκοπιάς, κρίνεται σκόπιμο στις ιδιότητες ενός αυτόνομου ατόμου, να προστεθεί και η ικανότητα να αναφέρεται με αναστοχαστικό τρόπο στις ηθικές αξιώσεις του περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό, η ιδέα του προσανατολισμού με βάση τις ηθικές αρχές, που ανήκει στο κλασικό ιδεώδες της αυτονομίας, αφορά την ικανότητα του ατόμου να καθοδηγεί τη ζωή του σύμφωνα με τις καθολικές αρχές της ηθικής, χωρίς

να επιτρέπει στις προσωπικές του ροπές ή δεσμεύσεις να το παρασύρουν σε άδικες αποφάσεις. Η ιδέα όμως αυτή της δημιουργικής άρθρωσης των αναγκών, χρήζει περαιτέρω διερεύνησης του ιδεώδους της ηθικής αυτονομίας, με τη διάσταση μιας πλούσιας ευαισθησίας απέναντι στη συγκυρία. Δηλαδή, ηθικά αυτόνομο θεωρείται το άτομο που όχι μόνο προσανατολίζεται με βάση τις ηθικές αρχές αλλά επιπλέον, γνωρίζει πώς να τις εφαρμόσει υπεύθυνα με ευαισθησία και συναισθηματική συμμετοχή ανά περίπτωση. Απαιτείται λοιπόν, ένας επανακαθορισμός της ηθικής αυτονομίας των προσώπων. Χρειάζεται να γίνει κατανοητό συναισθηματικά το γεγονός πως ίσως και άλλα υποκείμενα μπορεί να αντιμετωπίζουν απροσδόκητες δυνατότητες του εαυτού τους και να αναγκάζονται να επιλύσουν δύσκολα προβλήματα απόφασης, προκειμένου ο προσανατολισμός με βάση αρχές να έχει την ανάλογη ευαισθησία απέναντι στις συγκυρίες.

Με βάση τις τρεις προαναφερθείσες ικανότητες στο σύνολό τους, καθορίζεται θεωρητικά ο τρόπος διατήρησης μιας κανονιστικής ιδέας της ατομικής αυτονομίας. Η ικανότητα του ατόμου συγχρόνως για δημιουργική ανακάλυψη των αναγκών του, για παρουσίαση του συνόλου της ζωής του μέσω αξιακά ηθικού αναστοχασμού και για εφαρμογή των καθολικών αξιών με ευαισθησία στις εκάστοτε συγκυρίες, είναι που του επιτρέπει να θεωρηθεί αυτόνομο πρόσωπο. Η ατομική αυτονομία ενός προσώπου με την πλήρη της έννοια, έγκειται στην ταυτόχρονη παρουσία και των τριών αυτών ικανοτήτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση από το πρώτο μέρος της εργασίας, σχετικά με τη Διαπολιτισμική εκπαίδευση και τις Θεωρίες της Αναγνώρισης προκάλεσε το ενδιαφέρον να καταγραφεί το πώς οι εμπειρίες αναγνώρισης συμβάλουν στη σχολική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά, καθώς επίσης να καταγραφούν και οι απόψεις των μαθητών Ρομά σχετικά με τη βελτίωση της σχολικής τους σταδιοδρομίας.

Συγκεκριμένα, σε αυτό το κεφάλαιο διατυπώνονται ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογία, η διαδικασία που ακολουθήθηκε, το δείγμα και τα ερευνητικά εργαλεία και στη συνέχεια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας.

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποσκοπεί στην διερεύνηση του ρόλου των εμπειριών αναγνώρισης, στο σχολείο και στην οικογένεια, για την σχολική επιτυχία. Έτσι, το ερευνητικό πρόβλημα το οποίο απασχολεί την εργασία εστιάζει στις εμπειρίες αναγνώρισης στην εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά. Σκοπός της διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνηθεί ο ρόλος των εμπειριών αναγνώρισης στο σχολείο και στην οικογένεια για τη σχολική ένταξη και ιδιαίτερα για τη σχολική επιτυχία Ρομά μαθητών.

Με βάση το γενικό σκοπό και τους στόχους της έρευνας, τα ερευνητικά ερωτήματα που διατυπώνονται είναι τα εξής:

1. Ποια είναι η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών Ρομά στην Ελλάδα.
2. Ποια είναι η σημασία του σχολείου στην εμπέδωση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης, καθώς και ο ρόλος του στην αναπαραγωγή σχολικών ανισοτήτων.
3. Ποιες εμπειρίες αναγνώρισης που σχετίζονται με τη φοίτηση προκαλούν φόβους σε μητέρες και παιδιά Ρομά και ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στο να ξεπεραστούν ή όχι αυτοί οι φόβοι.
4. Ποιες είναι οι εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά μέσα στην οικογένεια.

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, η ερευνητική μεθοδολογία που ακολουθήθηκε ήταν η ποιοτική έρευνα. Ως ερευνητικό εργαλείο για τη συλλογή δεδομένων και για την ανάλυση περιεχομένου, επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη, η οποία εφαρμόστηκε σε δέκα (10) μαθητές Ρομά. Το παραπάνω δείγμα αποτέλεσε το βολικό ή διαθέσιμο δείγμα (Cohen et al., 2007). Με την ανάλυση περιεχομένου (content analysis), επιχειρείται η επιστημονική μελέτη του περιεχόμενου της επικοινωνίας, με αναφορά στα νοήματα, τα συμφραζόμενα και τις προθέσεις που περιέχονται στα μηνύματα (Prasad, 2008). Μέσα από αυτή τη διαδικασία υποβοηθάται ο τελικός στόχος της αναλυτικής διαδικασίας που είναι η παραγωγή νοήματος και ερμηνείας (Ιωσηφίδης, 2008).

Ακολουθείται η θεματική ανάλυση (Τσιώλης, 2018) για την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας. Λειτουργώντας ως θεματικός χάρτης των συνεντεύξεων, αυτού του είδους η ανάλυση συμβάλλει στον εντοπισμό θεμάτων που απαντούν στα ερευνητικά ερωτήματα που έχουν τεθεί καθώς και στην οργάνωσή τους.

Συγκεκριμένα, μετά από την ακριβή μετεγγραφή των συνεντεύξεων, εντοπίζονται τα αποσπάσματα εκείνα που απαντούν σε κάθε ένα ερευνητικό ερώτημα. Ομαδοποιούνται οι ερωτήσεις που αναφέρονται στο εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα, συγκεντρώνονται και παρατίθενται με τις απαντήσεις σε πίνακες. Η διαδικασία αυτή, διευκολύνει την επεξεργασία του υλικού καθώς επιτρέπει την εστίαση του ενδιαφέροντος στα επιλεγμένα αποσπάσματα και στην αναγνώριση κοινών σημείων ή διαφοροποιήσεων μεταξύ τους. Εξετάζοντας λεπτομερώς τα ταξινομημένα αποσπάσματα, μελετώντας τα κοινά τους σημεία και τις διακυμάνσεις ή διαφοροποιήσεις τους, προκύπτουν ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις σχετικά με το εκάστοτε ερευνητικό ερώτημα. Με την ανάδειξη των θεμάτων αυτών, που προέκυψαν κατά την ανάλυση των δεδομένων, εξάγονται τα συμπεράσματα και αποτελέσματα της έρευνας.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 8 Ρομά ηλικίας 16 έως 26 ετών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο: Αποτελέσματα της Έρευνας

Σε αυτή την ενότητα, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με τον ρόλο που διαδραματίζουν οι εμπειρίες αναγνώρισης στη σχολική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά.

1^ο ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ:

- ποια είναι χαρακτηριστικά της εκπαιδευτικής κατάστασης των παιδιών Ρομά,

1.1. Εμπόδια της σχολικής φοίτησης

1.1.1 Ασυνεχής φοίτηση λόγω μετακινήσεων / εργασίας

- Πηγαίνεις συνέχεια στο σχολείο;

(Συν. 2): Τώρα όχι. Δεν πηγαίνω γιατί λόγω ότι έφυγα για Κύπρο να δουλέψω, γι' αυτό άφησα το σχολείο.

(Συν. 4): Έχω χάσει μια χρονιά, είχα πάει Κύπρο για δουλειές, λόγω οικονομικών.

Ερμηνεία: Όπως διαπιστώθηκε από τις συνεντεύξεις των μαθητών, σταμάτησαν τη φοίτηση τους λόγω της εποχιακής εργασίας των γονέων και των οικονομικών δυσκολιών. Πριν μερικά χρόνια τη δεκαετία του '80 οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα μετακινούνταν κυρίως στο εσωτερικό της χώρας μας και τα παιδιά τους αναγκάζονταν να διακόψουν τη παρακολούθηση των μαθημάτων λόγω της συχνής μετακίνησης τους από χωριό σε χωριό και από πόλη σε πόλη. Η τακτική αυτή συνεχίζεται έως και σήμερα με κάποιες διαφοροποιήσεις ως προς τις υποχρεώσεις του σχολείου. Σήμερα οι οικογένειες των παιδιών Ρομά μεταναστεύουν στο εξωτερικό ιδιαίτερα Κύπρο και Γερμανία και εγκαταλείπουν το σχολείο στην Ελλάδα. Η εμπειρία μας όμως έδειξε ότι στις χώρες αυτές, «ο θεσμός του σχολείου» και «το εκπαιδευτικό τους σύστημα», υποχρεώνει τους Ρομά να πηγαίνουν σχολείο υποχρεωτικά. Προς τη κατεύθυνση αυτή συμβάλουν και οι προγενέστερες αρνητικές εμπειρίες αναγνώρισης των οικογενειών και μαθητών Ρομά στην Ελλάδα καθώς οι επιχειρηματίες της εστίασης δεν τους επιλέγουν στην εργασία λόγω ρατσισμού και έλλειψης εκπαιδευτικής κατάρτισης. Και έτσι τα παιδιά αυτά αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σχολείο, προκειμένου να πάνε για δουλειά σε άλλες χώρες, χάνοντας τη σχολική χρονιά, είτε στις αρχές είτε στην μέση της σχολικής περιόδου. Βέβαια υπάρχει και ένα άλλο ποσοστό του Τσιγγάνικου πληθυσμού, που παραμένει στους οικισμούς και σε καθημερινή βάση στέλνει τα παιδιά του σχολείο. Συνεπώς οι Τσιγγάνοι στις ξένες χώρες συνδυάζουν εργασία και σχολείο.

Ανάλυση: Ένας σημαντικός αριθμός μαθητών και μαθητριών αναγκάζονται να διακόψουν τη σχολική φοίτηση καθώς υποχρεώνονται να μετακινηθούν οικογενειακά για αναζήτηση εργασίας σε άλλες περιοχές της Ελλάδας ή ακόμη και στο εξωτερικό. Πολλές οικογένειες Ρομά αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα επιβίωσης λόγω ανεργίας και για το λόγο αυτό οργανώνουν την οικογενειακή τους ζωή γύρω από ένα κοινό πρόγραμμα αναζήτησης εργασίας και επιβίωσης. Στο πρόγραμμα αυτό συμπεριλαμβάνονται και τα παιδιά καθώς ο αγώνας για επιβίωση είναι πρώτιστης σημασίας, τα παιδιά αναγκάζονται να μετακινούνται με τους γονείς τους. Συνεπώς, φαίνεται πως τα οικονομικά προβλήματα και οικονομικές δυσκολίες είναι ο κύριος λόγος που οι μαθητές Ρομά αναγκάζονται να διακόψουν τη φοίτησή τους στο σχολείο.

1.1.2 Ασυνεχής φοίτηση λόγω πρόωρων γάμων

(Συν. 8): Διέκοψα στη δευτέρα λυκείου λόγω παντρείας και λόγω υποχρεώσεων. Χρειαζόταν λεφτά, έπρεπε να πάω για δουλειά, να συντηρώ την οικογένειά μου.

(Συν. 1): Πολλοί (συνομήλικοι του συνεντευξιαζόμενου) έχουν σταματήσει, λόγω παντρείας...Ναι, πιστεύω ότι αν δεν παντρευτούν από μικροί και δεν πουν οι γονείς, να παντρευτείς, γιατί όπως ξέρετε οι τσιγγάνοι παντρεύονται πολύ μικροί, θα ήταν πολύ πιο χαλαρά τα πράγματα και θα πήγαιναν στο σχολείο και θα είχαν τον δικό τους τρόπο για να ζήσουν.

Ερμηνεία: Στη Τσιγγάνικη κοινότητα υπάρχουν ορισμένοι μαθητές που έχουν καταφέρει να ολοκληρώσουν όλες τις σχολικές βαθμίδες, όπως νηπιαγωγείο, δημοτικό, γυμνάσιο και λύκειο ακόμη και ελάχιστοι το πανεπιστήμιο, παρά τις όποιες δυσκολίες και εμπόδια που θέτει η Τσιγγάνικη και η κυρίαρχη κοινωνία. Ωστόσο όμως, μέσα στους Τσιγγάνικους οικισμούς εντοπίζονται μαθητές, που έχουν ασυνεχής φοίτηση λόγω πρόωρων γάμων και παντρείας από νεαρή ηλικία καθώς αναλαμβάνουν τις οικογενειακές υποχρεώσεις εγκαταλείποντας έτσι τις σχολικές υποχρεώσεις. Η επιλογή αυτή τις περισσότερες φορές είναι των ίδιων των γονέων το να σταματήσουν τα παιδιά το σχολείο κυρίως στο γυμνάσιο και προπάντων οι κοπέλες μαθήτριες, ενώ κάποιες άλλες φορές όμως για να είμαστε δίκαιοι, συναινούν και τα ίδια τα παιδιά, ως προς την επιλογή αναζήτησης συντρόφου. Διότι υπάρχουν περιπτώσεις γονέων που είχαν αντίθετη γνώμη, αντίληψη και ιδεολογία με την επικρατούσα άποψη της κοινότητας περί παντρείας από νεαρή ηλικία των παιδιών τους. Σε αυτή τη περίπτωση τα ίδια τα παιδιά επιθυμούσαν να παντρευτούν κατά τη σχολική ηλικία.

Βέβαια όσοι γονείς και παιδιά σε μια οικογένεια είχαν την ίδια φιλοσοφία και την ίδια άποψη, δηλαδή, τη συνέχιση του σχολείου και όχι σε πρόωρο γάμο, καταφέραν κάτι πολύ σημαντικό στη ζωή τους, την εισαγωγή στα πανεπιστήμια, ας αναφέρουμε κάποια παραδείγματα στην Θεσσαλία:

1. Λογιστής Λαβίδας
2. Κοινωνικός Λειτουργός Χαρίτος
3. Κοινωνιολόγος Καρακώστας
4. Δασκάλα Αλεξάνδρα
5. Οικονομολόγος Μπαντή

Μετά από την εισαγωγή των παιδιών αυτών στα πανεπιστήμια η εμπειρία έδειξε ότι η αντίληψη κάποιων οικογενειών άλλαξε για το θεσμό του σχολείου και μάλιστα τώρα υπάρχουν οικογένειες που έχουν θετική άποψη για το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα του για το μέλλον των παιδιών τους. Σιγά σιγά αυτό μεταφέρεται από τους γονείς και στα παιδιά καθώς φαίνεται στις συνεντεύξεις και οι ίδιοι μαθητές Ρομά επιθυμούν να συνεχίσουν το σχολείο και να μην παντρευτούν από μικρή ηλικία. Δεδομένου αυτού, οι εμπειρίες αναγνώρισης μέσα στο σχολικό περιβάλλον έχουν συντελέσει στο να αλλάξουν οι καταβολές των παππούδων Ρομά και έτσι η Τσιγγάνικη σχολική κοινότητα αλλάζει αντίληψη για τους πρόωρους γάμους. Συνεπώς επικρατούσα άποψη της κοινότητας τώρα είναι η συνέχιση του σχολείου και η καταπολέμηση των πρόωρων γάμων, διότι οι Τσιγγάνοι συνειδητοποίησαν πως η ασυνεχής φοίτηση και η σύναψη πρόωρου γάμου δεν βοηθούν τα παιδιά Ρομά αλλά απεναντίας τους αποκλείει από την εργασία και τη κοινωνία. Αυτό είναι πολύ δύσκολο να εφαρμοστεί στη πράξη για τη πλειονότητα των Ρομά, ωστόσο όμως, υπάρχουν οικογένειες που το κάνουν και έχουν βελτιώσει τη ποιότητα ζωής των παιδιών τους.

Ανάλυση: Φαίνεται πως μια άλλη περίπτωση που οι μαθητές Ρομά αναγκάζονται να σταματήσουν τη φοίτησή τους στο σχολείο είναι το έθιμο που έχουν να κάνουν οικογένεια σε μικρή ηλικία, γεγονός που επιτείνει τα οικονομικά τους προβλήματα. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Τσιγγάνικη κοινότητα και δεν μπορεί να αλλάξει γρήγορα κοινωνικά, οικονομικά και εκπαιδευτικά, όπως εξελίσσονται και αναπτύσσονται οι άλλες κοινωνίες, είναι το έντονο κληρονομικό πολιτιστικό στοιχείο της Τσιγγάνικης κουλτούρας αυτό, του πρόωρου γάμου των παιδιών από τη σχολική ηλικία. Η Τσιγγάνικη κοινωνία μεταβάλλεται με αργούς ρυθμούς, επειδή ακριβώς, οι περισσότερες οικογένειες τα προηγούμενα χρόνια και ορισμένες άλλες τώρα, συνεχίζουν να παντρεύουν τα παιδιά τους πολύ νωρίς εξαναγκάζοντας τα να διακόψουν τη φοίτηση τους στη μέση της σχολικής χρονιάς ειδικά στις πρώτες τάξεις του γυμνασίου ή στην Α' και Β' λυκείου. Αυτές που έχουν υποστεί και έχουν αντιμετωπίσει το μεγαλύτερο πρόβλημα στην ασυνεχή φοίτηση λόγω πρόωρου αρραβώνα, είναι οι Τσιγγάνες μαθήτριες καθώς μόλις τελειώσουν το

δημοτικό αμέσως τις αρραβωνιάζουν ή/και τις παντρεύουν σταματώντας τη παρακολούθηση από το σχολείο. Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η παντρεία των παιδιών Ρομά σε νεαρή ηλικία αποτελεί μία από τις βασικές αίτιες διακοπής και ασυνεχής φοίτησης ιδιαίτερα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Παρ' όλου αυτά υπάρχουν όμως και οικογένειες που έχουν διαφορετική προσέγγιση του θέματος πιστεύοντας μάλιστα πως η μοναδική οδός για κοινωνική αλλαγή για το μέλλον των παιδιών τους είναι το σχολείο.

1.1.3 Ασυνεχής φοίτηση λόγω υγειονομικών συνθηκών/ προβλημάτων υγείας

- *Πηγαίνεις τακτικά στο σχολείο;*

(Συν. 3): Πήγαινα κάθε μέρα, δεν έχανα καμία ημέρα, εκτός από τις μέρες που ήμουνα άρρωστος.

(Συν. 4): Κάθε μέρα πηγαίνω, απλά όταν αρρωσταίνω όταν γίνει κάτι σοβαρό δεν πάω.

Ερμηνεία: Τα προηγούμενα χρόνια αλλά και στις ημέρες μας πολλά παιδιά Ρομά μένουν εκτός σχολείου λόγω των προβλημάτων υγείας που αντιμετωπίζουν. Το φαινόμενο με τους μη επαρκείς εμβολιασμούς μέσα στη Τσιγγάνικη κοινότητα οδηγεί αρκετά παιδιά έκτος σχολικού πλαισίου. Ένας άλλος βασικός λόγος ασυνεχής φοίτησης λόγω υγειονομικών συνθηκών αποτελεί η συχνή ασθένεια της ηπατίτιδας και άλλες νοσήσεις - λοιμώξεις και αρρώστιες, που πολλές φορές δεν αντιμετωπίζονται έγκυρα από την οικογένεια με αποτέλεσμα να επιδεινώνεται η κατάσταση υγείας των μαθητών. Αυτό το γεγονός προκαλεί σχολική διαρροή και αποχή από το σχολικό περιβάλλον σε μεγάλο χρονικό διάστημα με συνέπεια τη διακοπή φοίτησης λόγω απουσιών. Οι γονείς Ρομά στα πλαίσια αυτά δεν προσκομίζουν στα σχολεία τις απαραίτητες ιατρικές βεβαιώσεις για τη δικαιολόγηση των απουσιών. Και έτσι υπάρχουν αρκετοί μαθητές που ενώ επιθυμούν να συνεχίσουν το σχολείο δυστυχώς χάνουν τη σχολική χρονιά εξαιτίας μιας ασθένειας ή απλής αρρώστιας.

Ανάλυση: Οι μαθητές Ρομά αντιμετωπίζουν συχνά προβλήματα υγείας. Καθώς οι υγειονομικές συνθήκες διαβίωσής τους είναι στις περισσότερες περιπτώσεις κακές και η ιατρική φροντίδα δεν είναι επαρκής, πολλοί μαθητές αναγκάζονται να μένουν για σημαντικό χρονικό διάστημα εκτός σχολείου. Μέσα από την έρευνα μας, διαπιστώθηκε πως υπάρχουν μαθητές που έμειναν στην ίδια τάξη λόγω απουσιών υγείας. Συνεπώς οι υγειονομικές συνθήκες υγείας που επικρατούν μέσα στη Τσιγγάνικη κοινότητα προκαλούν ασυνεχή φοίτηση, σχολική διαρροή και αποχή από το σχολείο για μεγάλο διάστημα με αποτέλεσμα οι μαθητές να αποκλείονται από το εκπαιδευτικό σύστημα λόγω πολλών απουσιών. Ωστόσο υπάρχουν μαθητές που έχουν τακτική φοίτηση στο σχολείο, όταν έχουν προβλήματα υγείας οι γονείς φροντίζουν να δικαιολογήσουν τις απουσίες των παιδιών τους και έτσι δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα στη παρακολούθηση των μαθημάτων.

2^ο ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ:

- ποια είναι τα βιώματα των παιδιών Ρομά στο σχολικό περιβάλλον;

2.1. Εντυπώσεις μαθητών Ρομά από το σχολείο

- *Πώς τα περνούσες στο σχολείο, πώς ένιωθες; Στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, στο Δημοτικό.*

(Συν. 1): Ένιωθα καλά, δεν είχα κάποιο πρόβλημα, να μου ασκούσαν bullying. Εντάξει, όλα χαλαρά.

Ερμηνεία: Στις περισσότερες σχολικές μονάδες οι μαθητές υφίστανται σχολικό εκφοβισμό. Εδώ ο μαθητής αναφέρει ότι στο Μπαλαμανό σχολείο δεν έχει υποστεί bullying. Με αυτό το τρόπο της απάντησης ο μαθητής θέλει να μας πει ότι όταν ήταν στο Τσιγγάνικό σχολείο σε καθημερινή βάση βίωνε σχολικό εκφοβισμό. Επειδή και εγώ ήμουνα μαθητής σε αυτό το σχολείο έχω εν-συναίσθηση του μαθητή περί του τινός πρόκειται. Η εμπειρία μας δείχνει ότι στο Τσιγγάνικο σχολείο επικρατεί χάος και αναρχία. Υπηρέτησα δύο χρονιές εκεί ως κοινωνικός λειτουργός και έχω πλήρης εικόνα για το τι συμβαίνει. Τα παιδιά όλη ημέρα και όλη την ώρα χτυπιούνται, μαλώνουν και βρίζονται μεταξύ τους μέσα στη τάξη, στο προαύλιο χώρο και έξω από το σχολείο. Τις περισσότερες φορές εμπλέκονται και οι γονείς και αυτό μεταφέρεται μέσα στον οικισμό και τη συνέχεια μαλώνουν οι φατρίες.

Το κλίμα και η υποκουλτούρα του συγκεκριμένου σχολείου είναι μία πάγια τακτική εδώ και πολλά χρόνια. Αυτό γίνεται περισσότερα στο Τσιγγάνικο σχολείο σε σχέση με τα υπόλοιπα σχολεία. Εδώ συμβαίνουν δύο πράγματα: Πρώτον οι εκπαιδευτικοί δεν εμπλέκονται καθόλου για να αντιμετωπίσουν το σχολικό εκφοβισμό και ανέχονται αυτές τις συμπεριφορές. Και μάλιστα πολλές φορές έχουν καταγραφεί περιστατικά βίας από δασκάλους προς τα παιδιά ενισχύοντας αυτό το φαινόμενο με αυτό το τρόπο συμπεριφοράς τους. Δεύτερον στα πρότυπα της Τσιγγάνικης κοινωνίας επικρατεί η άποψη ότι, «όποιος έχει τη μεγαλύτερη φάρα» στον οικισμό μπορεί να επιδείξει την ισχύ δύναμης μέσα στον οικισμό. Αυτή η άποψη μεταφέρεται στο σχολείο και όποιος είναι ο δυνατός γίνεται ο νταής του σχολείου. Συνεπώς αυτή είναι εικόνα που επικρατεί στο Τσιγγάνικο σχολείο εδώ και χρόνια δεν πρόκειται να αλλάξει όσο το σχολείο παραμένει μέσα στον οικισμό. Βέβαια όσα παιδιά Ρομά πήγαν σε άλλα σχολεία οι συμπεριφορές αυτές περί σχολικού εκφοβισμού μειώθηκαν αρκετά γιατί πολύ άπλα στα άλλα σχολεία τηρούνται οι κανόνες και τα παιδιά Ρομά αναγκάστηκαν προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα αφήνοντας πίσω τις καταβολές των παππούδων περί ξυλοδαρμού, συχνής βίας και μεγάλης φάρας.

-Πότε ένιωθες καλά;

Απ.: Στο σχολείο ένιωθα καλά όταν ήμουν πρώτη Γυμνασίου δηλαδή, τότε που άρχισα να μεγαλώνω και να καταλαβαίνω περισσότερα πράγματα. Τότε άρχισα να καταλαβαίνω πολλά διαφορετικά πράγματα, μαθήματα διαφορετικά.

(Συν. 2): Στο Λύκειο περνούσα πολύ καλά, με τον φίλο μου, γνωριζόμασταν και πάμε στην ίδια τάξη, τον Βαγγέλη, εντάξει περνάμε μια χαρά, μαθαίνουμε, διαβάζουμε, κάνουμε. Εντάξει, όλα ωραία. Στο 4^ο Δημοτικό ήμουν λίγο μόνος μου, μετά ήρθε παρέα, γνωριστήκαμε, κάναμε, εντάξει ωραία. Όλα μια χαρά... Με τους δασκάλους μου τα περνούσα πολύ ωραία, με συμπαθούσαν πολύ, ήμουν καλός μαθητής λένε είμαι καλό παιδί και τα λοιπά, εντάξει όλα ωραία. Στα διαλείμματα παίζαμε ποδόσφαιρο και τα λοιπά, ωραία, όλα εντάξει. Δεν είχα κάποιο πρόβλημα με τους καθηγητές και τους μαθητές, όλα εντάξει ήταν.

Ερμηνεία: Εδώ ο μαθητής αναφέρει ότι όταν πήγε στο γυμνάσιο είχε ένα φίλο και ήδη γνωριζόταν μαζί του από το Τσιγγάνικο δημοτικό καθώς φοιτούσαν στην ίδια τάξη. Πολλά παιδιά Ρομά φοιτούν μαζί στο Τσιγγάνικο σχολείο και όταν αλλάζουν σχολική βαθμίδα συνεχίζουν να κάνουν παρέα μεταξύ τους. Αυτό το γεγονός αποτελεί προβληματισμό για τη σχολική κοινότητα στο γυμνάσιο και στο λύκειο. Το σχολείο εκτός από γνώσεις προσφέρει και κοινωνικοποίηση μέσα από την συναναστροφή με άλλα παιδιά. Στο γυμνάσιο και στο λύκειο οι μαθητές Ρομά κάνουν παρέα μεταξύ τους και αυτό ανησυχεί κάποιους εκπαιδευτικούς, ορισμένους γονείς και εκπροσώπους της Τσιγγάνικης κοινότητας. Για να σπάσει ο ρατσισμός, οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα αυτής της διαφέρουσας κοινωνικής ευπαθής ομάδας κάλο θα ήταν όλα τα παιδιά Ρομά και Μπαλαμέ να κάνουν παρέα μαζί, να συμμετέχουν σε ομαδικές δραστηριότητες και στα δρώμενα του σχολείου. Όπως ακριβώς συμβαίνει με τους μαθητές Ρομά που προέχονται από τα μεικτά δημοτικά της περιοχής, όπου σε εκείνη τη περίπτωση τα παιδιά Ρομά κάνουν φιλίες και γνωριμίες και όταν πηγαίνουν στο γυμνάσιο συνεχίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις με τους συμμαθητές μη Ρομά. Μόνο έτσι θα καταπολεμηθούν οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις μέσα από το σχολικό πλαίσιο.

(Συν. 3): το Δημοτικό που πήγα, στο 4^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων, ήταν τσιγγάνικο. Και πήγα εκεί μέχρι την τρίτη τάξη και μετά από κει οι γονείς μου με άλλαξαν από το 4^ο και πήγα στο 1^ο.

-Εφυγες δηλαδή από το ρομανό και πήγες στο μπαλαμανό. Για ποιο λόγο;

Απ.: Λόγω ότι οι καθηγητές εκεί να το πούμε σε εισαγωγικά, ότι έκαναν κοπάνα, δηλαδή δεν ήταν εντάξει στη δουλειά τους.

-Τι εννοείς;

Απ.: Δηλαδή, μας άφηναν όλη μέρα έξω και μας έκαναν μάθημα και δεν τους ενδιέφερε αν θα μάθουμε εμείς ή όχι.

(Συν. 5): Πέρασα χαρούμενος που μόλις μπήκα στο 1ο δημοτικό, εδώ στους Σοφάδες, έβλεπα όλο το σχολείο και έλεγα να το βγάλω και αυτό, εύκολο για μένα.

-Πήγες στο τσιγγάνικο εσύ καθόλου;

Απ.: Πήγα αλλά έκανα μεταγραφή μετά. Έκανα μεταγραφή πρώτα, ήμουν στο τσιγγάνικο, δεν έμαθα γράμματα, πήγα στο 1^ο έμαθα, πήγα στο Γυμνάσιο και έμαθα και λέω είμαι χαρούμενο σε αυτά τα σχολεία που ήρθα στο ελληνικό και λέω έμαθα, στα Ρομά μέσα δεν έμαθα.

-Μπορείς λίγο να μας πεις, στο τσιγγάνικο σχολείο γιατί δεν έμαθες γράμματα; Τι έφταιγε; Τι ήταν αυτό που σε εμπόδισε να μάθεις γράμματα;

Απ.: Οι καθηγητές φεύγουν, δε κάνουν μάθημα, μας αφήνουν όλοι έξω, δε μας κάνουν μάθημα και έτσι πώς να μαθαίνουμε γράμματα; Όλοι φεύγουν, φεύγουν οι καθηγητές και μετά φεύγουμε κι εμείς.

Ερμηνεία: Μέσα από την έρευνα διαπιστώθηκε πως αρκετοί μαθητές Ρομά αλλάζουν σχολικό πλαίσιο και σχολικό περιβάλλον φεύγοντας από το Ρομανό σχολείο και πηγαίνουν στο Μπαλαμανό λόγω των δασκάλων που δεν παράγουν έργο καθώς τα παιδιά λένε ότι δεν τους κάνουν μάθημα ούτε τους βάζουν εργασίες για το σπίτι και πιο πολύ εξαιτίας του έντονου φαινομένου «σχολικού εκφοβισμού» και «σχολικής βίας» που επικρατεί σε αυτό το σχολείο. Το 4^ο Δ.Σ. αποδείχτηκε ανεπαρκής ως σχολική βαθμίδα, καθώς από την ίδρυση του 1996 έως το 2023 δεν κατάφερε να στείλει μαθητές στο γυμνάσιο με ένα βασικό γνωστικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο γνώσεων έτσι ώστε τα παιδιά Ρομά να ανταπεξέλθουν ισότιμα στις σχολικές υποχρεώσεις με τους άλλους συμμαθητές τους. Αυτό συμβαίνει αφενός επειδή οι δάσκαλοι έχουν χαμηλές προσδοκίες επιτυχίας για τα παιδιά αυτά και αφετέρου επειδή επιλέγουν το συγκεκριμένο σχολείο υπηρετήσης λόγω των διπλών μορίων απόκτησης για μετάθεση στη συνέχεια σε άλλα σχολεία της αρέσκείας τους. Ωστόσο παρατηρήθηκε πως μαθητές Ρομά που αρχικά είχαν εγγραφεί από την αρχή σε ένα όμορο σχολείο ή πήγαν σε άλλο με μετεγγραφή αποδείχτηκε πως στο γυμνάσιο οι μαθητές αυτοί αριστεύουν και βγάζουν καλό βαθμό. Μάλιστα έχουμε περιπτώσεις στους Σοφάδες δύο Τσιγγάνες κοπέλες, που φοίτησαν από την αρχή σε Μπαλαμανό σχολείο κατάφεραν να ολοκληρώσουν όλες τις σχολικές μονάδες με επιτυχία και εν τέλει να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο.

(Συν. 6): Ήμουν χαρούμενη. Είχα φίλους και δεν με έδιωχναν επειδή ήμουν Ρομά.

Ερμηνεία: Εδώ η μαθήτρια αναφέρει ότι στον γυμνάσιο και στο λύκειο δεν την «έδιωχναν επειδή ήταν Ρομά». Οι εντυπώσεις των μαθητών για το σχολείο και τους εκπαιδευτικούς είναι καλές. Στο παρελθόν όμως οι εντυπώσεις της μαθήτριας ήταν αρνητικές για το Μπαλαμανό σχολείο καθώς είχε γίνει η πρώτη απόπειρα από τους γονείς της να την εγγράψουν σε μεικτό σχολείο της πόλης. Δυστυχώς υπήρχαν αντιδράσεις από τη σχολική κοινότητα, τους γονείς Μπαλαμε και σύσσωμη τη τοπική αυτοδιοίκηση καθώς δεν επέτρεπαν το κορίτσι να γραφτεί στο σχολείο. Τότε έγινε

καταγγελία από 8 γονείς Ρομά στο ευρωπαϊκό δικαστήριο ανθρωπίνων δικαιωμάτων με τη γνωστή υπόθεση Λαβίδα στους Σοφάδες όπου λίγο καιρό αργότερα δικαιώθηκαν. Αυτή η κακή εμπειρία της μαθήτριας δημιούργησε κακές εντυπώσεις για το σχολείο καθώς βρισκόταν σε κακή ψυχολογική κατάσταση. Μετά από αυτό το περιστατικό επιτρέπεται στα σχολεία μη Ρομά, μεικτά να εγγράφεται το 20% των μαθητών Ρομά των Τσιγγάνικων οικισμών, μέσα στη πόλη. Το άλλο ποσοστό που αντιστοιχεί στο 80% εγγράφεται στο Τσιγγάνικο σχολείο. Συνεπώς η θερμή υποδοχή των μαθητών αποτελεί μια βασική παράμετρο εμπειρίας αναγνώρισης για τη παραμονή τους στο σχολικό περιβάλλον.

(Συν. 7): Εντάξει, στο Γυμνάσιο ήταν πολύ καλύτερα από ότι ήταν το Δημοτικό για μένα, ήτανε, αισθανόμουνα χαρούμενη γιατί αισθανόμουνα ότι δεν υπήρχαν διαφορές ανάμεσα σε φυλές γιατί ήταν ήδη εκεί αρκετά Ρομά, οπότε ήταν για αυτούς κάτι γνώριμο, όχι όπως στο Δημοτικό, οπότε δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα, ήταν όλα φυσιολογικά μπορώ να πω.

(Συν. 8): Γενικά μια χαρά. Είχα φίλους, εντάξει, μιλούσαμε, παίζαμε, διαβάζαμε που και που, εντάξει. Όλα καλά.

Ανάλυση: Οι εντυπώσεις των μαθητών Ρομά για το σχολείο, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι ανάμεικτες. Πολλά παιδιά επισημαίνουν πως περνούσαν καλά στο σχολείο γιατί κάνανε φίλιες και δεν τους απομονώνανε οι άλλοι μαθητές λόγω της φυλής τους. Ωστόσο, αναφέρεται σε πολλές περιπτώσεις πως οι εκπαιδευτικοί δεν έδειχναν το απαιτούμενο ενδιαφέρον και δεν έκαναν το μάθημά τους όπως θα έπρεπε, κάτι που έκανε αρνητική εντύπωση στα παιδιά που συμμετείχαν στα παιδιά Ρομά. Στο σημείο αυτό, διακρίνεται και η προσδοκία τους να «μάθουν γράμματα» και η απογοήτευσή τους από τη στάση αυτή των καθηγητών. Στην εμπέδωση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης οι μαθητές Ρομά αντιμετωπίζονται με άδικη μεταχείριση από τη σχολική κοινότητα. Πολλές φορές η μαθητική κοινότητα των Τσιγγάνο – παιδών υφίστανται σχολικό αποκλεισμό και εκπαιδευτικό διαχωρισμό. Ο ρόλος στην αναπαραγωγή σχολικών ανισοτήτων στην Ελλάδα αποτελεί συχνό φαινόμενο καθώς υπάρχουν αμιγώς σχολικές μονάδες (Τσιγγάνικα Σχολεία) που φοιτούν μόνο μαθητές Ρομά και αναπαράγουν την ανισότητα με ειδικούς μαθητές Ρομά γκέτο.

2.2. Προσαρμογή μαθητών Ρομά στις σχολικές βαθμίδες

- *Μπορείς λίγο να μας πεις πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο σχολείο; Η προσαρμογή σου πώς ήταν στο σχολείο; Είτε στο Δημοτικό, είτε στο Γυμνάσιο, είτε στο Λύκειο.*

(Συν. 1): Ναι, οι πρώτες μέρες στο Δημοτικό είναι πολύ χαλαρά, επειδή είμαστε πρωτάρια, μετά στην δεύτερη και τρίτη τάξη είναι λίγο πιο δύσκολα. Μετά στο Γυμνάσιο είναι λίγο πιο αυστηρά τα πράγματα, αλλά εμένα μου άρεσε. Από την πρώτη μέχρι την έκτη Δημοτικού θυμάμαι πολύ καλά παιδικά χρόνια.

-Στο Γυμνάσιο;

Απ.: Στο Γυμνάσιο ήταν λίγο πιο αυστηρά αλλά ήταν ωραία, δεν έχω πρόβλημα δηλαδή με τα χρόνια που πέρασα στο Γυμνάσιο.

-Στο Λύκειο;

Απ.: Στο Λύκειο, που είμαι τώρα, εντάξει είναι, χαλαρά τα πράγματα, όλα εντάξει.

(Συν. 2): Στο Δημοτικό, εντάξει μια χαρά ήταν είχα φίλους που βρισκόμασταν, εντάξει μια χαρά ήταν.

-Προσαρμόστηκες εύκολα στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο;

Απ.: Ναι, ναι. Ένιωθα ωραία, ήταν ωραία. Πήγα σε ένα σχολείο, να μάθουμε λίγα πράγματα που θέλαμε.

(Συν. 3): Στο νηπιαγωγείο που πήγαινα η πρώτη μέρα ήταν λίγο αμήχανα βασικά, γιατί ήταν πρωτόγνωρο που πάμε δηλαδή σε σχολείο. Και η πρώτη μέρα ήταν όμορφη βασικά, από τις πιο όμορφες μέρες της ζωής μου, που πήγα δηλαδή ένιωθα την αγάπη των δασκάλων εκεί στο νηπιαγωγείο. Δηλαδή, μας φρόντιζαν, μας μάθαιναν πράγματα να καθίσουμε κοντά μας αν δεν καταλαβαίνουμε κάτι. Να μας εξηγήσουν, μας έδιναν αγκαλιές, φιλιά και αυτά. Και την πρώτη μέρα στο Δημοτικό που πήγα στο 4^ο, επειδή γνώριζα κι εκεί τα παιδιά, κάποια παιδιά από κει, η μέρα ήταν ωραία, περνούσε ωραία, με τα παιδιά εκεί και παίζαμε, κάναμε, συζητούσαμε το τι θα κάνουμε την επόμενη ώρα και τι αυτά, και πως θα είναι οι καθηγητές εκεί. Και επίσης, στο Γυμνάσιο ήταν υπέροχα. Και εκεί κάναμε καινούργιες γνωριμίες με τα παιδιά εκεί των μπαλαμών κάναμε, και από κει και πέρα αρχίσαμε και κάναμε παρέες με τα παιδιά. ... Στο Γυμνάσιο προσαρμόστηκα αμέσως, από τη πρώτη μέρα βασικά. Και στο Λύκειο, επειδή ήξερα πάρα πολλά παιδιά, και από το Γυμνάσιο και από το Δημοτικό ήταν όλα εκεί, στο Λύκειο. Και προσαρμόστηκα αμέσως δηλαδή.

-Θέλω λίγο να μου πεις τις πρώτες μέρες στο Δημοτικό το μπαλαμανό. Όταν έφυγες από το τσιγγάνικο και πήγες στο μπαλαμανό, πώς ένιωθες; Πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες;

Απ.: Η πρώτη μέρα που πήγα στους μπαλαμούς ήταν, ντρεπόμουνα πάρα πολύ γιατί άλλαξα να το πω, σχολικό περιβάλλον και ήταν κάπως αμήχανα, δεν ήξερα κανέναν μέσα και όπως είπα, ήμασταν μόνο 2 Ρομά μέσα σε ολόκληρο το σχολείο, 2-3 παιδιά, και αυτό μας έφερνε αμηχανία και αυτό, δηλαδή πώς θα είναι, πώς θα είναι τα μαθήματα, πώς θα είναι τα παιδιά απέναντί μας. Θα μας κάνουν παρέα ή όχι; Και βασικά, δεν το περίμενα το αποτέλεσμα αυτό, ότι δηλαδή από την πρώτη μέρα που πήγα όλα τα παιδιά ήρθαν σε μένα, τα αγόρια, και γνωριστήκαμε, ανταλλάξαμε τηλέφωνα. Περνούσε η μέρα καταπληκτικά. Οι καθηγητές μας έδειχναν αγάπη και ενδιαφέρον στο σχολείο.

(Συν. 4): Όταν πήγα πρώτη φορά Δημοτικό, αισθανόμουνα την πρώτη φορά άγχος πολύ, ήθελα να γνωρίσω καινούργια παιδιά, φίλους να κάνω και μετά, από κει και πέρα, έχω κάνει τον δικό μου δρόμο, έχω γνωρίσει φίλους. Προχώρησα μετά, πήγα

Γυμνάσιο που από κει και πέρα είχα ήδη φίλους από το Δημοτικό και στο Λύκειο. Αυτό.

-Για πες μου λίγο την εμπειρία σου στο Δημοτικό, που ήσουν εκεί στο διαπολιτισμικό της Ξάνθης, μας ενδιαφέρει πολύ αυτό.

Απ: Η εμπειρία μου είναι ότι σε αυτά τα σχολεία που είμαι τώρα, στα χωριά, που είναι μόνο Έλληνες υπάρχει πιο πολύ ρατσισμός, ενώ στα πολιτισμικά σχολεία που πήγαινα εκεί στην Ξάνθη, κανένα παιδί δεν είχε ρατσισμό, όλοι είχανε, με σεβασμό μιλούσε ο καθένας, είχε ο καθένας την ίδια αξία και ακόμα και οι δάσκαλοι είχανε έναν πολύ καλό τρόπο. Αυτό, δεν έχω τίποτα άλλο να πω για να κρίνω κάποιο σχολείο.

-Δυσκολεύτηκες να προσαρμοστείς; Σου ήτανε εύκολα, ήτανε δύσκολα;

Απ.: Ήτανε λίγο δύσκολα στο Δημοτικό στη Ξάνθη.

-Όταν λες δύσκολα, τι εννοείς;

Απ.: Εννοώ ότι υπήρχαν παιδιά άλλης φυλής και φοβόμουν να κάνω παρέα μαζί τους, γιατί νόμιζα ότι είχανε ρατσισμό, αλλά τελικά δεν είχανε και ήταν πάρα πολύ καλοί άνθρωποι όλοι τους. Δεν έχω τίποτα άλλο από κει. Δεν έχω γνωρίσει τίποτα δυσκολία.

Ερμηνεία: Κάθε χρόνο αρκετές οικογένειες από τους Σοφάδες ταξιδεύουν και μετακινούνται στο νομό του Έβρου ιδιαίτερα στη πόλη και στα χωριά της Ξάνθης, όταν αρχίζουν οι εποχιακές δουλειές. Και έτσι οι γονείς μετεγγραφούν τα παιδιά τους στα σχολεία της περιοχής. Οι μαθητές Ρομά στα διαπολιτισμικά σχολεία αντιμετωπίζονται ισότιμα και ισόνομα στην εμπέδωση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης τόσο από τη σχολική κοινότητα όσο και από τη τοπική κοινωνία της Ξάνθης. Ο μαθητής αναφέρει ότι σε ένα τέτοιο εκπαιδευτικό περιβάλλον όλα τα παιδιά είναι ισότιμα και δεν αντιμετωπίζουν σχολικό και θεσμικό ρατσισμό καθώς ο ρόλος του συγκεκριμένου σχολείου δεν αναπαράγει σχολική ανισότητα.

Αυτό ερμηνεύεται ως εξής: Πρώτον ο μαθητής βίωσε ρατσισμό, σχολικό αποκλεισμό και εκπαιδευτικό διαχωρισμό στα τυπικά – κανονικά σχολεία επειδή ακριβώς οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν την άρτια και εξειδικευμένη κατάρτιση στην διαπολιτισμική εκπαίδευση καθώς δεν λαμβάνουν υπόψιν τους τις ιδιαίτερες διαπολιτισμικές εμπειρίες αναγνώρισης των οικογενειών Ρομά. Δεύτερον ο μαθητής Ρομά προσαρμόστηκε εύκολα χωρίς δυσκολίες στο διαπολιτισμικό σχολείο καθώς οι εκπαιδευτικοί είναι εκπαιδευμένοι στην διαπολιτισμική αγωγή και γνωρίζουν καλά τις ιδιαιτερότητες των Τσιγγάνοπουλων που προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και κοινωνικά στρώματα της Τσιγγάνικης κοινωνίας.

(Συν. 5): Στο τσιγγάνικο σχολείο, θυμάμαι ότι ήμουν χαρούμενος και από κει με το να μαθαίνω άλλα γράμματα, μόλις είδα ότι δε μαθαίνω δεν ήμουν χαρούμενος, λυπημένος ήμουν.

-Όταν πήγες στο μπαλαμανό σχολείο, στο 1^ο πώς ένιωθες;

Απ.: Χαρούμενος.

-Μετά όταν πήγες στο Γυμνάσιο;

Απ.: Και εκεί ήμουν χαρούμενος. Περνούσα με τα παιδιά, με την παρέα, με τους φίλους καλά, όλα αυτά, γελούσαμε ότι να ναι.

(Συν. 6): Στο 2^ο Δημοτικό [μπαλαμανό σχολείο] ...Καλά ήτανε και μου φερόντουσαν εντάξει, δεν είχα ρατσισμό, από μερικά παιδιά σίγουρα θα έλεγαν κάποια πράγματα, αλλά δεν ήταν και τόσο μεγάλος ο βαθμός που με πείραζαν.

-Ήσουν χαρούμενη;

Απ.: Ναι, χαρούμενη ... Είχα φίλους και δεν με έδιωχναν επειδή ήμουνα Ρομά.

- Όταν μετά πήγες στο Γυμνάσιο, πώς περνούσες εκεί;

Απ.: Και εκεί, έτσι ακριβώς, με τους φίλους μου, κάναμε παρέα, δεν υπήρχε ρατσισμός.

(Συν. 7): Στο Δημοτικό ήταν λίγο άγρια τα πράγματα γιατί ήμουνα η πρώτη Ρομά που πήγε στο σχολείο αυτό και υπήρχε αρκετή εξαγρίωση από τους γονείς και στην αρχή, αργήσαμε να αρχίσει το σχολικό έτος γιατί κάνανε κατάληψη οι γονείς στο σχολείο και μπήκαμε μετά από ένα χρονικό διάστημα. Ήταν το δεύτερο σχολείο που άλλαξα και ήταν αρκετά σκληρά στην αρχή τα πράγματα.

Στο Γυμνάσιο ήταν πάρα πολύ καλύτερη η κατάσταση, διότι υπήρχαν αρκετά άλλα άτομα Ρομά, που ερχόντουσαν από το 4^ο και το οποίο, ήταν μόνο Ρομά και έτσι είχα ήδη τους φίλους μου από το Δημοτικό, ήμουνα ήδη με άτομα που γνώριζα, οπότε ήταν πολύ οικεία η κατάσταση.

(Συν. 8): Εντάξει, αρχικά είχα ενθουσιασμό, γιατί έβλεπα τα μεγαλύτερα παιδιά που πηγαίνουν σχολείο, μάθαιναν γράμματα και εγώ ήθελα να μάθω γράμματα, να δω πώς είναι. Αυτό μόνο, δεν είχα κάτι παραπάνω. Τώρα στο Γυμνάσιο, ήθελα πολύ να πάω στο Γυμνάσιο, από μικρός όταν άκουγα τα μεγαλύτερα παιδιά ότι δεν είναι όπως είναι στο Δημοτικό, ότι είσαι με Ρομά μόνο, ίδια φυλή, είσαι διαφορετικές φυλές και ήταν καλύτερα, είχα ένα σα μεράκι. Και μόλις πήγα, αλλά αντιμετωπίσαμε λίγο ρατσισμό, λίγο έτσι, ήμασταν πολλά παιδιά, δεν ήταν και τόσο καλά όσο είχα φανταστεί.

-Όταν λες ρατσισμό, τι εννοείς; Τι ρατσισμό;

Απ.: Δεν είμαστε ίδια φυλή, είμαστε μη Ρομά ή είμαστε μη μπαλαμοί εμείς, μη Έλληνες, όπως λένε αυτοί. Μας θεωρούν Ρομά, κατώτερη φυλή και μας το έλεγαν κάθε λίγο, έτσι, έτσι, μας κορόϊδευαν.

-Τώρα λίγο, θέλω λίγο να μου πεις πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο Λύκειο, όταν έφυγες από το Γυμνάσιο λοιπόν και πήγες στο σχολείο, στο Λύκειο. Για πες μου λίγο, πώς ένιωθες, πώς αισθανόσουν, μίλησέ μου λίγο για τις πρώτες σου μέρες εκεί.

Απ.: Εντάξει, τότε εκεί άλλαξαν τα πράγματα, ήταν πολύ ωραία. Είχα γνωρίσει τα παιδιά καλύτερα, γιατί είμαστε παρέα στο Γυμνάσιο, είχα φίλους, ήταν αρκετά καλά. Πολύ ωραία.

Ανάλυση: Αναφορικά με την προσαρμογή των μαθητών Ρομά στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης, στην πλειοψηφία ήταν εύκολη. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονται ρατσιστικές στάσεις και συμπεριφορές απέναντί τους, που όμως με τον καιρό εξαλείφθηκαν. Ενδιαφέρον έχει η σύγκριση που γίνεται στη Συνέντευξη 4, μεταξύ του διαπολιτισμικού σχολείου Ξάνθης και του τυπικού ελληνικού σχολείου, όπου αναφέρεται πως στο πρώτο σχολείο ήταν πιο εύκολη η προσαρμογή γιατί υπήρχαν πολλά παιδιά διαφορετικών φυλών και υπήρχε σεβασμός μεταξύ τους και από τους εκπαιδευτικούς, σε αντίθεση με το σχολείο όπου φοιτούσαν μόνο Έλληνες και υπήρχε ρατσισμός απέναντι στους Ρομά. Επίσης, στις συνεντεύξεις 3,4,7 φαίνεται πως στα παιδιά υπήρχε άγχος με την είσοδό τους σε μια εκπαιδευτική βαθμίδα, λόγω της ανησυχίας τους για την στάση των άλλων απέναντί τους. Οι πρώτες ημέρες προσαρμογής για τους μαθητές Ρομά όταν αλλάζουν σχολικό πλαίσιο είναι αρκετά δύσκολες, ειδικά από το Ρομάνο στο Μπαλαμανό. Τα περισσότερα παιδιά Ρομά που φοιτούν στο Τσιγγάνικο σχολείο τους είναι δύσκολο να προσαρμοστούν στο γυμνάσιο αμέσως, καθώς μαθαίνουν από νεαρή ηλικία να συναναστρέφονται μόνο με τους ομοφύλους τους, να ομιλούν μόνο Τσιγγάνικα μεταξύ τους και να μαθαίνουν διαφορετικούς κανόνες συμπεριφοράς στο Ρομάνο σχολείο. Και όταν γίνεται η μετάβαση από το δημοτικό στο γυμνάσιο είναι αρκετά δύσκολη η προσαρμογή στο νέο σχολικό - πρωτόγνωρο περιβάλλον. Οι φόβοι τους για πιθανή ρατσιστική αντιμετώπισή τους, όπως φαίνεται επαληθεύτηκαν. Η εμπειρία έδειξε ότι στα κανονικά σχολεία οι γονείς που έχουν προκαταλήψεις προς τους μαθητές Ρομά αναπαράγουν στερεότυπα τα οποία μεταφέρουν στα παιδιά τους με συνέπεια αυτό να εκδηλώνεται στο εκπαιδευτικό περιβάλλον μέσα από κακές συμπεριφορές προς τα παιδιά Ρομά. Το σχολείο αναπαράγει ανισότητες καθώς οι μαθητές Ρομά νιώθουν άσχημα διότι δεν τους θεωρούν Έλληνες στη σχολική κοινότητα κάποιοι συμμαθητές τους και ορισμένοι εκπαιδευτικοί. Αυτό το γεγονός δημιουργεί συμπλέγματα μειονεξίας και κατωτερότητας στα παιδιά Ρομα. Αυτός είναι ένας ακόμη λόγος απομάκρυνσης των παιδιών αυτών από το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα διδασκαλίας και εκπαίδευσης.

2.3. Αρνητικές εμπειρίες μαθητών Ρομά

- *Υπάρχει κάτι που δε σου αρέσει στο σχολείο;*

(Συν. 2): Ε, για το Δημοτικό θα πω, γιατί δε μου αρέσει το περιβάλλον, ήταν λίγο χάλια. Αυτό, μόνο αυτό.

-Στα υπόλοιπα σχολεία;

Απ.: Ήταν μια χαρά, εντάξει.

(Συν. 3): Στο 4^ο Δημοτικό που πήγαινα ... Δε μου άρεσε η συμπεριφορά των καθηγητών προς τα παιδιά Ρομά. Δηλαδή, δε θα το έλεγα όλοι οι καθηγητές αλλά οι μισοί από αυτούς είχανε ρατσισμό προς εμάς και έλεγαν ότι οι Ρομά θα μάθουν τώρα αυτοί γράμματα και αυτά; Δε θα συμμορφωθούν ποτέ.

-Λες ότι ήταν προκατειλημμένοι απέναντι στους μαθητές Ρομά και είχαν χαμηλές προσδοκίες, αν καταλαβαίνω σωστά, αυτό μας λες.

Απ.: Ναι αυτό ακριβώς. Και πέρα από αυτά, από τους καθηγητές συμπεριφορά ότι λούφαραν να το πούμε, δηλαδή δεν έκαναν σωστά τη δουλειά τους.

-Δηλαδή τι έκαναν, που λες δεν έκαναν σωστά τη δουλειά τους; Τι θα έπρεπε να κάνουν δηλαδή;

Απ.: Δηλαδή έπρεπε να ήταν περισσότερο αυστηροί με μας, δηλαδή να μας πουν ότι θα μάθετε σήμερα αυτό κι αυτό και μόλις πάτε σπίτι θα πρέπει να κάνετε οπωσδήποτε αυτό κι αυτό π.χ. το μάθημα.

-Ενώ αυτοί τι κάνανε;

Απ.: Αυτοί μας έβαζαν να γράψουμε αντιγραφή, κάναμε αντιγραφή και μας έδιναν ζωγραφίες για το σπίτι και αυτό, δηλαδή πολύ λίγοι καθηγητές θα σου έλεγαν ότι έπρεπε να κάνεις αυτό κι αυτό, δηλαδή να μας έδιναν ασκήσεις για το σπίτι. Πολύ λίγοι έκαναν τη δουλειά τους σωστά.

-Στις άλλες σχολικές βαθμίδες, μετά στο Λύκειο, στο Γυμνάσιο και στο άλλο Δημοτικό; Υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε;

Απ.: Όχι βασικά ήταν όλα εντάξει, και οι καθηγητές μαζί μας βασικά δεν είχαν ρατσισμό.

(Συν. 4): Στο Δημοτικό, ίσως ναι.

-Τι ήταν αυτό;

Απ.: Ειδικά εδώ πέρα, στο 4^ο Δημοτικό Σοφάδων, που είναι σχολείο για Ρομά, οι οποίοι οι καθηγητές με εντυπωσιάσανε που δεν κάνουνε μάθημα στα παιδιά. Ας πούμε εγώ που ήμουνα σε άλλο σχολείο και ήξερα ότι τα πράγματα ήταν και δύσκολα και

στο Δημοτικό, και εδώ πέρα οι καθηγητές καθόντουσαν με τα κινητά, μας βάζανε να κάνουμε ορθογραφία που οι ίδιοι μας τα έλεγαν, δε μάθαμε τίποτα δηλαδή, και αυτό, δεν έχω άλλο. Δεν κάνανε μάθημα δηλαδή, δε μαθαίνουνε τα παιδιά.

-Στο Γυμνάσιο - Λύκειο υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε;

B.: Όχι. Εδώ πέρα που πήγαινα στο Γυμνάσιο και Λύκειο ήταν όλα εντάξει, όλα κομπλέ.

(Συν. 5): Όχι, μου αρέσει, να πάω κάθε μέρα στο σχολείο.

(Συν. 6): Οι δάσκαλοι μερικές φορές. Δε μου άρεσε πολλές φορές η συμπεριφορά τους, πιο παλιά, τώρα δεν έχω κάποιο θέμα. Στο Δημοτικό, όπως είπα και πριν με τις δασκάλες μου που δεν συμπεριφερόντουσαν σωστά σε μένα.

(Συν. 7): Με τους συμμαθητές μου στο Γυμνάσιο δεν είχα κανένα απολύτως πρόβλημα, εντάξει με τους εκπαιδευτικούς φαινόταν ότι κάποιοι ήταν ρατσιστές, αλλά δε μπορούσαν να το πολυδείξουνε, αλλά φαινόταν. Στο Λύκειο είναι ακόμα καλύτερα, δηλαδή όσο μεγαλώνουμε τα παιδιά γίνονται όλο και καλύτερα μεταξύ τους και αισθανόμαστε ακόμα πιο καλύτερα και με τους καθηγητές. Οι καθηγητές είναι πολύ χαρούμενοι όταν βλέπουν Ρομά να φτάνουνε στο Λύκειο, γιατί είναι πάρα πολύ λίγα, μετρημένα στα δάχτυλα του ενός χεριού. Και αισθάνονται πολύ περήφανοι που μπορούμε και το κάνουμε αυτό, αισθάνονται περήφανοι για μας.

(Συν. 8): Ναι, στο Δημοτικό μόνο δε μου άρεσε. Οι καθηγητές δε μας έβαζαν μαθήματα να κάνουμε, να έχουμε εργασία για το σπίτι. Έγραφαν κάτι εκεί πέρα, ένα μικρό κείμενο και άντε γειά. Αυτό μόνο. Από κει εντάξει ήταν. Ήταν καλύτερα. Παρόλο που δεν είχαμε, δεν είμασταν ίδιο επίπεδο με τα παιδιά τα μη Ρομά. Δεν είμασταν ίδιο επίπεδο, αλλά οι καθηγητές προσπαθούσαν με τον τρόπο τους να μας βάζουν, να μας φέρουν στο ίδιο επίπεδο, προσπαθούσαν.

Ερμηνεία: Τα παιδιά Ρομά έχουν αρνητική εικόνα για το Τσιγγάνικο σχολείο τόσο για την αισθητική του χώρου όσο και για τους δασκάλους γι' αυτό και δεν τους αρέσει. Στο συγκεκριμένο σχολείο οι κτηριακές υποδομές βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση, δεν υπάρχουν βρύσες και καθαρές τουαλέτες, δεν έχει σωστή περίφραξη, όποιος θέλει μπαίνει και φεύγει, είναι γεμάτο σκουπίδια και διάφορα άλλα πεταμένα αντικείμενα. Δεν υπάρχουν φύλακες και σχολικοί τροχονόμοι. Σε γενικές γραμμές οι μαθητές έχουν κακή εικόνα για το Τσιγγάνικο σχολείο για τους εξής λόγους:

1. Κακή συμπεριφορά των δασκάλων
2. Χαμηλές προσδοκίες των δασκάλων επιτυχίας
3. Χαμηλό επίπεδο απόκτησης γνώσης
4. Μη ύπαρξη ίδιας διδακτέας ύλης με τα άλλα σχολεία
5. Έλλειψη σχολικών βιβλίων και εγχειρίδιων
6. Έντονος σχολικός Εκφοβισμός και σχολική βία
7. Μη δυνατότητα ασκήσεων και εργασίας για το σπίτι.

Για τα υπόλοιπα σχολεία οι μαθητές έχουν διαφορετική άποψη. Όλα τα σχολεία πληρούν τις κτηριακές υποδομές, έχουν γήπεδα, γυμναστήρια, εργαστήρια και βιβλιοθήκες. Ωστόσο υπάρχουν μερικοί μαθητές που μας είπαν ότι μπορεί στα άλλα σχολεία να υπάρχουν καλές υποδομές άλλα υπάρχουν ορισμένοι καθηγητές που με τη συμπεριφοράς τους, απομακρύνουν τα παιδιά από τη τάξη. Βέβαια κάποιοι άλλα μας είπαν ότι στο λύκειο δεν συμβαίνει το ίδιο γιατί τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και οι μαθητές μη Ρομά τους αποδέχονται με σεβασμό, αγάπη και αλληλεγγύη. Ένα πολύ σημαντικό συμπέρασμα που έδειξε η έρευνα είναι ότι τα παιδιά των οικογενειών Ρομά δεν έχουν το ίδιο επίπεδο γνώσεων και εκπαιδευτικού υποβάθρου σε σχέση με τους Μπαλαμέ μαθητές. Σε ένα άλλο σημείο της έρευνας εντοπίστηκε η προσπάθεια ορισμένων εκπαιδευτικών να εξισορροπήσουν αυτό το μαθησιακό και εκπαιδευτικό χάσμα μεταξύ Τσιγγανό- παιδων και παιδιών μη Ρομά.

Ανάλυση: Το στοιχείο εκείνο που αποτελεί αρνητική εμπειρία για την πλειοψηφία των μαθητών Ρομά, αφορά την στάση των εκπαιδευτικών. Αναφέρεται από όλους σχεδόν ότι οι καθηγητές ήταν αδιάφοροι απέναντί τους, δεν έκαναν το μάθημά τους όπως θα έπρεπε και συνήθως οι δάσκαλοι στο δημοτικό έφευγαν από τη τάξη, βάζαν τους μαθητές να αντιγράψουν από το πίνακα και πήγαιναν στη συνέχεια στα γραφεία του σχολείου για να καθίσουν. Από το γεγονός αυτό, διακρίνεται από τη μια η προκατειλημμένη στάση των εκπαιδευτικών απέναντι στους μαθητές Ρομά (αφού είναι Ρομά, δεν θα θέλουν ή δε θα μπορούν να μάθουν), και από την άλλη η αδιαφορία τους και ίσως η απαξίωσή τους προς τους μαθητές Ρομά, κυρίως στις μεγαλύτερες βαθμίδες εκπαίδευσης (Γυμνάσιο-Λύκειο). Ως συνέπεια αυτού, προκαλείται στους μαθητές Ρομά απογοήτευση καθώς η θετική τους προσμονή για μάθηση στο σχολείο δεν βρίσκει ανταπόκριση. Αυτή η διάψευση των προσδοκιών των μαθητών Ρομά σε σχέση με τη φοίτησή τους στο σχολείο, διακρίνεται σε όλες σχεδόν τις συνεντεύξεις. Επισημαίνεται στο σημείο αυτό, πως μόνο σε μια συνέντευξη (Συν.7), αναφέρεται μια θετική στάση εκπαιδευτικών απέναντι σε μαθητές Ρομά. Ειδικότερα, αναφέρεται πως πέρα από το γεγονός πως ορισμένοι καθηγητές μπορεί να είχαν μια ρατσιστική στάση, αν και δεν την έδειχναν, υπήρχαν καθηγητές στο Λύκειο που ήταν πολύ χαρούμενοι που είχαν μαθητές Ρομά, καθώς λίγοι φτάνουν συνήθως στη βαθμίδα αυτή. Μάλιστα, αναφέρεται πως οι εκπαιδευτικοί ένιωθαν περηφάνια για αυτούς τους μαθητές Ρομά.

2.4. Θετικές εμπειρίες μαθητών Ρομά

- *Υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο; Τι είναι αυτό που σε κάνει και νιώθεις ωραία;*

(Συν. 1): Μου αρέσει πολύ τώρα στο Λύκειο οι καθηγητές γενικά που μας μιλάνε έτσι, και μου αρέσει που είμαστε όλοι μαζί, μαζευόμαστε και μιλάμε και δεν είναι τόσο περίεργα τα πράγματα. Μου αρέσει πολύ που έτσι μιλάμε, κάνουμε με τους καθηγητές και με τους φίλους μας.

(Συν. 2): Οι καθηγητές. Ε, οι μαθητές. Αλλά πιο πολύ οι καθηγητές γιατί είναι πολύ καλοί μαζί μου. ... Τους αγαπώ και μ' αγαπάνε κι αυτοί.

-Γιατί είναι καλοί μαζί σου, για πες μας, εξήγησε μας λίγο αυτό το πράγμα.

Απ.: Γιατί με συμπαθούν πάρα πολύ, λένε ότι είμαι καλό παιδί, μαθητής και τα λοιπά, προσπαθώ πάρα πολύ. Αυτό.

(Συν. 3): Στο 1^ο Δημοτικό μου άρεσε η συμπεριφορά των δασκάλων απέναντί μας, ήταν όπως έπρεπε δηλαδή, όπως αρμόζει σε έναν καθηγητή, δάσκαλο. Όπως, ότι θα είναι καλός στη δουλειά του, ότι θα σου πει ότι αυτό πρέπει να το μάθετε καλά γιατί θα σας χρησιμεύσει στη ζωή και αυτά και τις επόμενες χρονιές που θα πάτε στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, θα είναι κάτι καλό για σας αυτό.

(Συν. 4): Στο Λύκειο μου αρέσει μόνο ότι οι καθηγητές βοηθάνε τα παιδιά περισσότερο. Ας πούμε, ένα παιδί που έχει πρόβλημα με το διάβασμα δεν τον αντικρούουν ότι δεν ξέρει να διαβάσει και δεν θα διαβάσει αυτός, ακόμα τον βοηθάνε και όπου κολλάει τον βοηθάνε αυτοί να διαβάσουνε οι καθηγητές και αν ξέρω 'γω κολλάει το παιδί, βάζουν άλλο, μια άλλη σελίδα που θα είναι πιο εύκολη.

-Στο Δημοτικό στο τσιγγάνικο υπάρχει κάτι που σου αρέσει;

Απ.: Όχι τίποτα.

-Στα άλλα σχολεία;

Απ.: Στα άλλα σχολεία, ναι μου αρέσει. Το περιβάλλον, η καθαριότητα, που στο σχολείο το τσιγγάνικο εδώ πέρα δεν το έχουνε.

(Συν. 6): Μου αρέσει πάρα πολύ η ειδικότητα που είμαι, γιατί είναι το σχέδιο το κύριο θέμα που έχουμε εκεί στην αρχιτεκτονική και μου αρέσει πάρα πολύ.

(Συν. 7): Το ότι αναπτύσσουμε φιλίες με άτομα τα οποία μπορεί να μη βρίσκαμε. Επίσης, με τους καθηγητές έχουμε πολύ καλές σχέσεις και νομίζω είναι αμοιβαία τα αισθήματα ο ένας απέναντι στον άλλο, γιατί αισθάνονται χαρά σα να είμαστε δικά τους παιδιά. Οπότε είμαστε, οπότε βλέπουμε όταν κάνουμε κάτι και είμαστε καλοί σε αυτό, είτε οτιδήποτε είναι μέσα στο μάθημα είτε μια τέχνη δικιά μας που τους δείχνουμε, αισθάνονται πολύ χαρούμενοι.

(Συν. 8): Τί μου άρεσε, εντάξει, μόνο μπάλα που παίζαμε εκεί μου άρεσε, γιατί αυτό μόνο που πήγαινα αθλητικό Γυμνάσιο κάθε πρωί παίζαμε μπάλα, αυτό.

Ανάλυση: Οι θετικές εμπειρίες των μαθητών Ρομά αφορούν κυρίως το επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων, καθώς όλοι σχεδόν οι συνεντευξιαζόμενοι αναφέρουν ως το στοιχείο που τους έκανε να νιώθουν ωραία στο σχολείο, τις καλές τους σχέσεις με τους άλλους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Στο σημείο αυτό, φαίνεται πως το στοιχείο της αποδοχής έχει μεγάλη σημασία για τα παιδιά Ρομά και όπως είναι λογικό, επηρεάζει τη στάση τους απέναντι στο σχολείο. Δεδομένου αυτού πολλά παιδιά όταν έχουν θετικές εμπειρίες αναγνώρισης στο σχολείο και θερμή υποδοχή από τη σχολική κοινότητα παρουσιάζουν τακτική και συστηματική φοίτηση με αποτέλεσμα την ολοκλήρωση του υποχρεωτικού συστήματος εκπαίδευσης σε όλες τις σχολικές βαθμίδες ακόμη και στα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Η παραμονή των παιδιών αυτών στο σχολείο κυρίως στο γυμνάσιο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την συμπεριφορά των εκπαιδευτικών, τον τρόπο προσέγγισης στις διαπροσωπικές σχέσεις μαθητών και καθηγητών καθώς και επίσης από τη διαδικασία εφαρμογής της διαφοροποιημένης διδασκαλίας μέσα στη τάξη προσαρμόζοντας το μάθημα στο επίπεδό τους και έτσι τα παιδιά διαμορφώνουν θετικές εμπειρίες αναγνώρισης για τους εκπαιδευτικούς.

2.5. Στάση δασκάλων απέναντι στους μαθητές Ρομά

- *Η συμπεριφορά των δασκάλων απέναντι στα παιδιά Ρομά είναι καλή; Σε βοήθησαν οι δάσκαλοι, οι καθηγητές;*

(Συν. 1): Θα έλεγα ναι, με βοήθησαν πολύ οι καθηγητές, γιατί μερικές φορές δε μπορούσα να καταλάβω το μάθημα, περιμένεις εκεί να σου εξηγήσει καλύτερα το μάθημα και είναι πολλά τα πράγματα που μπορούν να σε βοηθήσουν οι δάσκαλοι, συμπεριφορά, λόγω χαρακτήρα, εμένα μου άρεσαν πολύ όλοι οι δάσκαλοι, δεν έχω κάποιο παράπονο.

(Συν. 2): Ναι είναι, δεν έχουνε ρατσισμό και τα λοιπά, είναι εντάξει, ωραία είναι. Δεν έχουν πρόβλημα ... μιλάν μαζί τους, τους βοηθάνε στα μαθήματα, στο σχολείο που πηγαίνουν και αυτά.

(Συν. 3): Ναι, υπήρχαν δάσκαλοι που μας βοήθησαν να φτάσουμε εδώ που είμαστε και μας βοήθησαν πάρα πολύ σε αυτό το κομμάτι.

(Συν. 4): Ναι. Με βοηθάνε, ας πούμε με βάζουνε να διαβάζω και να σηκώνομαι στον πίνακα, και αν κάτι δεν καταλαβαίνω μου το εξηγούν μέχρι και δύο και τρεις φορές, ακόμα και τέταρτη να χρειαστεί.

(Συν. 5): Όλοι οι καθηγητές μου λέει είσαι καλό παιδί, αυτό, προσπαθεί να το βγάλει, λέει μπράβο σου, συνέχισε, να το συνεχίσεις λέει. Σε όλα τα μαθήματα, όπου δυσκολεύομαι με βοηθάνε.

(Συν. 6): Ναι, πιστεύω τα βοηθάνε όσο μπορούνε, γιατί και αυτοί τα παιδιά τα Ρομά δεν έχουν αρκετές γνώσεις στο επίπεδο που βρίσκεται το Λύκειο τώρα αλλά κάνουνε ότι μπορούνε.

(Συν. 8): Ναι, ναι. Μας μιλούσαν, μας έπαιρναν, μας έβαζαν κάποιες εργασίες, κάποια μαθήματα, πιο ευκολά λίγο από τα παιδιά για να ρθούμε κι εμείς, για να μάθουμε γρήγορα και να φτάσουμε στο επίπεδο των παιδιών, μας ενθάρρυναν, μας έλεγαν παιδιά προσπαθήστε

- *Κατά την άποψή σου, οι δάσκαλοι τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο; Εμποδίζουν ή βοηθούν τα παιδιά Ρομά;*

(Συν. 1): Θα έλεγα εμποδίζουν, γιατί δεν είναι τρόπος που μπορεί να μιλήσεις, γιατί κάποια πράγματα μπορεί να εξηγήσεις στο Ρομά διαφορετικά και όχι όπως σε όλους, να τους πει δηλαδή όλοι οι Ρομά είναι πιο χαλαρά και όλοι οι άλλοι είναι δυσκολότεροι, δηλαδή διαβάζουν περισσότερο. Οπότε θα έλεγα δεν βοηθάνε... Βοηθούν λιγότερο.

(Συν. 2): Βοηθούν τα Ρομά.

(Συν. 3): Προσωπικά εγώ πιστεύω ότι τα βοηθούν περισσότερο, δηλαδή τώρα είναι καλύτεροι στη δουλειά τους, έχουν μάθει να είναι καλύτεροι στη δουλειά τους και μπορούν αν δώσουν περισσότερα εφόδια στα παιδιά για τις επόμενες χρονιές που θα πάνε και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Δηλαδή βοηθούν περισσότερο.

(Συν. 4): Βοηθούν τα παιδιά Ρομά γιατί ξέρουν και οι ίδιοι ότι κάθε παιδί που έρχεται είναι με κάποιο μαρτύριο, για να έρθει εδώ πέρα. Ας πούμε κάποιος παρατάει τη δουλειά του, δεν έχει ψωμί για να βγάλει το σχολείο για να έχει δύο ψωμιά ας πούμε. Αυτό. Καταλαβαίνει ο καθηγητής ότι κάθε παιδί έρχεται με δυσκολία στο σχολείο και τον βοηθούνε.

(Συν. 5): Τα βοηθάνε δεν τα εμποδίζουν να μαθαίνουν τα γράμματα, ότι να ναι, για να βγουν και αυτοί, να περάσουν το σχολείο.

(Συν. 6): Οι περισσότεροι τα βοηθούν.

(Συν. 7): Τώρα από όσα βλέπω στο Λύκειο, βοηθάνε πάρα πολύ, να αλλάξει η ζωή, όσο μπορούνε να αλλάξει η ζωή τους έστω και σε μικρό βαθμό, αλλά όσο μπορούνε να το πετύχουν αυτό, είναι το πιο σημαντικό για αυτούς. Αλλά να το εμποδίσουν, όχι, με τίποτα.

(Συν. 8): Από τη δικιά μου άποψη, είναι ότι τους βοηθούν.

- *Έπαιξαν κάποιο ρόλο οι δάσκαλοι να συνεχίσεις το σχολείο; Σε βοήθησαν οι δάσκαλοι να συνεχίσεις το σχολείο;*

(Συν. 1): Ναι. Δηλαδή, μου έλεγαν οι καθηγητές να συνεχίσω το σχολείο, να μη σταματήσω, δε μου είπε κάποιος καθηγητής δηλαδή, σταμάτα το σχολείο και να μη πας σε άλλη τάξη.

(Συν. 2): Στο Γυμνάσιο που πήγαινα με βοηθούσαν πάρα πολύ, λέει να προσπαθήσεις, να περάσουμε, να διαβάσεις, να κάνεις και αυτά. Να διαβάζεις καλά λέει, να περάσεις, να συνεχίσεις να ονειρεύεσαι αυτό που θες, λέει. ... βοηθούν πάρα πολύ στα μαθήματα και να συμπεριφέρονται πολύ καλά, να μιλάνε ωραία, αυτά.

(Συν. 3): Ναι, υπήρχαν δάσκαλοι που μας βοήθησαν να φτάσουμε εδώ που είμαστε και μας βοήθησαν πάρα πολύ σε αυτό το κομμάτι.

(Συν. 4): Με έχουνε βοηθήσει οι δάσκαλοι, με έχουνε βοηθήσει κυρίως στη συμπεριφορά, το οποίο αυτό φαίνεται από ένα παιδί που δεν έχει πάει σχολείο μιλάει διαφορετικά, έχει αρνητικές αντιδράσεις. Αυτό. Με έχουνε βοηθήσει ναι, δεν έχω κάποιο παράπονο από καθηγητή.

(Συν. 5): Ναι βοήθησαν να φτάσω μέχρι εκεί που ήθελα εγώ να σπουδάσω αυτό που ήθελα εγώ.

-Που σε βοήθησαν οι δάσκαλοι;

Απ.: Στα μαθηματικά, στη γλώσσα, νέα ελληνικά, αυτά.

(Συν. 6): Ναι, με έχουν βοηθήσει. Με έχουν βοηθήσει να ακούω, να συνεργάζομαι με τους άλλους, πολλές φορές να τους καταλαβαίνω όταν δεν είναι καλά ή αυτοί να μας καταλαβαίνουν όταν δεν είμαστε καλά.

(Συν. 7): Ναι, πάρα πολύ. Η δασκάλα μου στο Δημοτικό, την είχα 3 συνεχόμενες χρονιές, από την πρώτη μέχρι την τρίτη δημοτικού, με βοήθησε πάρα πολύ και ψυχολογικά και στα μαθήματα. Όταν είχε γίνει ένα μικρό περιστατικό με μια συμμαθήτριά μου, βασικά με μια μητέρα της συμμαθήτριάς μου, ήταν εκεί και με υπερασπίστηκε χωρίς να ξέρει το πώς και το γιατί, ήξερε απλώς τι χαρακτήρας και τι παιδί ήμουνα, ήρθε και με στήριξε χωρίς κάτι άλλο, χωρίς να πει κάτι, οπότε σίγουρα αυτήν την έχω ακόμα μέσα στο νου μου, αν και έχουμε χαθεί τώρα τελευταία, έχουμε χάσει επαφές, ακόμα την αγαπάω.

Επίσης, τώρα στο Λύκειο έχω πάρα πολλούς καθηγητές, οι οποίοι με βοηθάνε είτε ψυχολογικά είτε στα μαθήματα. Και στο Γυμνάσιο είχα, αλλά όχι τόσο πολύ, είχαμε περισσότερο ήμουνα με τους συμμαθητές μου έτσι, ενώ τώρα μπορώ να πω ότι είμαι και με τους καθηγητές μου ότι κάνω παρέα. Μπορώ να το πω αυτό. Κάνουμε παρέα να είμαστε στην ίδια ηλικία, μπορούμε να ανοιχτούμε και να πούμε ότι θέλουμε.

(Συν. 8): Ναι. Τι είναι, καταρχήν σεβασμός. Ξέρεις πως μιλάς σε έναν μεγαλύτερο, γιατί εμείς εδώ πέρα, οι δικοί μας που δεν ξέρουν γράμματα είναι λίγο αλλιώς. Ξέρουμε να μιλάμε σε έναν μεγαλύτερο στο πληθυντικό, δηλαδή τον σέβεται τον άλλον. Πολλά πράγματα.

- *Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σου αρέσει πολύ;*

(Συν. 1): Στο Δημοτικό μου άρεσε πολύ η κυρία Ολυμπία, η οποία μας είχε πει τα πάντα στο σχολείο, κάναμε μάθημα, μας έβγαζε έξω μερικές φορές να μην κάνουμε μάθημα όταν ήμασταν χάλια, μαθηματικά κάναμε. Θυμάμαι πολλά παιδικά χρόνια και ήταν μια πολύ καλή δασκάλα μαζί μας. Μας βοηθούσε σε όλα τα μαθήματα. Στο Γυμνάσιο μου άρεσε η κυρία Οικονόμου, αν και όλοι δεν την συμπαθούσαν, αλλά εντάξει εμένα μου άρεσε περισσότερο γιατί ήταν λίγο αυστηρή, μας εξηγούσε το μάθημα καλύτερα και μου άρεσε γενικά ο τρόπος που μιλούσε.

-Στο σχολείο σε βοηθούσαν οι δάσκαλοι; Τώρα σε βοηθάνε οι καθηγητές;

Απ.: Τώρα που είμαι στο Λύκειο, ναι με βοηθάνε, δεν υπάρχει κάτι που να μη με βοηθάνε, απλά είναι το θέμα ότι έχεις ένα μπερδεμα λίγο, δηλαδή είναι πολλές οι ώρες μαθήματος που κάνεις, και συνεχώς κάνεις πολλά μαθήματα.

(Συν. 2): Ναι. Ο κύριος Πανάγος. ... Γιατί έχουμε βάλει ειδικότητα, ειδικότητα ηλεκτρολογίας και είναι καλός μαζί μου και με το παιδί από κει, με τον Βαγγέλη, γι' αυτό. Είναι πολύ καλός μαζί μου, αυτό.

(Συν. 3): Μου άρεσαν όταν πήγαινα στο 1^ο Δημοτικό Σοφάδων, εδώ ένας καθηγητής βασικά. ... Δηλαδή, με θεωρούσε σαν γιο του, δηλαδή καθόταν μαζί μου και όταν δεν καταλάβαινα κάτι μου το εξηγούσε καλύτερα και όταν εγώ δε μπορούσα του έλεγα ότι «δε μπορώ, κύριε,» μου λέει ότι «θα προσπαθήσεις και θα μάθεις» και αν δε μπορούσα περισσότερο καθόταν κι αυτός δίπλα μου και μου έλεγε ότι το πώς γινόταν αυτό το πράγμα που δεν καταλάβαινα. Έχω ακόμα σχέση μαζί τους, όταν π.χ. επισκέπτομαι το σχολείο το 1^ο, δηλαδή όταν με δουν με χαιρετάνε, μου λένε τα νέα μου πως είμαι στη ζωή μου, στο σχολείο και αυτά.

-Στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο κάποιος καθηγητής που σου άρεσε πολύ;

Απ.: Υπήρχαν κι εκεί καθηγητές που μου άρεσαν στο Γυμνάσιο, ότι π.χ. η κυρία Βλόντζου, η διευθύντρια, δηλαδή μας έδειχνε από όλους τους καθηγητές περισσότερο αγάπη, μας προστάτευε από τα άλλα παιδιά π.χ. όταν πήγαιναν να μας πειράξουν κι αυτά, και μας μάθαινε πολύ καλά πράγματα και για τη ζωή και για το σχολείο.

-Τώρα στο Λύκειο που είσαι; Υπάρχει κάποιος καθηγητής που σου αρέσει πολύ; Και για ποιο λόγο;

Απ.: Ναι. Είναι ο κύριος Πανάγος Βασίλης,, που τυχαίνει να είμαστε και μαθητές του στον τομέα της ηλεκτρολογίας που πάμε. Και είναι ο πιο καλύτερος καθηγητής που έχω γνωρίσει όλα αυτά τα χρόνια που πηγαίνω, είναι ένας άνθρωπος που σου δίνει θετικά πράγματα και για τη ζωή και για το μάθημα αυτό που κάνουμε και μας εξηγεί τα πάντα όσον αφορά την ειδικότητα που πάμε.

(Συν. 4): Στο Λύκειο ... Μόνο ο κύριος Τσακνάκης είναι έτσι καλός. Γιατί εξηγεί τα πράγματα σαν να είναι πατέρας να μιλάει στα παιδιά του.

-Στο Γυμνάσιο υπήρχε κάποιος δάσκαλος, καθηγητής που να σου άρεσε πολύ;

Απ.: Ο κύριος Τριανταλής, στα μαθηματικά.

-Για πες μου λίγο, για ποιο λόγο;

Απ.: Βοηθούσε πιο πολύ τα Ρομά, γιατί οι άλλοι πάνε στο φροντιστήριο και αυτοί πάνε και μαθαίνουνε, ενώ τα δικά μας τα παιδιά λόγω οικονομικών και δεν ξέρω τι δεν πάνε και δε μαθαίνουνε, ενώ ο κύριος Τριανταλής μας βοηθούσε.

-Μάλιστα. Στο Δημοτικό υπήρχε κάποιος δάσκαλος που σου άρεσε πολύ;

Απ.: Όχι.

(Συν. 5): Η κυρία Λεντζή είναι, που κάνουμε πληροφορική, αυτή είναι η κυρία. Γιατί με βοηθάει στη πληροφορική, αν δυσκολεύομαι στον υπολογιστή, στην εργασία που κάνουμε, δυσκολεύομαι να βρίσκω την εργασία και με βοηθάει, τι να πατήσω, ότι αυτό, με βοηθάει.

(Συν. 6): Μου αρέσει η κυρία μου που κάνει την αρχιτεκτονική πάλι, μου αρέσει ο τρόπος που διδάσκει, σαν να είναι μάνα μας συμπεριφέρεται πολλές φορές.

(Συν. 7): Στον τομέα μου, επειδή δεν είμαστε πάρα πολλά άτομα στο σχολείο μας, ο κάθε τομέας είναι λιγότερο από 10 άτομα. Οπότε καταλαβαίνουμε ότι αναπτύσσονται περισσότερο οικείες σχέσεις με τους καθηγητές. Με έναν καθηγητή από τον τομέα μου, διοίκηση και οικονομία, έχουμε δεθεί πάρα πολύ μαζί του και μπορούμε ακόμα να μιλήσουμε και για τα προσωπικά μας μαζί του, είναι τόσο πολύ καλός και δέχεται να μας ακούσει σε οτιδήποτε και αν θέλουμε να του πούμε, οπότε αυτό.

(Συν. 8): Ναι, ο διευθυντής. Απλά δε μας ξεχώριζε όπως οι πιο πολλοί καθηγητές, δε μας έλεγε για παράδειγμα εσείς είστε τσιγγάνοι και αυτοί είναι μπαλαμοί. Όλοι ίδιοι. Έβλεπε το σωστό μόνο.

-Υπήρχαν κάποιοι δάσκαλοι που πιστεύεις ότι με τον τρόπο που παρέδιδαν το μάθημα ή με τη συμπεριφορά τους απέναντι σε εσάς τα παιδιά Ρομά, σας βοήθησε αυτό να πάτε στο σχολείο;

Απ.: Ναι, υπήρχε ένας καθηγητής με τη συμπεριφορά του αυτό, στο Γυμνάσιο από την αρχή εγώ ήθελα να σταματήσω το σχολείο, γιατί κάποιοι καθηγητές είχαν όπως είπα με τη συμπεριφορά τους δε θέλαμε να πάμε σχολείο. Αλλά κάποια στιγμή, που γνώρισα έναν καθηγητή, είχε πολύ ωραία συμπεριφορά απέναντί μας, μας ενθάρρυνε, μας έλεγε γιατί να μη σταματήσουμε το σχολείο, τι έχουν αυτοί παραπάνω από εμάς και τέτοια. Και από κει πέρα, ξεκινήσαμε και πηγαίναμε σχολείο μετά. Αλλά δε μας άφηνε ποτέ.

- *Έχεις κάποιο παράπονο από κάποιο δάσκαλο; Υπάρχει ή υπήρχε κάποιος δάσκαλός ή καθηγητής που δε σου φερότανε καλά;*

(Συν. 1): Στο Δημοτικό δεν είχα κάποιο δάσκαλο που να μου μιλούσε άσχημα. Από το Γυμνάσιο και πέρα, ήταν λίγο πιο ακραία τα πράγματα, δηλαδή οι καθηγητές δεν ήταν τόσο ευγενικοί να μας μιλήσουν πιο γλυκά όπως στο Δημοτικό, αλλά στο Γυμνάσιο είχαμε ένα θέμα με μια δασκάλα, όλοι όχι μόνο εγώ. Δεν μας μιλούσε τόσο καλά, ερχότανε μέσα στο μάθημα πολύ νευρικά και το θέμα ήταν ότι δεν τη συμπαθούσαμε και εμείς.

(Συν. 2): Μου φέρονταν καλά όλοι οι καθηγητές, όλοι όλοι. Και στο 4^ο, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο που πάω τώρα, είναι εντάξει μαζί μου. Τώρα με τους άλλους δεν ξέρω, μαζί μου ήταν πολύ ωραίοι. Όλοι.

(Συν. 3): Μέχρι στιγμής όχι, δεν είναι κανένας καθηγητής που μας φερόταν άσχημα, όλοι ήταν καλοί μαζί μας. Δηλαδή, ότι μάθαιναν και στους άλλους στα παιδιά των μπαλαμών, μας μάθαιναν και εμάς, δηλαδή, με τον ίδιο τρόπο που φερόταν στους άλλους φερόταν και σε μάς.

-Υπήρχε δηλαδή ισοτιμία στην τάξη μέσα.

Απ.: Ναι.

(Συν. 4): Δεν υπάρχει.

(Συν. 6): Μερικοί, πολλές φορές που δεν έκανα τα μαθήματα μου φώναζαν και σε άλλα παιδιά που δεν έκαναν τα μαθήματα και ήταν μπαλαμοί δεν φώναζαν. Όμως, σε εμένα φώναζαν πολύ περισσότερο.

-Πίστευες ότι αυτό γινόταν επειδή ήσουν ένα κορίτσι από τον οικισμό των Ρομά;

Απ.: Ναι. ... Στο Γυμνάσιο, η διευθύντρια, άκουγε συνήθως τα άλλα παιδιά και είχανε κατηγορήσει εμένα για κάποια πράγματα τα οποία δεν είχα κάνει και αυτή δε με πίστευε, μάλλον επειδή ήξερε ότι ήμουν Ρομά και αυτό με πείραζε.

(Συν. 7): Αυτό όχι λόγω της φυλής μου, αλλά λόγω της θρησκείας μου. Υπήρχε μια καθηγήτρια, η οποία ήμουν η απουσιολόγος της τάξης και συμπλήρωνα το απουσιολόγιο και μπήκα μέσα για να το συμπληρώσω ενώ δεν έκανα θρησκευτικά και μπήκα μόνο να σημειώσω το μάθημα και να πάρω παρουσίες. Και ενώ μπήκα στη τάξη δεν έκανα θόρυβο ή κάτι άλλο, απλά πήγα κατευθείαν στο απουσιολόγιο για το συμπληρώσω, άρχισε να μου φωνάζει και να λέει ότι αποσπάω την προσοχή των μαθητών και τέτοια. Εγώ αυτό, επειδή με στενοχώρησε αυτό, γιατί την καθηγήτρια δεν την ήξερα ούτε της έκανα κάτι, μίλησα με κάποιον συμμαθητή μου, πήγα στον υποδιευθυντή το ανέφερα και μου λέει μπράβο σου που το έκανες αυτό, είναι πολύ σημαντικό να μιλάμε για αυτά τα θέματα, γιατί λέει πρέπει να γνωρίζουμε ο καθένας τι είναι. Και έγινε όλο αυτό, ξεκαθαρίστηκε αυτό το θέμα, τελείωσε.

-Αυτή η συμπεριφορά δηλαδή, σε απομάκρυνε από την τάξη;

Απ.: Δε με απομάκρυνε από την τάξη, αλλά με στενοχώρησε. Λέω γιατί σε τέτοιο καιρό να υπάρχουν τέτοιες προκαταλήψεις; Και ειδικά από μια θεολόγο.

Ερμηνεία: Η έρευνα εξετάζοντας τη συμπεριφορά των εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά Ρομά και μελετώντας κατά πόσον αυτή επηρεάζει, απομακρύνει ή/και προσελκύει τους μαθητές αυτούς στο σχολικό περιβάλλον κατέληξε στο εξής συμπέρασμα:

Υπάρχουν δύο είδη συμπεριφοράς των εκπαιδευτικών απέναντι στα παιδιά Ρομά «αυτή που τους βοηθάει για να παραμείνουν στο σχολείο» και «αυτή που τους επηρεάζει αρνητικά έως ότου απομακρυνθούν από το σχολείο». Οι ορισμένοι εκπαιδευτικοί βοηθάνε τους μαθητές στη κατανόηση κειμένου, εξηγώντας το μάθημα πολλές φορές μέχρι να το εμπεδώσουν. Αυτή η συμπεριφοράς και ο χαρακτήρας των εκπαιδευτικών παίζουν καθαριστικό ρόλο για τη παραμονή των μαθητών στη τάξη. Όταν δεν υπάρχει ρατσισμός από τη μεριά των εκπαιδευτικών τα περισσότερα παιδιά Ρομά συνεχίζουν κανονικά το σχολείο. Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας που ανάδειξε η έρευνα για την τακτική και συστηματική φοίτηση των μαθητών αυτών στο σχολικό πλαίσιο είναι η ενίσχυση, η ενθάρρυνση και η επιβράβευση από τους εκπαιδευτικούς προς τα Τσιγγανόπουλα. Επίσης σπουδαίας σημασίας ευρήματα και δεδομένα κατέδειξε η έρευνα για το κατά πόσον βοηθάνε οι εκπαιδευτικοί τα παιδιά Ρομά στο να εξισοροπήσουν το χαμένο έδαφος γνωστικού επιπέδου προκειμένου να φτάσουν στο ίδιο μαθησιακό επίπεδο με τους άλλους συμμαθητές τους μη Ρομα. Μια πρακτική που εφαρμόζουν οι καθηγητές στα λύκεια είναι να τους βάζουν για το σπίτι επιπλέον εργασίες και ασκήσεις, έτσι ώστε να αποκτήσουν σχολικές γνώσεις και ένα υψηλό γνωστικό επίπεδο. Ορισμένοι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν τα μαθησιακά κενά, αντιλαμβάνονται τις γλωσσικές δυσκολίες των μαθητών Ρομά και λαμβάνουν υπόψιν τους τις ιδιαίτερες πολιτισμικές και πολιτιστικές αδυναμίες γι' αυτό τους βοηθάνε και τους στηρίζουν περισσότερο. Με αυτό το τρόπο οι εκπαιδευτικοί παίζουν σημαντικό ρόλο για να συνεχίσουν τα παιδιά το σχολείο. Πολλές φορές τους συμβουλεύουν να μην σταματήσουν το σχολείο, τους λένε να διαβάσουν τα μαθήματα τους και να προσπαθήσουν περισσότερο. Αυτή η ενδυνάμωση από τη πλευρά των καθηγητών και δασκάλων προς τα Τσιγγανό – παιδιά έχει αποδειχτεί πολύ σημαντική για τη συνέχιση της φοίτησης τους στο σχολείο. Το γεγονός αυτό αποτελεί βασική συνθήκη για τη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων με τους εκπαιδευτικούς με αποτέλεσμα τα παιδιά Ρομά να συμπαθούν και να ξεχωρίσουν μέσα τους τουλάχιστον έναν εκπαιδευτικό. Οι μαθητές Ρομά δηλώνουν ότι μέσα στη τάξη υπάρχει ισονομία και ισότητα κυρίως στο λύκειο. Ένας μόνο μαθητής έχει διαφορετική άποψη. Δεν εκφράζουν παράπονο από κάποιο καθηγητή ειδικά στο λύκειο. Μόνο μία μαθήτριά μας είπε το αντίθετο επειδή άλλαξε θρησκεία είχε κάποιες επιπλέον δυσκολίες στη τάξη.

Ανάλυση: Όσον αφορά τις στάσεις και τις σχέσεις των μαθητών Ρομά με τους εκπαιδευτικούς των σχολείων, όλοι σχεδόν οι συνεντευξιζόμενοι αναφέρουν πως η συμπεριφορά τους ήταν καλή και ενθαρρυντική, πως τους βοηθούσαν να κατανοήσουν το μάθημα και είχαν θετική στάση απέναντί τους. Όλοι οι

συμμετέχοντες στην έρευνα έχουν ξεχωρίσει κάποιον εκπαιδευτικό που τους έχει βοηθήσει παραπάνω, κυρίως με τη στάση τους, που τους συμπεριφερόταν με πραγματικό ενδιαφέρον και ζεστασιά. Αναφέρεται επίσης, πως η υποστηρικτική και παρακινητική στάση των εκπαιδευτικών, συνέβαλε στη συνέχιση της φοίτησης των μαθητών Ρομά. Γενικά, φαίνεται πως στις σχολικές τάξεις υπάρχει ισοτιμία. Μόνο σε μια περίπτωση (Συν.7), αναφέρεται ένα παράπονο από καθηγητή, που είχε προκατειλημμένη και άδικη στάση απέναντι σε μια μαθήτρια Ρομά, κάτι που την στενοχώρησε, όπως η ίδια αναφέρει, αλλά δεν την απομάκρυνε από την τάξη. Αρκετοί εκπαιδευτικοί απέναντι στα παιδιά Ρομά φέρονται καλά. Οι μαθητές Ρομά δεν εκφράζουν παράπονα από τους εκπαιδευτικούς. Ωστόσο υπάρχουν ελάχιστοι εκπαιδευτικοί είτε αδιαφορούν να ασχοληθούν περισσότερο με τους μαθητές αυτούς είτε δεν συμπαθούν τα παιδιά αυτής της κοινωνικής ομάδας του πληθυσμού. Αυτή η συμπεριφορά πολλές φορές δεν απομακρύνει τα παιδιά από το σχολείο καθώς δεν υφίσταται σημαντικός λόγος.

2.6. Σχέσεις με τους άλλους μαθητές

- *Ποιες οι σχέσεις με τους άλλους μαθητές; Ρομά και μπαλαμέ.*

(Συν. 2): Οι μαθητές Ρομά, δεν είχαν τρόπο να μιλήσουν ωραία, έβριζαν, έκαναν, αυτό. Ενώ οι μπαλαμοί ήταν ωραία, ξέραν να μιλήσουν, να προσφέρουν, να κάνουν, ωραία. Είχαν τρόπους.

(Συν. 3): Στο σχολείο είμαστε όλοι μια παρέα, δεν υπάρχει να κάνουμε διαχωρισμό φυλής, Ρομά και μπαλαμούς, είμαστε όλοι ίδιοι μαζί είμαστε εκεί στο σχολείο, η σχέση μας είναι πάρα πολύ καλή και με τους υπόλοιπους, με τα υπόλοιπα παιδιά. Δηλαδή, τυχαίνει να βγαίνουμε για να διασκεδάσουμε έξω με τα παιδιά σε παρέες και για ποδόσφαιρο να πάμε μαζί και να μιλάμε και αυτά.

(Συν. 4): Κοιτάζτε, κύριε Χαρίτο, είναι μερικά παιδιά που ας πούμε, είναι οι Έλληνες περισσότερο, γιατί στην τάξη μας έχουμε μόνο 5-6 άτομα, οι άλλοι είναι Αλβανοί και τσιγγάνοι. Οι Έλληνες μερικές φορές, καμιά φορά όταν διαβάζουν μερικά παιδιά από εμάς αρχίζουν να κοροϊδεύουνε. Ενώ οι φίλοι και άλλοι, το σταματάνε εκείνο το παιδί και αυτός δε μπορεί να μάθει μετά ενώ τον κοροϊδεύουνε. Αυτή είναι η στάση. Οι καθηγητές δεν έχω να πω ότι έχουν ρατσιστική αντίδραση απέναντί μας, και αυτοί καταλαβαίνουν όποιο είναι σωστό το κάνουν, αυτό.

(Συν. 5): Έχω φίλους μπαλαμούς, κάνουμε παρέα, πάμε για καφέ για παράδειγμα ή κερνάω ή κερνάν, έτσι είναι..

(Συν. 6): Από το Γυμνάσιο με τους Ρομά κάναμε πιο πολύ παρέα και είμαστε πιο δεμένοι, ενώ με τους μπαλαμούς απλά ήμασταν στην ίδια τάξη, ήμασταν συμμαθητές, κάναμε τα μαθήματά μας, αυτό. Είχαμε μια απλή στάση, απόμακρη στάση. Τώρα στο Λύκειο (στην Καρδίτσα) δεν υπάρχει κανένας Ρομά, το ξέρουνε και παρόλα αυτά είμαστε εντάξει με τους μπαλαμούς, κάνουμε παρέα.

(Συν. 7): Τώρα είμαστε πάρα πολύ δεμένοι με τα παιδιά, παρόλο που επειδή έχω χάσει χρονιά, ήμουν με παιδιά τα οποία δεν ήξερα, δεν ήμουν μαζί τους από το Δημοτικό ή το νηπιαγωγείο, καμία σχέση, με αγκάλιασαν λες και με ήξεραν πάρα πολλά χρόνια. Και έχουμε γίνει πάρα πολύ δεμένοι. Δεν διαχωρίζεται Ρομά και μη Ρομά, αντιθέτως και επειδή είμαστε και Ρομά, τους ενδιαφέρει και περισσότερο και έρχονται περισσότερο κοντά μας, να μας ρωτήσουνε για την κουλτούρα μας, για τις παραδόσεις μας, να μάθουν κάποια πράγματα.

Ανάλυση: Οι σχέσεις των μαθητών Ρομά με τους συνομηλίκους τους στο σχολείο, φαίνεται πως γενικά είναι καλές. Αναφέρονται ορισμένες περιπτώσεις (Συν.4), που η στάση των άλλων παιδιών είναι αρνητική (κοροϊδευτική). Πάντως, συνολικά δεν υπάρχει διαχωρισμός, αλλά επισημαίνεται η αποδοχή των παιδιών Ρομά από τους άλλους μαθητές. Η εμπειρία έδειξε τα τελευταία χρόνια οι μαθητές Ρομά δεν έχουν πρόβλημα με τους συμμαθητές στο σχολικό περιβάλλον. Μέσα από την έρευνα διαπιστώθηκε πως οι μαθητές Ρομα και Μπαλαμέ συνεργάζονται μεταξύ τους άριστα, αναπτύσσουν σχέσεις φιλίας και συμμετέχουν στις σχολικές δραστηριότητες μαζί χωρίς διακρίσεις και ρατσισμό. Τα παιδιά Ρομά κάνουν παρέα μαζί με τους Μπαλαμέ και εκτός σχολείου, πηγαίνουν βόλτες και βγαίνουν για καφέ και διασκεδάζουν από κοινού σε διάφορα ψυχαγωγικά κέντρα αναψυχής. Τέλος μαζί παίζουν διάφορα παιχνίδια στο σχολείο και συμμετέχουν σε εξωσχολικές δράσεις όπως αθλητικές ομάδες εκτός σχολείου. Βέβαια υπήρξαν και περιπτώσεις που μαθητές μη Ρομά δεν επιθυμούσαν να συναναστραφούν μαζί τους λόγω ρατσισμού.

3^ο ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ:

- ποια είναι βιώματα αναγνώρισης και μη αναγνώρισης των μαθητών Ρομά;

3.1. Ανησυχίες σχετικά με τις εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά στο σχολείο

- *Πιστεύεις πως ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου;*

(Συν. 1): Πιστεύω πως μπορεί ο καθένας να ντυθεί όπως μπορεί και να πάει σχολείο, δεν υπάρχει πρόβλημα, ο άλλος άμα φορέσει μαντήλι για να πάει σχολείο, μπορεί να πάει δεν είναι κάποιο πρόβλημα, ούτε ρατσισμού ούτε τίποτα.

(Συν. 2): Δεν θα πω ότι τον βοηθάνε, γιατί είναι σχολείο, στο σχολείο θέλει λίγο να είσαι ωραίος ντυμένος και τα λοιπά, να είσαι ωραίο παιδί, να μάθεις, να κάνεις, αυτά. Τώρα, για από εμφάνιση, δεν έχουν καθόλου πρόβλημα, οι καθηγητές, πώς να έρθουν. Πρέπει να έρθουν καλά ντυμένα, αυτά.

(Συν. 3): Εγώ προσωπικά θα έλεγα όχι. Γιατί η μάθηση και η διδασκαλία δεν έχει κανένα όριο ή σύνορα να το πω, είναι για όλους η μάθηση να μάθουν και η εκπαίδευση. Θα έλεγα ότι όχι, δεν επηρεάζει. Γιατί, όπως είπα στη μάθηση δεν

υπάρχει σύνορα να μας χωρίσουν, και προσωπικά πιστεύω ότι ό,τι κι αν άνθρωπος είσαι και ότι και αν φορές δε παίζει ρόλο σε αυτό.

(Συν. 4): Όχι δεν επηρεάζει. Θεωρώ ότι μπορεί να το συνεχίσει γιατί κάθε παιδί έχει το δικαίωμα να έχει τη δική του ενδυμασία, τον δικό του τρόπο ζωής και μερικά παιδιά αν δεν το δέχονται δεν παίρνουμε την γνώμη τους, απλά μερικά παιδιά ξέρω γω, θα φορέσει κάποιο κορίτσι μαντήλα στο σχολείο, αν και δεν έχουμε, οι περισσότεροι θα πούνε κάτι, ότι είναι παλιό χούι κι αυτά, δεν θα πούνε κάτι ρατσιστικό.

(Συν. 5): Όχι, δεν το επηρεάζει. Πρέπει να πάει κανονικά στο σχολείο του.

(Συν. 6): Δεν το επηρεάζουν πιστεύω, γιατί έχω δει Ρομά που έρχονται στο σχολείο και συμπεριφέρονται κανονικά, δεν έχουνε κάποιο πρόβλημα.

(Συν. 7): Θα μπορούσα να πω ναι. Γιατί αν κάποιος είναι πλέον σε αυτή τη χρονιά που ζούμε, στο 2020, είναι ακόμα τόσο πίσω και είναι οι σκέψεις του τόσο οπισθοδρομικές, ναι. Γιατί θα επηρεάσει και το περιβάλλον εκείνο το άτομο, διότι αν κάποιος τον δει ακόμα με μαντήλα, τον δει με φούστα, τον δει να πηγαίνει στο σχολείο και να συμπεριφέρεται όπως συμπεριφέρεται με τους φίλους του αγενής, γιατί οι Ρομά δεν έχουν αναπτύξει ακόμα τρόπους ευγενικούς, να μιλάνε στον πληθυντικό ή να σέβονται τους ανθρώπους, μιλάνε όπως θέλουν αυτοί, οπότε σίγουρα επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου. Γιατί δε συμπεριφέρεται ο άλλος καλά, μετά αντιδράει και ο Ρομά, φυσιολογικό είναι.

(Συν. 8): Όχι δεν τον εμποδίζει. Και εγώ τσιγγάνος είμαι και εγώ πήγα σχολείο, μιλούσα και τσιγγάνικα και ελληνικά, εντάξει δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα.

- *Έχεις δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας; Η τσιγγάνικη γλώσσα επηρεάζει την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά;*

(Συν. 1): Ναι, ναι. Δεν ξέρω, δε νομίζω να επηρεάζει κάτι, αλλά μέσα στο σχολείο δε θέλεις να μιλήσεις την τσιγγάνικη γλώσσα, γιατί έχεις μάθημα με κάποιο δάσκαλο δεν πρέπει να μιλήσεις τη τσιγγάνικη γλώσσα, γιατί είναι μέσα παραδείγματος χάρη Αλβανοί μέσα στο μάθημα, που μεταναστεύουν εδώ και δε μιλάνε μέσα στο μάθημα αλβανικά, μιλάνε κανονικά ελληνικά, αυτό είναι το θέμα. . Υπάρχουν πολλά άτομα που δε μπορούν να μιλήσουν τόσο καλά.

(Συν. 2): Όχι καθόλου.

(Συν. 3): Όχι, δεν έχω κανένα πρόβλημα στην ελληνική ομιλία της γλώσσας, γιατί από μικρός, πάρα πολύ μικρός μάθαινα ελληνικά.

(Συν. 4): Όχι μπορώ εντάξει, δεν έχω κάποια δυσκολία. Για άλλα παιδιά που έχουμε στο σχολείο, έχουμε έναν συμμαθητή μου στην τάξη, ο οποίος έχει πρόβλημα με την

ομιλία του και για αυτό οι περισσότεροι τον κοροϊδεύουν και ενοχλεί πάρα πολύ και καθηγητές και κάποια παιδιά από την τάξη που κάποιοι τον ενοχλούν. Αυτό, δεν έχω τίποτα να πω για αυτούς τους ανθρώπους.

(Συν. 5): Έχω. Έχω στη γλώσσα που δυσκολεύομαι γι' αυτό. Δυσκολεύομαι να εκφραστώ και στη κατανόηση.

(Συν. 6): Όχι, γιατί έχω μεγαλώσει με τα ελληνικά στο σπίτι οπότε δε δυσκολεύομαι.

(Συν. 7): Επειδή μεγάλωσα και με αυτήν, όχι καμία. Αντιθέτως μου αρέσει πάρα πολύ να εκφράζομαι μέσω αυτής της γλώσσας.

(Συν. 8): Ναι. Εμείς γενικά δε ξέρουμε όλα τα ελληνικά να τα μιλάμε καθαρά, μπερδευόμαστε, δε μπορούμε να καταλάβουμε τον άλλον γενικά. Και εντάξει, πιο πολλές φορές που μιλούσαμε με τους καθηγητές ή με τους φίλους μας μη Ρομά είχαμε λίγο θέμα.

Ανάλυση: Η ραγδαία κοινωνική μεταβολή που υφίσταται η Ελληνική κοινωνία τα τελευταία χρόνια έχει επηρεάσει και τη Τσιγγάνικη κοινωνία σε μεγάλο βαθμό συγκλίνοντας προς τα ευρωπαϊκά και δυτικά πρότυπα. Πριν μερικά χρόνια η μαντίλα ήταν αν όχι υποχρεωτική, επιβεβλημένη σε όλες τις γυναίκες ανεξαρτήτως ηλικίας. Τώρα παρατηρούμε ότι αυτό έχει αλλάξει. Τα νέα κορίτσια και ειδικά στα σχολεία δεν φορούν μαντίλα. Μέσα στους Τσιγγάνικους οικισμούς σπανίως θα μπορέσει κάποιος να δει νεαρές κοπέλες να φορέσουν τη μαντίλα. Ωστόσο όμως, η έρευνα μας έδειξε ότι η μαντίλα δεν επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου. Αναφορικά με τις εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά στο σχολείο, οι περισσότεροι συνεντευξιαζόμενοι δεν θεωρούν ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου, καθώς δεν αναφέρουν κάποιο αρνητικό περιστατικό σχετικά με στοιχεία του πολιτισμού τους (π.χ. εμφάνιση, ενδυμασία). Σε σχέση με τις δυσκολίες στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας, οι πιο πολλοί μαθητές δεν είχαν πρόβλημα στο σχολείο, γιατί μιλούσαν ήδη και την ελληνική και τη τσιγγάνικη γλώσσα. Είναι όμως και περιπτώσεις παιδιών που δεν έχουν ευχέρεια με την ελληνική γλώσσα και αυτό τους προκαλεί δυσκολίες στη μάθηση. Τα παιδιά αυτά στο σπίτι και στο σχολείο μιλάνε τη Ρομανί Τσιπ (Τσιγγάνικη διάλεκτο). Οι μαθητές Ρομά μαθαίνουν την Τσιγγάνικη γλώσσα παράλληλα με την Ελληνική από νεαρή ηλικία. Στο σπίτι μιλάνε κυρίως Τσιγγάνικα και λίγα Ελληνικά. Στο σχολείο κυρίως στα διαλλείματα μιλάνε μεταξύ τους Τσιγγάνικα. Όταν αλλάζουν σχολική βαθμίδα δυσκολεύονται στη κατανόηση της Ελληνικής γλώσσας. Ωστόσο όμως, με το πέρασμα του χρόνου βελτιώνεται το γλωσσικό επίπεδο και εμπλουτίζεται το λεξιλόγιό τους. Εδώ υπάρχει μια μικρή διαφορά. Την Τσιγγάνικη γλώσσα την μαθαίνουν προφορικά και την Ελληνικά γραπτά. Και γι' αυτό το λόγο οι μαθητές αυτοί θεωρούνται δίγλωσσοι.

3.2. Προτάσεις βελτίωσης της σχολικής εμπειρίας των παιδιών Ρομά

- Θα ήθελες να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά στο σχολείο;

(Συν. 1): Πιστεύω πρέπει να αλλάξουν οι γονείς, να τους πουν δηλαδή να πάνε σχολείο, να είναι λίγο αυστηρότεροι και να μην είναι τόσο χαλαροί. Δηλαδή, οι περισσότεροι πάνε σχολείο και δεν διαβάζουν, δεν βοηθάνε στο μάθημα τους καθηγητές να βοηθήσουν και αυτοί, αλλά οι περισσότεροι δάσκαλοι δεν βοηθάνε και αυτοί, υπάρχει κάποιο πρόβλημα με τους τσιγγάνους, το οποίο είναι ότι κάποιοι από αυτούς θέλουν να συνεχίσουν και κάποιοι να σταματήσουν μέχρι εκεί που πάνε. ... Ναι, πιστεύω ότι αν δεν παντρευτούν από μικροί και δεν πουν οι γονείς, να παντρευτείς, γιατί όπως ξέρετε οι τσιγγάνοι παντρεύονται πολύ μικροί, θα ήταν πολύ πιο χαλαρά τα πράγματα και θα πήγαιναν στο σχολείο και θα είχαν τον δικό τους τρόπο για να ζήσουν, θα άλλαζε ο τρόπος ζωής τους, αυτό πιστεύω για τους Ρομά.

(Συν. 2): Λοιπόν, στο Δημοτικό, στο 4^ο, πρέπει να αλλάξει λίγο το περιβάλλον απέξω, γιατί είναι λίγο χάλια και να μάθουν, να διαβάσουν, πολύ προσπάθεια να κάνουν, αυτά. Να ακούσουν τους καθηγητές, αυτά.

(Συν. 3): Θα έλεγα ότι όσον αφορά για τα βιβλία, θα ήθελα να είναι πιο απλοποιημένα, ώστε και τα παιδιά τα Ρομά να καταλάβουν περισσότερο τι θέλει να πει ένα κείμενο ώστε να δουλέψουν πάνω σε αυτό, όταν θα τους ζητηθεί να κάνουν μια άσκηση. Και ίσως η συμπεριφορά των καθηγητών, να είναι πιο δεκτικοί, πιο φιλικοί, αγαπητικοί προς τα παιδιά των Ρομά, γιατί οι Ρομά εμείς χρειαζόμαστε αγάπη και ενδιαφέρον από τους καθηγητές έτσι ώστε να μας ωθήσει να κάνουμε περισσότερα πράγματα σε αυτό το κομμάτι.

(Συν. 4): Ας πούμε, στα παιδιά Ρομά για να γίνει καλύτερο πρέπει να βάλουν λιγότερα, πιο εύκολα μαθήματα εννοώ για να μπορέσει κάποιο παιδί να προχωρήσει, να ξεκινήσει από το μηδέν και να συνεχίσει προς τα πάνω, γιατί με αυτά τα μαθήματα που κάνουμε εμείς είναι πάρα πολύ δύσκολα, και αν κάποιο παιδί χάνεται, που λέμε ότι είναι κινέζικά, δεν μπορεί να τα καταλάβει, παρά να περάσει τον χρόνο του μαζί με τον καθηγητή .

(Συν. 5): Να αλλάξουν τα βιβλία. Να γίνουν λίγο εύκολα για να μαθαίνουν τι σημαίνουν αυτά τα πράγματα που πάμε στο σχολείο.

(Συν. 6): Να υπάρχουν περισσότερες μετακινήσεις ούτως ώστε και τα παιδιά να μπορούν να κάνουν, να μαθαίνουν, να πάνε φροντιστήρια, να κάνουν αυτό που θέλουν και να έχουν την κατάλληλη βοήθεια. Και επίσης, θα ήθελα η εκπαίδευση στους δασκάλους να ήταν ακόμη περισσότερη και να ήταν με διαφορετικό τρόπο, γιατί έχουνε μεγαλώσει διαφορετικά, ξέρουν λιγότερα πράγματα από τους μπαλαμούς γιατί δεν έχουν πάει σε κανονικό σχολείο, δεν έχουν πάρει καλή εκπαίδευση όπως τα άλλα παιδιά. Αυτό.

(Συν. 7): Εγώ θα έλεγα όχι οι δάσκαλοι να αλλάξουν, γιατί δε μπορούμε να ζητήσουμε από άλλους να αλλάξουν, εγώ λέω να αλλάξουμε εμείς οι ίδιοι. Οι ίδιοι εμείς οι Ρομά, οι οποίοι είναι και η γενιά μου τώρα, είναι να κάνει παιδιά σε λίγο, λογικά όπου να 'ναι θα έρθει και η άλλη γενιά. Πρέπει να αρχίσει να μιλάει τα ελληνικά πάρα πολύ μέσα στο σπίτι, να μεγαλώσουν με δύο γλώσσες, όχι να χάσουν τη μητρική τους

γλώσσα, όχι αυτό δεν το λέω και σέβομαι πάρα πολύ τη μητρική γλώσσα του καθενός και δεν πρέπει να χαθεί με τίποτα. Απλώς να μεγαλώσουν και με τα ελληνικά, ώστε να μπορέσουν να είναι μορφωμένοι, γιατί με τα ελληνικά είναι πάρα πολύ πλούσια γλώσσα που οι ξένοι μας ζηλεύουν για το λεξιλόγιό μας, γιατί να μην την αναπτύξουμε και να την ξέρουν και τα Ρομά; Γιατί δηλαδή να χάσουν αυτό το μεγάλο προνόμιο; Να αλλάξουμε εμείς οι ίδιοι, όχι οι άλλοι. Και μετά θα αλλάξουν οι άλλοι.

-Κάτι άλλο να αλλάζει, τι θα ήθελες να αλλάζει, για να βελτιώσουν τα παιδιά Ρομά τη σχολική τους επίδοση;

Απ.: Σίγουρα, αυτή η πολύ κακιά μας παράδοση το να παντρεύονται από πολύ μικρά τα παιδιά.

- Οι μπαλαμοί τι πρέπει να αλλάζουν για να βοηθηθούν τα παιδιά Ρομά; Τι αλλαγές θα ήθελες να γίνουν;

Απ.: Το μόνο πράγμα είναι να μην είναι ρατσιστές, οι μπαλαμοί προς τους Ρομά, γιατί ο ρατσισμός τους δεν τους αφήνει να δούνε κάποια καλά στοιχεία των Ρομά.

(Συν. 8): Να αλλάξει η παιδεία, να παν τα παιδιά σχολείο και να τους βάζουν μάθημα, να ασχολούνται με τα παιδιά, όχι μόνο να δουν το δικό τους συμφέρον, δηλαδή να πληρωθούν και άντε γειά. Οι καθηγητές πρέπει να βάζουν μαθήματα στα μικρά παιδιά, για τα Ρομά λέω τώρα εγώ εντάξει, στο Δημοτικό εδώ το δικό μας. Αυτό πρέπει να προσπαθήσουν περισσότερο. Τίποτα άλλο.

Ερμηνεία: Οι μαθητές Ρομά υποστηρίζουν ακράδαντα ότι το Τσιγγάνικο σχολείο πρέπει να μεταφερθεί σε άλλο χώρο εκτός οικισμού και οι μαθητές από τους οικισμούς να αποκτήσουν εκπαιδευτικές εμπειρίες αναγνώρισης σε άλλα σχολικά πλαίσια. Επίσης οι μαθητές λένε να αλλάξουν νοοτροπία και συμπεριφορά οι δάσκαλοι και οι εκπαιδευτικοί απέναντι στα παιδιά που προέρχονται από τη κοινότητα Ρομα, ενώ παράλληλα προτείνουν να εκπαιδευτούν οι καθηγητές πάνω στη διαπολιτισμική εκπαίδευση και στη διαφοροποιημένη διδασκαλία, έτσι ώστε να γίνεται το μάθημα πιο κατανοητό σε όλους τους μαθητές που έχουν χαμηλό γνωστικό επίπεδο και εκπαιδευτικό υπόβαθρο. Ακόμη ζητάνε να αλλάξουν τα σχολικά βιβλία ως προς την απλή κατανόηση των κειμένων και της εύκολης κλίμακας και βαθμίδας δυσκολίας. Επιπλέον υπογραμμίζουν την ανάγκη να εξαλειφθεί ο σχολικός ρατσισμός τόσο από τη σχολική κοινότητα όσο και από τη τοπική κοινωνία προς τους μαθητές Ρομά και κατά επέκταση προς τους Τσιγγάνικους οικισμούς. Επιπρόσθετα οι μαθητές μιλάνε για την οικογενειακή και οικονομική στήριξη προς τους μαθητές από τους συγγενείς και τους γονείς, όπως να τους αφήνουν να πάνε σχολείο, να τους λένε να συνεχίσουν τις σπουδές και να πληρώσουν οι γονείς τα έξοδα στις σχολικές υποχρεώσεις. Τέλος τα Τσιγγανόπουλα στις συνεντεύξεις διατύπωσαν την άποψη περί μη πρόωρου γάμου από νεαρή ηλικία. Μας είπαν, αν δεν παντρεύουν από νεαρή ηλικία τότε υπάρχουν πιθανότητες τα παιδιά να ολοκληρώσουν όλες τις σχολικές βαθμίδες και να έχουν ένα καλύτερο αύριο.

Ανάλυση: Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που αναφέρουν οι συνεντευξιζόμενοι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας των παιδιών Ρομά. Επισημαίνεται η ανάγκη αλλαγής του σχολικού περιβάλλοντος. Οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να βοηθούν περισσότερο τους μαθητές Ρομά, να έχουν περισσότερη κατανόηση, ενώ είναι απαραίτητες και αλλαγές στα σχολικά εγχειρίδια, καθώς δεν διευκολύνουν τη μάθησή τους. Ο ρατσισμός προς τους Ρομά είναι ένα στοιχείο που επισημαίνεται, που θα πρέπει να εξαλειφθεί. Ακόμη, στη συνέντευξη 1, γίνεται λόγος για μεγαλύτερη υποστήριξη από το οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών Ρομά για να συνεχίζουν τη φοίτησή τους. Τέλος, το έθιμο των Ρομά να κάνουν οικογένεια σε μικρή ηλικία, αναφέρεται ως ένας παράγοντας που λειτουργεί ανασταλτικά στη σχολική τους επιτυχία.

4^ο ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ:

- Ποιες είναι οι εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά μέσα στην οικογένεια.

4.1. Στάση οικογένειας απέναντι στο σχολείο

- *Τι σου έλεγαν οι γονείς σου και άλλοι συγγενείς για το σχολείο;*

(Συν. 1): Οι γονείς μου λέγανε πώς περνάς στο σχολείο, άμα τα πας καλά, άμα διαβάζεις, άμα σε βοηθάνε οι καθηγητές, αυτό και υπάρχει κάποιο πρόβλημα με κάποιο παιδί στο σχολείο.

-Σε ενθάρρυναν οι γονείς σου να πας σχολείο;

Απ.: Ναι πολύ. Δηλαδή, μου έλεγαν να πάω σχολείο, να μην τα παρατήσω. Είναι εντάξει. Μου λέγανε πήγαινε σχολείο για να μάθεις δυο πράγματα παραπάνω και να μην είσαι όπως οι άλλοι που είναι τριγύρω σου, να μάθεις δυο άλλα πράγματα, παραδείγματος χάρη άμα θες να σπουδάσεις ή να τελειώσεις το Λύκειο, να πας μετά Πανεπιστήμιο άμα θες ή να δώσεις μετά Πανελλαδικές να περάσεις κάτι, αυτό.

(Συν. 2): Ο γονείς μου έλεγαν, ο πατέρας μου, να συνεχίσω στο σχολείο, να πάρεις κανά πτυχίο, απολυτήριο, να δουλέψεις, να πας σχολείο λέει, να μην το σταματήσεις, είναι ωραίο το σχολείο, να μάθεις πέντε πράγματα. Αυτά. Ο πατέρας μου το έλεγε αυτό. Η μητέρα μου, μου έλεγε πήγαινε σχολείο, να μην το σταματήσεις, αυτό. Και ο πατέρας μου μου τό λεγε, να πας σχολείο λέει, να πάρεις πτυχίο να δουλέψεις, το σχολείο είναι ωραίο λέει να πέντε γράμματα, πέντε πράγματα, αυτά.

(Συν. 3): Οι γονείς μου μου έλεγαν να συνεχίζω το σχολείο και όλοι οι συγγενείς μου βασικά, και ο παππούς μου και η γιαγιά μου. Μου έλεγαν να πάω σχολείο, να μορφωθώ, να μάθω κάποια πράγματα, γιατί μέσα από το σχολείο μπορείς να γίνεις καλύτερος στη ζωή σου, να φύγεις από όλη αυτή τη μιζέρια που έχουμε οι Ρομά εδώ. Να γνωρίσεις μέσα από το σχολείο άλλους πολιτισμούς, ανθρώπους και αυτά. Και να γίνεις ένας καλύτερος άνθρωπος.

(Συν. 4): Μου λέγανε να το συνεχίσω, για να βρω ένα καλύτερο μέλλον, μέσα από το σχολείο θα γνωρίσω πράγματα που δε μπορείς να βρεις από τη ζωή, από την εμπειρία της ζωής. Στην εμπειρία της ζωής θα βρεις άλλα πράγματα που δε θα τα βρεις στο σχολείο. Αλλά και το σχολείο σου δίνει τα δύο βήματα που λένε στη ζωή, για να ξεκινήσεις. Με συμβουλεύουν να μην είμαι ζωηρός με τους καθηγητές, να υπακούω γιατί αυτοί οι άνθρωποι θα μου δώσουν γνώσεις και εγώ πρέπει να το σεβαστώ. Αυτό μου λένε.

(Συν. 5): Πας καλά λένε; Ναι πάω καλά λέω. Πάω με τους φίλους μου καλά στα μαθήματα. Λέει ο παππούς μετά μια χαρά πας, να το συνεχίσεις το σχολείο, να το βγάλεις και να πάρεις το πτυχίο, ότι θέλεις να βγεις λέει.

(Συν. 6): Να το συνεχίσω, να μην το σταματήσω και ότι πρέπει να πετύχω τον στόχο μου και να μην ακούω τους άλλους τι λένε και τι κάνουν.

(Συν. 7): Σίγουρα, η οικογένειά μου όλη, είτε οι παππούδες μου είτε η μαμά μου είτε οποιοσδήποτε ήθελαν να το συνεχίσω το σχολείο, να πάω σχολείο, παρόλα αυτές τις άσχημες καταστάσεις, μου έλεγαν να πάω.

(Συν. 8): Εντάξει, ο πατέρας μου και η μάνα μου μου έλεγαν να συνεχίσω το σχολείο, μου έλεγαν να σπουδάσω, ο πατέρας μου ειδικά, αλλά εντάξει σε σπούδασα γιατί έχουμε ένα έθιμο εμείς. Αλλά εντάξει, δεν είχαν θέμα με το σχολείο. Να προχωρήσω παραπέρα δηλαδή, να τελειώσω το Λύκειο και να μπω σε ένα Πανεπιστήμιο ξέρω γω, σε ένα ΤΕΙ, να σπουδάσω, να προσπαθήσω δηλαδή.

- *Ποια είναι η στάση των γονιών σου για την εκπαίδευσή σου; Απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική;*

(Συν. 1): Απλή πιστεύω. Ε, ναι θέλουν να συνεχίσω το σχολείο και εγώ και αυτοί μου το έχουν προτείνει πολλές φορές να μην σταματήσω το σχολείο και εντάξει.

(Συν. 2): Έχουν θετική άποψη για το σχολείο.

(Συν. 3): Είναι θετική πιστεύω.

(Συν. 4): Θετική.

(Συν. 5): Θετική.

(Συν. 6): Θετική.

(Συν. 7): Θετική.

(Συν. 8): Εντάξει, θετική θα πω.

Ανάλυση: Σχετικά με τη στάση της οικογένειας απέναντι στο σχολείο, όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα αναφέρουν πως είναι θετική. Οι γονείς τους τους ενθαρρύνουν να συνεχίσουν τη φοίτησή τους, για να έχουν μια καλύτερη ζωή. Διαφαίνεται εδώ, η προσδοκία και το κίνητρό τους για τη μάθηση, η οποία μπορεί να τους εξασφαλίσει ένα καλύτερο μέλλον. Το οικογενειακό περίγυρο πολλές φορές επηρεάζει τη στάση των γονέων για την εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών τους. Οι συγγενείς, παππούδες και ξαδέρφια, τους λένε να σταματήσουν τα παιδιά τους από το σχολείο και έτσι οι οικογένειες των μαθητών Ρομά επηρεάζονται αρκετά. Ωστόσο όμως, επικρατεί η λογική και οι περισσότεροι γονείς αποφασίζουν οι ίδιοι για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Σε γενικές γραμμές έχουν θετική άποψη και στάση για το υπάρχον θεσμικό σχολικό πλαίσιο. Ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να πάνε σχολείο και να συνεχίσουν όσο γίνεται πιο πολύ. Η νέα γενιά των Ρομά πιστεύει πως το υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί το μεταφορικό μέσο για τον εφοδιασμό των παιδιών τους με τις κατάλληλες γνώσεις και την απαραίτητη μόρφωση προκειμένου να πετύχουν στη ζωής τους. Πολλές φορές στο στενό οικογενειακό κύκλο προοδευτικοί Τσιγγάνοι αυτοί λένε στα παιδιά τους συνεχίσουν και να πηγαίνουν σχολείο, έτσι ώστε να μάθουν τα βασικά, όπως γραφή, ανάγνωση και αριθμητική ενώ παράλληλα τους συμβουλεύουν να μην σταματήσουν το σχολείο καθώς στην εποχή μας χρειάζεται να σπουδάσεις. Σε ορισμένες φατρίες υπάρχει και μια μικρή μερίδα του Τσιγγάνικου πληθυσμού που έχει διαφορετική άποψη υποστηρίζοντας ακριβώς τα αντίθετα.

- *Σε βοηθάνε οι γονείς σου ή κάποιο μέλος της οικογένειας με τα μαθήματα και γενικά με το σχολείο;*

(Συν. 1): Όχι, δε με βοηθάει κανένας, δηλαδή μπορώ να τα καταφέρω και μόνος μου, δε θέλω βοήθεια από κάποιον.

(Συν. 2): Ναι. Ο πατέρας μου με βοηθάει, στα μαθηματικά λίγο. ... Ναι, μου έχουν προσφέρει πολύ βοήθεια, ήταν μαζί μου που πήγα σχολείο και ακόμα είναι μαζί μου, λένε να πας σχολείο, να πάρεις το πτυχίο, το απολυτήριο, αυτό. Το σχολείο είναι λέει πολύ καλό, είναι ωραίο το σχολείο, να μην κάνεις λάθη όπως έκανα κι εγώ μικρός που ήμουνα, που το σταμάτησα, θα είναι αργά μετά θα το μετανιώσεις και τα λοιπά.

(Συν. 3): Βασικά, ότι βοήθεια θέλω μου τη δίνουν. Ότι και να 'ναι αυτή η βοήθεια που θέλω. Ναι, με έχουν βοηθήσει στο ότι μπορεί ο μπαμπάς μου π.χ. να με σηκώσει κάθε πρωί να πάω σχολείο, να μου ετοιμάσει το κολατσιό και αυτά, και να με πηγαίνει ο ίδιος και στο σχολείο τις περισσότερες φορές και αυτό είναι μια βοήθεια από τους γονείς μου. ... ρωτάνε πώς πέρασα στο σχολείο, αν έχω κάποιο πρόβλημα στο σχολείο και αν έχω κάποια δυσκολία στα μαθήματα. Με ρωτάνε αν μπορούν να με βοηθήσουν κάπου, αν χρειάζομαι κάπου βοήθεια να μου τη δώσουν.

(Συν. 4): Όχι μπορώ να τα κάνω τα μαθήματα, αλλά μου προσφέρουν μια βοήθεια. Είναι ο θεός μου.

-Οι γονείς σου στο σπίτι σε βοηθάνε;

Απ.: Όχι, γιατί δεν ξέρουνε γράμματα και οι δύο.

(Συν. 5): Ναι, με βοηθάνε μερικές φορές. Στα μαθηματικά, στη γλώσσα, αυτά.

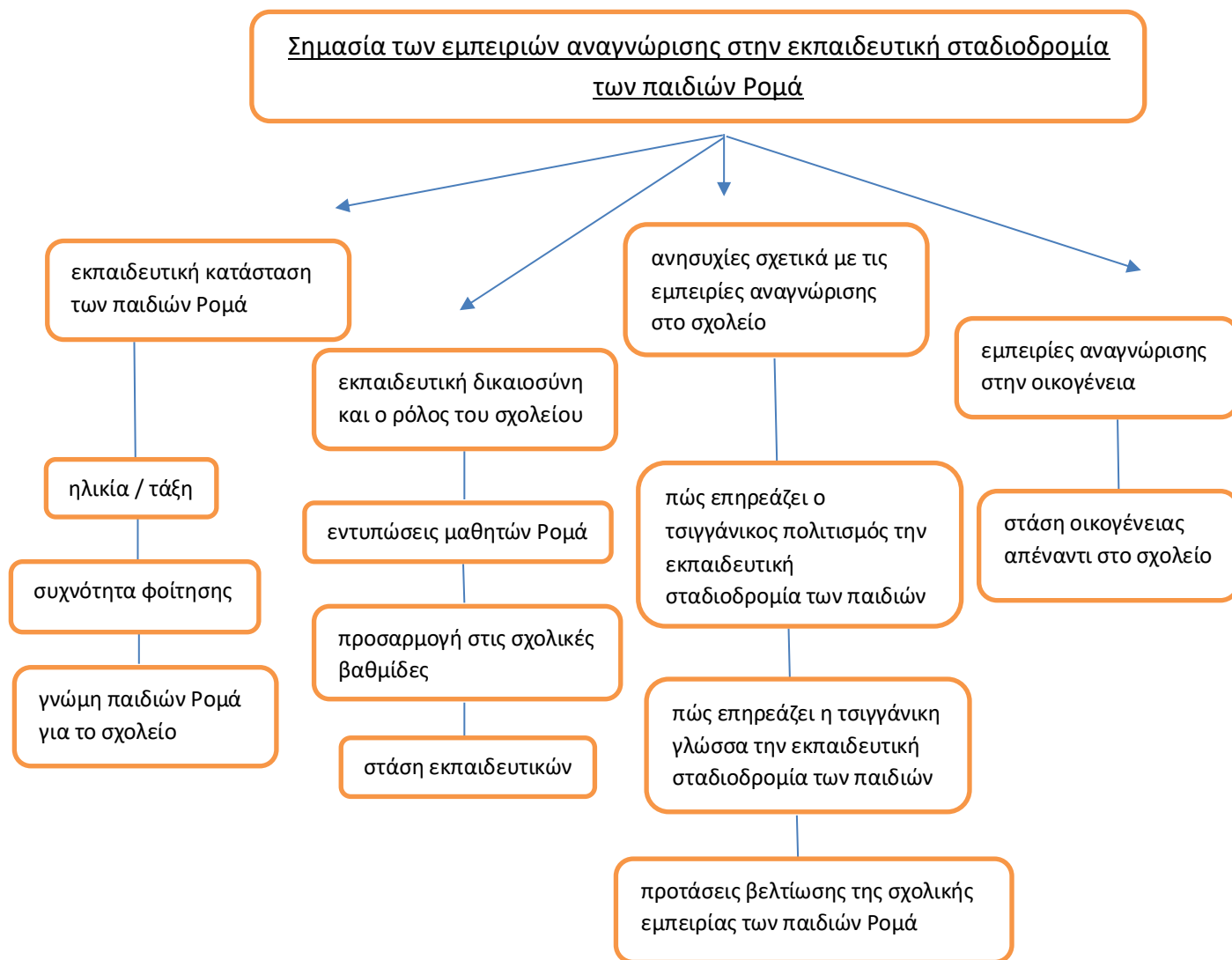
(Συν. 6): Η αδερφή μου μερικές φορές.

(Συν. 7): Σίγουρα, στην πρώτη δημοτικού με βοηθούσε και η μαμά μου και ο μπαμπάς μου, σε κάποια πράγματα που μπορούσαν, όσο μπορούσαν δηλαδή.

(Συν. 8): Ναι, απλά δεν ήξεραν γράμματα δε μπορούσαν να με βοηθήσουν στα μαθήματα, αλλά στα οικονομικά, συναισθηματικά, ναι. Με βοηθούσαν.

Ανάλυση: Η βοήθεια που λαμβάνουν οι μαθητές Ρομά στα μαθήματά τους από το οικογενειακό τους περιβάλλον, φαίνεται πως δεν περιορίζεται στον ηθικό ή υλικό τομέα (οικονομική υποστήριξη, ενθάρρυνση, παρότρυνση). Όταν οι γονείς ή άλλοι συγγενείς είναι σε θέση (διαθέτουν την απαιτούμενη γνώση), βοηθάνε τους μαθητές Ρομά και λειτουργούν διευκολυντικά προκειμένου να συνεχίσουν τη φοίτησή τους. Οι γονείς που βοηθάνε τα παιδιά στα μαθήματα είναι αυτοί που έχουν τελειώσει το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας. Η βοήθεια παρέχεται από τους γονείς κυρίως για τις πρώτες τάξεις του δημοτικού. Όσοι γονείς είναι αναλφάβητοι δεν μπορούν να στηρίξουν τα παιδιά τους στα μαθήματα, αλλά τους υποστηρίζουν ηθικά και οικονομικά. Βέβαια υπάρχουν γονείς που αναλαμβάνουν να πληρώσουν φροντιστήρια σε τρίτους για να ενισχύσουν τα παιδιά σε κάποια μαθήματα που έχουν αδυναμίες και μαθησιακά κενά. Τέλος εντοπίστηκαν και γονείς που αδιαφορούν για τη σχολική πρόοδο των παιδιών τους ή δεν ασχολούνται καθόλου με αυτό το θέμα.

Από την ανάλυση των δεδομένων, προέκυψε ο θεματικός χάρτης που παρατίθεται στο διάγραμμα ακολούθως, όπου απεικονίζονται οι σχέσεις μεταξύ των θεμάτων και ο τρόπος που συνδέονται.

Η θεματική ανάλυση των δεδομένων της παρούσας έρευνας, επιβεβαίωσε από τη μια ορισμένα ήδη γνωστά πορίσματα και επιπλέον, κατέδειξε νέες πτυχές ορισμένων υπό μελέτη θεμάτων, αναδεικνύοντας διακυμάνσεις ή διαφοροποιήσεις τους. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν αναφέρονται στο ακόλουθο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ / ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στο σημείο αυτό της παρούσας διπλωματικής εργασίας, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που προκύπτουν ύστερα από την θεματική ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων της έρευνας που διενεργήθηκε.

Αναφορικά με το πρώτο ερευνητικό ερώτημα - Ποια είναι η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών Ρομά στην Ελλάδα - τα εμπειρικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν δίνουν τα ακόλουθα αποτελέσματα. Η πλειοψηφία των παιδιών Ρομά που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις είναι ηλικίας 16-17 ετών, μαθητές Λυκείου (1ο ΕΠΑΛ Σοφάδων), με θετική γνώμη για το σχολείο γενικότερα. Οι περισσότεροι μαθητές φοιτούν τακτικά στο σχολείο, εκτός από λίγες περιπτώσεις που αναγκάστηκαν να διακόψουν την φοίτησή τους λόγω υποχρεώσεων [(Συν. 2): *Σταμάτησα γιατί πήγα Κύπρο να δουλέψω, λίγο τα οικονομικά δεν ήταν, δεν είχαμε, γι' αυτό πήγαμε Κύπρο να δουλέψουμε.* (Συν. 8): *Διέκοψα στη δευτέρα λυκείου λόγω παντρείας και λόγω υποχρεώσεων. Χρειαζόταν λεφτά, έπρεπε να πάω για δουλειά, να συντηρώ την οικογένειά μου].*

Όσον αφορά το δεύτερο ερευνητικό ερώτημα - τη σημασία του σχολείου στην εμπέδωση της εκπαιδευτικής δικαιοσύνης και του ρόλου του στην αναπαραγωγή σχολικών ανισοτήτων - επιβεβαιώνονται στοιχεία της πρότερης γνώσης, όμως σε ορισμένα θέματα αναδεικνύονται νέες πτυχές. Ειδικότερα, ενώ η πλειοψηφία των παιδιών Ρομά προσαρμόστηκαν εύκολα στις διάφορες σχολικές βαθμίδες και δηλώνουν ικανοποιημένα από την σχολική τους εμπειρία, υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών που αναγκάστηκαν να αλλάξουν Δημοτικό σχολείο, από το τσιγγάνικο να πάνε στο μπαλαμανό, για καλύτερη μόρφωση [(Συν. 3): *Το Δημοτικό που πήγαινα, στο 4^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων, ήταν τσιγγάνικο. Και πήγα εκεί μέχρι την τρίτη τάξη και μετά από κει οι γονείς μου με άλλαξαν από το 4^ο και πήγα στο 1^ο. - Εφυγες δηλαδή από το ρομανό και πήγες στο μπαλαμανό. Για ποιο λόγο; Απ.: Λόγω ότι οι καθηγητές εκεί να το πούμε σε εισαγωγικά, ότι έκαναν κοπάνα, δηλαδή δεν ήταν εντάξει στη δουλειά τους. -Τι εννοείς; Απ.: Δηλαδή, μας άφηναν όλη μέρα έξω και μας έκαναν μάθημα και δεν τους ενδιέφερε αν θα μάθουμε εμείς ή όχι.* (Συν. 5): *-Μπορείς*

λίγο να μας πεις, στο τσιγγάνικο δημοτικό σχολείο γιατί δεν έμαθες γράμματα; Τι έφταιγε; Τι ήταν αυτό που σε εμπόδισε να μάθεις γράμματα; Απ.: Οι καθηγητές φεύγουν, δε κάνουν μάθημα, μας αφήνουν όλοι έξω, δε μας κάνουν μάθημα και έτσι πώς να μαθαίνουμε γράμματα; Όλοι φεύγουν, φεύγουν οι καθηγητές και μετά φεύγουμε κι εμείς].

Επιπλέον, στο θέμα των ανισοτήτων και του ρατσισμού παρουσιάζουν ενδιαφέρον τα ακόλουθα αποσπάσματα: [(Συν. 4): *Η εμπειρία μου είναι ότι σε αυτά τα σχολεία που είμαι τώρα, στα χωριά, που είναι μόνο Έλληνες υπάρχει πιο πολύ ρατσισμός, ενώ στα διαπολιτισμικά σχολεία που πήγαινα εκεί στην Ξάνθη, κανένα παιδί δεν είχε ρατσισμό, όλοι είχανε, με σεβασμό μιλούσε ο καθένας, είχε ο καθένας την ίδια αξία και ακόμα και οι δάσκαλοι είχανε έναν πολύ καλό τρόπο ... υπήρχαν παιδιά άλλη φυλής και φοβόμουν να κάνω παρέα μαζί τους, γιατί νόμιζα ότι είχανε ρατσισμό, αλλά τελικά δεν είχανε και ήταν πάρα πολύ καλοί άνθρωποι όλοι τους. Δεν έχω τίποτα άλλο από κει. Δεν έχω γνωρίσει τίποτα δυσκολία. (Συν. 7): Στο Δημοτικό ήταν λίγο άγρια τα πράγματα γιατί ήμουν η πρώτη Ρομά που πήγε στο σχολείο αυτό και υπήρχε αρκετή εξαγρίωση από τους γονείς και στην αρχή, αργήσαμε να αρχίσει το σχολικό έτος γιατί κάνανε κατάληψη οι γονείς στο σχολείο και μπήκαμε μετά από ένα χρονικό διάστημα. Ήταν το δεύτερο σχολείο που άλλαξα και ήταν αρκετά σκληρά στην αρχή τα πράγματα]. Επιπρόσθετα, φαίνεται πως οι αντιδράσεις, οι ανισότητες, είναι πιο έντονες στις πρώτες σχολικές βαθμίδες (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό), ενώ στις μεγαλύτερες ομαλοποιούνται.*

Η κυριότερη αρνητική εμπειρία των παιδιών Ρομά από το σχολείο αφορά την στάση των εκπαιδευτικών, την προκατάληψή τους, τον αρνητισμό ή την αδιαφορία τους και αντίστοιχα, οι πιο θετικές εμπειρίες τους σχετίζονται με την ανάλογη συμπεριφορά και στάση των δασκάλων, με την αμερόληπτη προσέγγισή τους και το ειλικρινές ενδιαφέρον τους. Η θετική στάση των εκπαιδευτικών όχι μόνο ενθάρρυνε τα παιδιά να συνεχίσουν τη μόρφωσή τους, αλλά τα βοήθησε να βελτιωθούν και σε προσωπικό επίπεδο, σε επίπεδο συμπεριφοράς. [(Συν. 4): *Με έχουνε βοηθήσει οι δάσκαλοι κυριότερα στη συμπεριφορά, το οποίο αυτό φαίνεται από ένα παιδί που δεν έχει πάει σχολείο μιλάει διαφορετικά, έχει αρνητικές αντιδράσεις. (Συν. 6): Με έχουν βοηθήσει να ακούω, να συνεργάζομαι με τους άλλους, πολλές φορές να τους καταλαβαίνω όταν δεν είναι καλά ή αυτοί να μας καταλαβαίνουν όταν δεν είμαστε καλά. (Συν. 7): Κάνουμε παρέα σα να είμαστε στην ίδια ηλικία, μπορούμε να ανοιχτούμε και*

να πούμε ότι θέλουμε]. Όλα τα παιδιά έχουν ξεχωρίσει τουλάχιστον έναν δάσκαλο ως τον αγαπημένο τους από τα μαθητικά τους χρόνια, ενώ υπάρχει μόνο μια αναφορά για κάποιον συγκεκριμένο εκπαιδευτικό με αρνητική συμπεριφορά [(Συν. 6): Στο Γυμνάσιο, η διευθύντρια, άκουγε συνήθως τα άλλα παιδιά και είχανε κατηγορήσει έμενα για κάποια πράγματα τα οποία δεν είχα κάνει και αυτή δε με πίστευε, μάλλον επειδή ήξερε ότι ήμουν Ρομά και αυτό με πείραζε]. Τέλος, όσον αφορά τις σχέσεις των παιδιών Ρομά με τους άλλους μαθητές, αυτές φαίνεται να είναι σε γενικές γραμμές ομαλές.

Η ανάλυση των δεδομένων για το τρίτο ερευνητικό ερώτημα - Ποιες εμπειρίες αναγνώρισης που σχετίζονται με τη φοίτηση προκαλούν φόβους σε μητέρες και παιδιά Ρομά και ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στο να ξεπεραστούν ή όχι αυτοί οι φόβοι - οδηγεί στα εξής συμπεράσματα. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του πολιτισμού των Ρομά (η τσιγγάνικη γλώσσα, το διαφορετικό ντύσιμο, τα μουσικά ακούσματα κ.α.) φαίνεται πως δεν επηρεάζουν την εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά και δεν αποτελεί τροχοπέδη για τη μόρφωσή τους. Θεωρείται ωστόσο, δεδομένη η επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας.

Τα στοιχεία εκείνα που θα μπορούσαν να βελτιώσουν τη σχολική εμπειρία των παιδιών και να καθησυχάσουν τις όποιες ανησυχίες, αφορούν την καλύτερη και δικαιότερη στάση των εκπαιδευτικών, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρονται και ορισμένα έθιμα των Ρομά που εμποδίζουν την σχολική σταδιοδρομία τους, όπως οι πρόωροι γάμοι [-Τι θα ήθελες να αλλάξει, για να βελτιώσουν τα παιδιά Ρομά τη σχολική τους επίδοση; (Συν. 7): Σίγουρα, αυτή η πολύ κακιά μας παράδοση το να παντρεύονται από πολύ μικρά τα παιδιά. (Συν. 1): Πιστεύω ότι αν δεν παντρευτούν από μικροί και δεν πουν οι γονείς, να παντρευτείς, γιατί όπως ξέρετε οι τσιγγάνοι παντρεύονται πολύ μικροί, θα ήταν πολύ πιο χαλαρά τα πράγματα και θα πήγαιναν στο σχολείο και θα είχαν τον δικό τους τρόπο για να ζήσουν, θα άλλαζε ο τρόπος ζωής τους, αυτό πιστεύω για τους Ρομά].

Με βάση το τέταρτο ερευνητικό ερώτημα - Ποιες είναι οι εμπειρίες αναγνώρισης των παιδιών Ρομά μέσα στην οικογένεια - συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα. Όλοι οι γονείς και το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον των παιδιών Ρομά είναι θετικό στο ζήτημα της εκπαίδευσης των νέων. Ακόμη και αν πολλοί γονείς δεν έχουν λάβει την αντίστοιχη μόρφωση, λειτουργούν ενθαρρυντικά και

υποστηρικτικά, με όποιο μέσο διαθέτουν, στα παιδιά τους ώστε να συνεχίσουν την σχολική τους σταδιοδρομία.

Εν κατακλείδι, αποδεικνύεται πως οι εμπειρίες αναγνώρισης επηρεάζουν έως έναν βαθμό την εκπαιδευτική σταδιοδρομία των παιδιών Ρομά. Από την έρευνα και την ανάλυση των δεδομένων επιβεβαιώνεται το γεγονός πως οι μαθητές Ρομά έρχονται συχνά αντιμέτωποι με εχθρικές και μεροληπτικές συμπεριφορές, κυρίως από τους εκπαιδευτικούς. Το γεγονός αυτό λειτουργεί αποθαρρυντικά για τα παιδιά, δεδομένου ότι το ίδιο το σχολείο, η λειτουργία του, οι πρακτικές και τα μαθήματα τους είναι ανοίκεια, οπότε χρειάζονται επιπλέον ενίσχυση και υποστήριξη.

Επιπλέον, φαίνεται πως για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της παραδοσιακής εκπαίδευσης οι μαθητές Ρομά χρειάζεται να διαθέτουν το ανάλογο γλωσσικό και μορφωτικό κεφάλαιο, σε διαφορετική περίπτωση δεν δύναται να εξασφαλιστεί η ισότιμη συμμετοχή τους, οδηγώντας κατ' επέκταση σε φαινόμενα σχολικής αποτυχίας και διαρροής.

Παρ' όλο λοιπόν, που η έννοια της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας της σύγχρονης κοινωνίας, στο πλαίσιο της καταπολέμησης της περιθωριοποίησης των μαθητών μειονοτήτων και της προώθησης της ενσωμάτωσής τους στο ευρύτερο σχολικό περιβάλλον, στην πράξη αποδεικνύεται ανεπαρκής ή αναποτελεσματική. Στα πλαίσια της πολυπολιτισμικής κοινωνίας, χρειάζεται να αναγνωριστούν οι διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες και η αναγνώριση αυτή να μην περιοριστεί σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά να βρει ουσιαστική εφαρμογή. Για τα παιδιά Ρομά, παιδιά μιας πολιτισμικής και γλωσσικής μειονότητας με μεγάλο ποσοστό αναλφαβητισμού, η αναγνώριση αυτή μέσα από την εφαρμογή ανάλογων πολιτικών, θα συμβάλλει σημαντικά στην εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία, αυξάνοντας τις πιθανότητες σχολικής επιτυχίας και κατ' επέκταση της βελτίωσης μελλοντικά του βιοτικού τους επίπεδο και της άρσης των φαινομένων του κοινωνικού τους αποκλεισμού. Για να μπορούμε να μιλάμε για μια ουσιαστικά δημοκρατική, δίκαιη και ισότιμη κοινωνία για όλους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Άξελ Χόνετ (2010). *Από την επικοινωνία στην αναγνώριση*. Μετάφραση - Εισαγωγή: Καβούλακος Κωνσταντίνος. Πόλις

Βασιλειάδου Μ., & Παυλή – Κορρέ Μ. (1998). *Η εκπαίδευση των Τσιγγάνων – «Όποιος ξέρει πολλά, πολλά τραβάει» αλλά επίσης «Όποιος τραβάει πολλά, πολλά ξέρει»*. Αθήνα, ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Γ.Γ.Λ.Ε.

Βεργίδης Δ., & Σταμέλος Γ. (2004). Εισήγηση για την εσωτερική αξιολόγηση του έργου: Ένταξη τσιγγανοπαίδων στο σχολείο, Πάτρα.

Γιακουμάκη Β. (2007), “Η υιοθέτηση της ‘πολυπολιτισμικότητας’: Μια εισαγωγή στο θέμα των πολιτικών διαχείρισης της ετερότητας στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα”. Στον τόμο: *Ετερότητα στη Σχολική Τάξη και Διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας και των Μαθηματικών: Η περίπτωση των Τσιγγανοπαίδων*. Επιστημονικός Υπεύθυνος: Ναπολέον Μήτσης. Πρόγραμμα: Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο (ΕΠΕΑΕΚ-Γ' ΚΠΣ). Βόλος: Παν/μιο Θεσσαλίας & Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Γκόβαρης Χ., (2004). Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση. Αθήνα: Ατραπός.

Γκότοβος, Α. (2013a). Πολιτικές διαχείρισης της ετερότητας στην εκπαίδευση: η πολιτισμική και δομική ενσωμάτωση των πολιτών με ρόμικη προέλευση στην Ελλάδα. Στο Γ. Φλουρής, Λ. Γιώτη, Χ. Παρθένης & Ε. Μηλίγκου (Επιμ.), Διά βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: το πρόγραμμα «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» ως αφετηρία νέων θεωρητικών και πρακτικών (σσ. 42-61). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών / Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής.

Γκότοβος, Α. (2013b). Διγλωσσία, ετερότητα και νόρμα της Ελληνικής: θεωρητικό πλαίσιο και οδηγίες για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε τμήματα και τάξεις με δίγλωσσους (Ρομά) μαθητές. Στο Γ.Φλουρής, Λ. Γιώτη, Χ. Παρθένης & Ε. Μηλίγκου (Επιμ.), Διά βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: το πρόγραμμα «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά» ως αφετηρία νέων θεωρητικών και πρακτικών (σσ. 179-203). Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών / Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής.

Δαμανάκης Μ. (1997). *Η Εκπαίδευση των Παλινοστώντων και Αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα*. Αθήνα, Gutenberg.

- Κανακίδου Ε., & Παπαγιάννη Β. (1997). *Διαπολιτισμική Αγωγή*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Καραθανάση, Ε. (2000). *Το κατοικείν των τσιγγάνων: Ο βιο-χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των τσιγγάνων*. Αθήνα, Gutenberg.
- Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη, Γ., Φραγκούλης, Γ. (2009) «Η συγκρότηση των αντιλήψεων και των πρακτικών των εκπαιδευτικών ως προς την αναγνωστική ικανότητα και τη διαχείριση της ετερότητας του μαθητικού κοινού στο δημοτικό σχολείο». Στο: Τάφα, Ε., Μανωλίτσης, Γ. (επιμ.) *Αναδυόμενος γραμματισμός: έρευνα και εφαρμογές*. Αθήνα: Πεδίο.
- Κωστούλη, Τρ. (2010). Η γλώσσα [ανάγνωση και η γραφή] ως τοπικά εδρασμένη κοινωνική πρακτική: Δεδομένα από τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σε παιδιά Ρομά» *Διεθνές συνέδριο 'Παιδαγωγική, πολιτισμός, πρακτικές: Ο διάλογος της εκπαίδευσης'*. 9-10 Σεπτεμβρίου 2011.
- Λαμπρίδης Ε.Α. (2004). *Στερεότυπο – Προκατάληψη – Κοινωνική Ταυτότητα: Μελετώντας τις δυναμικές της κοινωνικής αναπαράστασης για τους Τσιγγάνους*. Αθήνα, Gutenberg.
- Λιεζουά Ζαν-Πιερ (1999). *Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές*. Εκδόσεις Καστανιώτη: Αθήνα
- Λυδάκη Α. (2000). *Μπαλαμέ και Ρομά: Οι Τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων*. Αθήνα, Καστανιώτης.
- Μάρκου Γ. (1997). Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Εκπαίδευση. Ελληνική και Διεθνής Εμπειρία. Αθήνα, αυτοέκδοση.
- Μάρκου, Γ.Π. (2008). «Η προσπάθεια ανάπτυξης μιας εθνικής πολιτικής για την οικονομική και κοινωνική ένταξη των τσιγγάνων». Στο Σ. Τρουμπέτα (Επιμ.), *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος: συμβιώσεις-αναιρέσεις-απουσίες* (σ.153-188). Αθήνα: Κριτική.
- Μάρκου, Γ.Π. (2010) *Εισαγωγή στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Μάρκου, Γ. Π. (2013) «Μια ελπιδοφόρα προοπτική στη διαπολιτισμική ένταξη των τσιγγάνων: Στοχασμοί μέσα από την εμπειρία του προγράμματος για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων». Στο: Γ. Φλουρής, Λ. Γιώτη, Χ. Παρθένης, Ε. Μηλίγκου (επιμ.) *Δια βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: Το πρόγραμμα "Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά"* ως αφετηρία νέων θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων (σ. 17-41). Αθήνα: ΕΚΠΑ.

- Μάρκου Γ., Παρθένης Χ., Παπακωνσταντίνου Γ. & Παυλή – Κορρέ Μ. (2018). *Η ένταξη των Ρομά στην ελληνική κοινωνία Ετερότητα και δομικός αποκλεισμός*. Αθήνα: Γρηγόρη
- Μαυρομάτης, Γ. (2005). Τα παιδιά της Καλκάτζας: φτώχεια, εκπαίδευση και κοινωνικός αποκλεισμός σε μία κοινότητα Μουσουλμάνων στη Θράκη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μήτσης Ν. (2004). *Η Διδασκαλία μερικές Γλώσσας υπό το Πρίσμα μερικές Επικοινωνιακής Προσέγγισης*. Αθήνα, Gutenberg.
- Μιτίλης Α. (1998). *Οι μειονότητες μέσα στη σχολική τάξη, μια σχέση αλληλεπίδρασης*. Αθήνα, Οδυσσέας.
- Μουχελή Α. (1996). Τσιγγάνοι και κοινωνικός αποκλεισμός. Στο *Διαστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού στην*
- Μπαλής, Ν. (2009). Κοινωνικές Ανισότητες - Σχολική Αποτυχία. Η Πρόσθετη Διδακτική Στήριξη στο Ελληνικό Σχολείο. Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία, ΜΠΣ Κατεύθυνση Κοινωνική Θεωρία, Πολιτική και Πρακτικές στην Εκπαίδευση.
- Μωραϊτου, Μ. (2013) «Η υγεία των Ρομά που ζουν στην Ελλάδα. Μελέτες και Εφαρμογές». Στο: Α. Λυδάκη (Επιμ.), *Ρομά. Πρόσωπα πίσω από τα Στερεότυπα*, (σσ. 131-150). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ντούσας Δ. (1997). Rom και Φυλετικές Διακρίσεις: Στο *Ιστορία, Κοινωνία, Κουλτούρα, την Εκπαίδευση και τα Ανθρώπινα Δικαιώματα*. Αθήνα, Gutenberg.
- Παπακωνσταντίνου, Γ. (2000). Οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική κατάσταση των τσιγγάνων στην Ελλάδα: Έρευνα – μελέτη. Στο *Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην εκπαίδευση των τσιγγάνων*. Αθήνα, ΓΓΛΕ (Πρακτικά συνεδρίου).
- Παπαχρήστος, Δ., Σκούρτου, Ε., & Σπαντιδάκης, Ι. (2012). Γραμματισμός και εκπαίδευση παιδιών Ρομά: παράγοντες αποκλεισμού και προτάσεις από τη σκοπιά κοινωνικο-πολιτισμικών και κοινωνικο-γνωστικών θεωριών. *Επιστήμες Αγωγής*, Θεματικό Τεύχος «Εκπαίδευση Παιδιών Ρομά» (σσ. 93-134).
- Παρθένης, Χ., Τσέλιου, Ε. (2014) *Πρόγραμμα Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά 2010-2013. Περιγραφή παρεμβατικών δράσεων και αποτύπωση ποιοτικών-ποσοτικών δεδομένων για τα σχολικά έτη 2010-2013*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Παρθένης, Χ. (2013) *Θεωρία και Πράξη: μακρο- και μικροπροσεγγίσεις της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης υπό το πρίσμα εφαρμοσμένων εκπαιδευτικών προγραμμάτων*. Αθήνα.
- Πολίτου Ε. (1996). *Τσιγγάνοι και σχολείο*. Αντιτετράδια της Εκπαίδευσης.

Πολυχρόνη, Φ., Ράλλη, Α. (2013) «Μαθησιακή υποστήριξη για παιδιά Ρομά: προκλήσεις και προοπτικές». Στο: Γ. Φλουρή, Α. Γιώτη, Χ. Παρθένος, Ε. Μηλίγκου (επιμ.) *Δια βίου εκπαίδευση και επιμόρφωση των εκπαιδευτικών υπό το πρίσμα της διαπολιτισμικής οπτικής: Το πρόγραμμα “Εκπαίδευση των Παιδιών Ρομά”* ως αφετηρία νέων θεωρητικών και εμπειρικών προσεγγίσεων (σ. 145-154). Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Ράντης, Μ. (2008). Οι μορφές οργάνωσης των Ελλήνων Τσιγγάνων στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους. Στο Σ. Τρουμπέτα (Επιμ.), *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος. Συμβιώσεις, αναιρέσεις, απουσίες* (σσ. 189-198). Αθήνα: Κριτική.

Σιάνου Ε. (1998). Από το φορμαλισμό των «ίσων ευκαιριών» στον ανταγωνιστικό ατομικισμό της ελεύθερης αγοράς. Στο *Κοινωνικές Ανισότητες και Κοινωνικός Αποκλεισμός*. Αθήνα, Έξαντας.

Σιδέρη – Ζώνιου Α. (1993). Έρευνα σε παιδιά Τσιγγάνων. Στο Α. Καλούτση, *Παιδί και πληθυσμιακές μετακινήσεις*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Τερζοπούλου Μ., & Γεωργίου Γ. (1996). *Οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα. Ιστορία- Πολιτισμός*. Αθήνα, ΥΠΕΠΘ- ΓΓΛΕ.

Τζανή Μ. (1998). *Θέματα Κοινωνιολογίας της Παιδείας*. Αθήνα, Γρηγόρη.

Τσιμπιρίδου Φ. (2006). *Πολιτικές της ετερότητας στο τέλος του 20ου αι.: Η πορεία προς την ‘πολυπολιτισμικότητα’ της ελληνικής Θράκης*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών.

Τσιώλης, Γ (2018). *ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ: Θεωρητικές-Μεθοδολογικές συμβολές και μελέτες περίπτωσης*. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ Εργαστήριο Κοινωνικής Ανάλυσης & Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας

Φραγκουδάκη Α. (1985). *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*. Αθήνα, Γρηγόρη.

Χαλκιώτης Δ. (2000). Η πολιτική του ΥΠ.Ε.Π.Θ. για την Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων. Στο *Ο Ρόλος της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην Εκπαίδευση των Τσιγγάνων: Πρακτικά Συνεδρίου (Αθήνα 1999)*. Αθήνα, Γ. Γ.Λ.Ε.

Χαραλαμπίδης Α. & Χατζησαββίδης Σ. (1997). *Η Διδασκαλία της Λειτουργικής Χρήσης της Γλώσσας. Θεωρία και Εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη, Κώδικας.

Χατζηδήμου Δ. (2005). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική*. Αθήνα, Αδελφών Κυριακίδη.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Armstrong, F. (2012) “Landscapes, spatial justice and learning communities”. In: *International Jou*

- Bartolome, L. I. (1994). Beyond the methods fetish: toward a humanizing pedagogy. *Harvard Educational Review*, 64(2).
- Brown, R. (2000). *Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges*. *European Journal of Social Psychology*, 30.
- Cambell D. (1999). Στερεότυπα και αντίληψη των διαφορών μεταξύ των ομάδων. Στο Σ.Παπαστάμου, *Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία. Διομαδικές σχέσεις*. Αθήνα, Οδυσσέας.
- Cohen L., & Manion L. (1994). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Αθήνα, Μεταίχμιο.
- Dean, et al., (2004). Reconceptualizing the European Employment Strategy from capabilities and a rights Perspective. Paper presented at the final conference of the European Union COST A15 research network, Reforming Social Protection Systems in Europe. May 2004. Nantes.
- Dillon, R. (1995), *Dignity, Character and Self-Respect*, New York/London.
- Erikson, E. (1980), *Identity and Lifestyles*, New York.
- EUMC (2006). Roma and Travellers in Public Education. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Fichte, J. (1971), *Fichte's Werke III, Zur Rechts - und Sittenlehre I*, Berlin.
- Fletcher, G. (1993), *Loyalty*, New York/Oxford.
- Fraser & Honneth (2003). Redistribution or Recognition: A Political-Philosophical Exchange, trans. J. Golb, J. Ingram & C. Wilke, London
- Georgiadis, F. & Zisimos, A. (2012). Teacher training in Roma education in Greece: Intercultural and critical educational necessities. *Issues in Educational Research*, 22.
- Habermas (1971). Knowledge and Human Interests, trans. J. Shapiro, Boston, BeaconPress.
- Habermas, J. (1983). *Moralbewusstsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt.
- Habermas (1984). The theory of Communicative Action, vol. 1, trans. T. McCarthy, Boston, Beacon Press.
- Habermas, J. (1992), *Faktizität und Geltung*, Frankfurt.
- Habermas (1994), The Past as Future: Interviews with Michael Haller, trans. & ed. M. Pensky, Lincoln, University of Nebraska Press.

- Hardimon, M. (1994). *Hegel's Social Philosophy: The Project of Reconciliation*, Cambridge.
- Hayes, N. (1998). *Εισαγωγή στην Ψυχολογία (τόμ. 1)*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Honneth, A. (2004). "Gerechtigkeit und kommunikative Freiheit. Überlegungen im Anschluss an Hegel" in eds. B. Merker, G. Mohr & M. Quante, *Subjektivität und Anerkennung*, Paderborn, Mentis.
- Kitchin, R. (1998) "Out of place, knowing one's place: space, power and the exclusion of disabled people". In: *Disability & Society*, Vol. 13.
- Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, Community and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, J. (1984), *Diskurs ueber die Ungleichheit*, Zuerich.
- Rus, C. (2004). *The training of Roma/Gypsy School Mediators and Assistants*. Institutul Intercultural Timisoara.
- Siep, L. (1979), *Anerkennung als Prinzip der praktischen Philosophie. Untersuchungen zu Hegels Jenaer Philosophie des Geistes*, Freiburg.
- Taylor, C. (1975). *Hegel*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, C. (1992), *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*, Frankfurt.
- Tugendhat, E. (1993), *Vorlesungen ueber Ethik*, Frankfurt.
- Wildt, A. (1982), *Autonomie und Anerkennung. Hegels Moralitaetskritik im Lichte seiner Fichte-Rezeption*, Stuttgart.
- Wingert, L. (1993), *Gemeinsinn und Moral, Grundzuege einer intersubjektivistischen Moralkonzeption*, Frankfurt.

Διαδικτυακές πηγές:

Γκότοβος, Α. (2004). Εκπαιδευτική ένταξη παιδιών με ρόμικη προέλευση: εμπειρίες και προοπτικές. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων / ΕΠΕΑΕΚ «Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων». Ανακτήθηκε από http://reader.ekt.gr/bookReader/show/index.php?lib=EDULLL&item=661&bitstream=661_01#page/1/mode/2up

<http://www.rom-up.eu/project-gr>. Ανακτημένο στις 10.12.2018

<http://e9doranepistimio.uoa.gr/index.php?p=ekpra-life&id=322>). Ανακτημένο στις 10.12.2018

Νομοθετικό πλαίσιο

Παπαδόπουλος Σ. (Δεκέμβριος 2011). Το Νομοθετικό πλαίσιο της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Μια Ιστορική αναδρομή από το 1913 έως σήμερα. Το υλικό αυτό μας προωθήθηκε μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου από τη Σχολική Σύμβουλο 2ης Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Σάμου, κ. Διακογεωργίου Αρχοντούλα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΑΠΟΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΩΝ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 1 (ΠΙΛΟΤΙΚΗ)

Η πιλοτική συνέντευξη που παραχωρείται στα πλαίσια των μεταπτυχιακών σπουδών μου του Παιδαγωγικού Τμήματος Βόλου όπως και τα προσωπικά στοιχεία του συνεντευξιζόμενου, δεν θα διαρρεύσουν πουθενά.

— Βαγγέλη, σε ποιο Δημοτικό πήγαινες;

Απ.: Στο 4^ο Δημοτικό Σοφάδων.

— Ήτανε τσιγγάνικο ή ήτανε μπαλαμό;

Απ.: Ήτανε τσιγγάνικο.

— Σε ποιο Γυμνάσιο πήγαινες;

Απ.: Στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων.

— Τώρα σε ποιο Λύκειο πηγαίνεις;

Απ.: Στο 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

— Σε ποια τάξη πας;

Απ.: Στη Β' Λυκείου.

— Θυμάσαι πώς ήταν οι πρώτες σου ημέρες στο σχολείο; Στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο;

Απ.: Ναι, οι πρώτες μέρες στο Δημοτικό είναι πολύ χαλαρά, επειδή είμαστε πρωτάρια, μετά στην δεύτερη και τρίτη τάξη είναι λίγο πιο δύσκολα. Μετά στο Γυμνάσιο είναι λίγο πιο αυστηρά τα πράγματα, αλλά εμένα μου άρεσε. Από την πρώτη μέχρι την έκτη Δημοτικού θυμάμαι πολύ καλά παιδικά χρόνια.

— Στο Γυμνάσιο;

Απ.: Στο Γυμνάσιο ήταν λίγο πιο αυστηρά αλλά ήταν ωραία, δεν έχω πρόβλημα δηλαδή με τα χρόνια που πέρασα στο Γυμνάσιο.

- Στο Λύκειο;
- Απ.: Στο Λύκειο, που είμαι τώρα, εντάξει είναι, χαλαρά τα πράγματα, όλα εντάξει.
- Τι θυμάσαι από τον δάσκαλό σου ή τον καθηγητή σου; Στο Δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο.
- Απ.: Στο Δημοτικό θυμάμαι περισσότερο μια δασκάλα, την κυρία Ολυμπία. Ήμασταν από την δευτέρα μέχρι την πέμπτη Δημοτικού μαζί της και μας μιλούσε πολύ ωραία, μας έκανε μάθημα πολύ ευγενικά, ήταν πολύ χαλαρά. Και στο Γυμνάσιο γενικά θυμάμαι κάποιους καθηγητές όπως και στο Λύκειο, όλα εντάξει.
- Τώρα στο Λύκειο;
- Απ.: Στο Λύκειο, εντάξει, υπάρχουν λίγο πιο σημαντικά πράγματα, δηλαδή δεν είναι τόσο καλοί οι καθηγητές, αλλά εντάξει δεν υπάρχει πρόβλημα, γιατί είναι λίγο αυστηρότεροι.
- Πώς σου μιλούσε ο δάσκαλος;
- Απ.: Στο Δημοτικό, μας μιλούσε πιο ευγενικά, πιο χαλαρά, γλυκά γιατί είμαστε πρωτάρια και είμαστε μικροί, και όσο μεγαλώνεις σου μιλάνε πιο δύσκολα, δηλαδή, να μάθεις, να κάνεις. Εμένα μου μιλούσανε καλά στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο. Τώρα στο Λύκειο είναι πιο δύσκολα γιατί υπάρχουν οι Πανελλαδικές, πρέπει να ασχοληθείς και σου μιλάνε οι δάσκαλοι πολύ διαφορετικά.
- Σου άρεσε όπως σου μιλούσανε, ο τρόπος τους;
- Απ.: Ναι, μου μιλούσανε μια χαρά.
- Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σου αρέσει πολύ; Γενικά, από Δημοτικό, Γυμνάσιο, Λύκειο.
- Απ.: Στο Δημοτικό μου άρεσε πολύ η κυρία Ολυμπία, η οποία μας είχε πει τα πάντα στο σχολείο, κάναμε μάθημα, μας έβγαζε έξω μερικές φορές να μην κάνουμε μάθημα όταν ήμασταν χάλια, μαθηματικά κάναμε. Θυμάμαι πολλά παιδικά χρόνια και ήταν μια πολύ καλή δασκάλα μαζί μας. Μας βοηθούσε σε όλα τα μαθήματα.
- Στο Γυμνάσιο ή στο Λύκειο υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σου άρεσε πολύ; Και για ποιο λόγο;

- Απ.: Στο Γυμνάσιο μου άρεσε η κυρία Οικονόμου, αν και όλοι δεν την συμπαθούσαν, αλλά εντάξει εμένα μου άρεσε περισσότερο γιατί ήταν λίγο αυστηρή, μας εξηγούσε το μάθημα καλύτερα και μου άρεσε γενικά ο τρόπος που μιλούσε.
- Στο σχολείο σε βοηθούσαν οι δάσκαλοι; Τώρα σε βοηθάνε οι καθηγητές;
- Απ.: Τώρα που είμαι στο Λύκειο, ναι με βοηθάνε, δεν υπάρχει κάτι που να μη με βοηθάνε, απλά είναι το θέμα ότι έχεις ένα μπέρδεμα λίγο, δηλαδή είναι πολλές οι ώρες μαθήματος που κάνεις, και συνεχώς κάνεις πολλά μαθήματα.
- Στο Δημοτικό, υπήρχαν κάποιοι δάσκαλοι που σε βοηθούσαν;
- Απ.: Ναι, με βοηθούσαν πολύ οι δάσκαλοι, όπως και τώρα, απλά στο Δημοτικό είναι πιο χαλαρά ενώ τώρα λίγο πιο αυστηρά.
- Υπάρχει ή υπήρχε κάποιος δασκαλός ή καθηγητής που δε σου φερότανε καλά; Θες να μας μιλήσεις λίγο για αυτό;
- Απ.: Ναι. Στο Δημοτικό δεν είχα κάποιο δάσκαλο που να μου μιλούσε άσχημα. Από το Γυμνάσιο και πέρα, ήταν λίγο πιο ακραία τα πράγματα, δηλαδή οι καθηγητές δεν ήταν τόσο ευγενικοί να μας μιλήσουν πιο γλυκά όπως στο Δημοτικό, αλλά στο Γυμνάσιο είχαμε ένα θέμα με μια δασκάλα, όλοι όχι μόνο εγώ. Δεν μας μιλούσε τόσο καλά, ερχότανε μέσα στο μάθημα πολύ νευρικά και το θέμα ήταν ότι δεν τη συμπαθούσαμε και εμείς.
- Στο Γυμνάσιο ή στο Λύκειο ήσOUNα σε κάποια τάξη με παιδιά Ρομά ή με μη Ρομά;
- Απ.: Ήμουν και με Ρομά και χωρίς Ρομά.
- Στο Δημοτικό πώς ήσOUNα;
- Απ.: Ήμουν μόνο με Ρομά. Στο τσιγγάνικό σχολείο, στο 4^ο Δημοτικό είναι μόνο για Ρομά.
- Στο Γυμνάσιο;
- Απ.: Στο Γυμνάσιο ήμασταν πάλι, είχαμε 5-6 τσιγγάνους μέσα στην τάξη και όλοι οι άλλοι, 15-16 άτομα ήταν μπαλαμοί.
- Το ίδιο συμβαίνει και στο Λύκειο;
- Απ.: Ναι το ίδιο. Είμαστε 4-5 άτομα και οι άλλοι είναι περισσότεροι.

- Κρίνοντας από τώρα, σε βοήθησαν οι δάσκαλοι, οι καθηγητές; Δηλαδή όλα αυτά τα χρόνια αποκόμισες κάτι από αυτό; Σε βοήθησαν;
- Απ.: Θα έλεγα ναι, με βοήθησαν πολύ οι καθηγητές, γιατί μερικές φορές δε μπορούσα να καταλάβω το μάθημα, περιμένεις εκεί να σου εξηγήσει καλύτερα το μάθημα και είναι πολλά τα πράγματα που μπορούν να σε βοηθήσουν οι δάσκαλοι, συμπεριφορά, λόγω χαρακτήρα, εμένα μου άρεσαν πολύ όλοι οι δάσκαλοι, δεν έχω κάποιο παράπονο.
- Κατά την άποψή σου, οι δάσκαλοι εμποδίζουν περισσότερο ή λιγότερο τα παιδιά Ρομά;
- Απ.: Θα έλεγα εμποδίζουν, γιατί δεν είναι τρόπος που μπορεί να μιλήσεις, γιατί κάποια πράγματα μπορεί να εξηγήσεις στο Ρομά διαφορετικά και όχι όπως σε όλους, να τους πει δηλαδή όλοι οι Ρομά είναι πιο χαλαρά και όλοι οι άλλοι είναι δυσκολότεροι, δηλαδή διαβάζουν περισσότερο. Οπότε θα έλεγα δεν βοηθάνε.
- Εμποδίζουν περισσότερο δηλαδή; Αυτό λες;
- Απ.: Ναι εμποδίζουν περισσότερο.
- Οι δάσκαλοι τα παιδιά Ρομά, ως προς την εκπαίδευση και ως προς τη μάθηση. Ωραία. Κατά τη γνώμη σου, οι δάσκαλοι βοηθούν περισσότερο ή λιγότερο τα παιδιά Ρομά;
- Απ.: Βοηθούν λιγότερο.
- Μπορείς να μας πεις λίγο περισσότερα;
- Απ.: Παραδείγματος χάρη, μπορεί να ζητήσω βοήθεια από κάποιο δάσκαλο και να μου πει δυο πράγματα τρία και να σταματήσει, ενώ άμα ζητήσει κάποιο άλλο παιδί, θα του εξηγήσει δυο άλλα παραδείγματα, θα του πει δυο πράγματα δυσκολότερα που δε θα μου πει εμένα, αυτό.
- Μάλιστα. Άρα λοιπόν, μας λες Βαγγέλη ότι οι δάσκαλοι βοηθούν λιγότερο τα παιδιά Ρομά. Σου αρέσει το μάθημα;
- Απ.: Από κάποιο τρόπο, ναι μου αρέσει αλλά όχι όλα τα μαθήματα, μερικά μαθήματα.
- Μπορείς να μας δώσεις ένα παράδειγμα πώς ένιωθες στο σχολείο;

Απ.: Ένιωθα καλά, δεν είχα κάποιο πρόβλημα, να μου ασκούσαν bullying. Εντάξει, όλα χαλαρά.

— Πότε ένιωθες καλά;

Απ.: Στο σχολείο ένιωθα καλά όταν ήμουν πρώτη Γυμνασίου δηλαδή, τότε που άρχισα να μεγαλώνω και να καταλαβαίνω περισσότερα πράγματα. Τότε άρχισα να καταλαβαίνω πολλά διαφορετικά πράγματα, μαθήματα διαφορετικά.

— Μάλιστα. Υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο;

Απ.: Μου αρέσει πολύ τώρα στο Λύκειο οι καθηγητές γενικά που μας μιλάνε έτσι, και μου αρέσει που είμαστε όλοι μαζί, μαζευόμαστε και μιλάμε και δεν είναι τόσο περίεργα τα πράγματα. Μου αρέσει πολύ που έτσι μιλάμε, κάνουμε με τους καθηγητές και με τους φίλους μας.

— Μάλιστα. Τι σε βοήθησε να συνεχίσεις το σχολείο;

Απ.: Με βοήθησε πολύ, επειδή έχω πολλούς φίλους από μπαλαμούς και μου έλεγαν να μη σταματήσω το σχολείο, έπαιζα ποδόσφαιρό και μου έλεγαν δηλαδή, διάφορα πράγματα, να μη σταματήσω όπως οι άλλοι, όλοι οι τσιγγάνοι και ο πατέρας μου δε μου είπε να σταματήσω το σχολείο όπως οι περισσότεροι. Οπότε συνέχισα το σχολείο, όπως και οι άλλοι φίλοι μου.

— Σκέφτεσαι να αφήσεις το σχολείο;

Απ.: Όχι. Με κανένα τρόπο.

— Ήταν φορές που σε έκανε κάτι να αφήσεις το σχολείο; Ας πούμε να μην πας μια χρονιά ή να διακόψεις για κάποιο λόγο, υπήρχε κάτι που σε έκανε να αφήσεις το σχολείο;

Απ.: Όχι, όχι, καμιά φορά.

— Έπαιξαν κάποιο ρόλο οι δάσκαλοι να συνεχίσεις ή να διακόψεις το σχολείο;

Απ.: Όχι, δε νομίζω.

— Επαναλαμβάνω την ερώτηση. Έπαιξαν κάποιο ρόλο οι δάσκαλοι να συνεχίσεις το σχολείο; Σε βοήθησαν οι δάσκαλοι να συνεχίσεις το σχολείο; Υπήρχε κάποιος δάσκαλος που σε ενθάρρυνε να συνεχίσεις το σχολείο;

- Απ.: Ναι. Δηλαδή, μου έλεγαν οι καθηγητές να συνεχίσω το σχολείο, να μη σταματήσω, δε μου είπε κάποιος καθηγητής δηλαδή, σταμάτα το σχολείο και να μη πας σε άλλη τάξη.
- Ωραία. Τώρα Βαγγέλη, θέλω να σε ρωτήσω κάποια πράγματα πιο πολύ για την οικογένεια, για τους γονείς σου, να δούμε λίγο την άποψή τους. Τι σου λέγανε οι γονείς σου για το σχολείο;
- Απ.: Οι γονείς μου λέγανε πώς περνάς στο σχολείο, άμα τα πας καλά, άμα διαβάζεις, άμα σε βοηθάνε οι καθηγητές, αυτό και υπάρχει κάποιο πρόβλημα με κάποιο παιδί στο σχολείο.
- Συζητούσατε δηλαδή για το σχολείο;
- Απ.: Ναι μερικές φορές, όλοι μαζί λέγαμε κάποια πράγματα.
- Τι λέγατε;
- Απ.: Μου λέγανε άμα υπάρχει κάποιο πρόβλημα, άμα δηλαδή υπάρχει κάποιο θέμα με κάποιο δάσκαλο, γιατί τώρα άλλαξε λίγο το σύστημα και παίρνουν τηλέφωνο όποιος λείπει από το σχολείο, οπότε μέχρι τώρα δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Αλλά εντάξει, ο πατέρας μου μου είπε άμα υπάρχει κάποιο πρόβλημα να μου πεις, να πάω στο σχολείο να κάνω κάτι, να βοηθήσω κι εγώ.
- Σε ενθάρρυναν οι γονείς σου να πας σχολείο;
- Απ.: Ναι πολύ. Δηλαδή, μου έλεγαν να πάω σχολείο, να μην τα παρατήσω. Είναι εντάξει.
- Τι σου λέγανε για αυτό το θέμα;
- Απ.: Δηλαδή να μου είπαν άμα θα συνεχίσω το σχολείο ή αν το σταματήσω;
- Σε ενθάρρυναν να πας σχολείο; Αυτή είναι η ερώτηση. Αν ναι, τι σου λέγανε;
- Απ.: Πήγαινε σχολείο για να μάθεις δυο πράγματα παραπάνω και να μην είσαι όπως οι άλλοι που είναι τριγύρω σου, να μάθεις δυο άλλα πράγματα, παραδείγματος χάρη άμα θες να σπουδάσεις ή να τελειώσεις το Λύκειο, να πας μετά Πανεπιστήμιο άμα θες ή να δώσεις μετά Πανελλαδικές να περάσεις κάτι, αυτό.
- Μάλιστα, ωραία, πολύ ωραία. Υπάρχει κάποιο μέλος από την οικογένειά σου που σε βοηθάει στα μαθήματα;

- Απ.: Όχι, δε με βοηθάει κανένας, δηλαδή μπορώ να τα καταφέρω και μόνος μου, δε θέλω βοήθεια από κάποιον.
- Μας λες λοιπόν, ότι δεν υπάρχει κάποιο μέλος που μπορεί να σε βοηθήσει. Μπορούσαν οι γονείς σου να σε βοηθήσουν ή κάποιο άλλο μέλος από την οικογένεια, μπορούσαν;
- Απ.: Ναι, μπορούσαν.
- Μπορούσαν, απλώς δεν σε βοήθησαν.
- Απ.: Απλά ναι, ούτε θέλω εγώ, ούτε είπα τους γονείς μου βοήθα με σε κάτι.
- Οι γονείς σου πήγαιναν στο σχολείο να ρωτήσουν τον δάσκαλο ή τώρα τον καθηγητή σου για την σχολική σου επίδοση, να δουν δηλαδή πώς τα πας στα μαθήματα, πώς τα πας στο σχολείο, αν η συμπεριφορά σου είναι κοσμιώτατη;
- Απ.: Ναι, πήγαιναν δηλαδή κάθε τετράμηνο, τώρα που έγινε και τρίμηνο, πηγαίνουν δηλαδή κάθε φορά που παίρνουμε τους βαθμούς, πηγαίνουν ρωτάνε, το δάσκαλο τον πιάνουν και τον ρωτάνε άμα τα πάμε καλά, άμα έχουμε κάποιο πρόβλημα και δε μπορούμε να πάμε στο μάθημα ή άμα λείπουμε από το μάθημα, αυτό, δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα. Πάντως, έχω την εντύπωση πως οι δάσκαλοι τα λένε όλα στους γονείς.
- Μάλιστα. Έπρεπε να πας μαζί τους για δουλειά;
- Απ.: Ναι, μαζί με τους γονείς μου, ναι πολλές φορές, πηγαίνω βοηθάω τον πατέρα μου.
- Τον βοηθάς τον πατέρα σου στη δουλειά; Τι δουλειά κάνει ο πατέρας σου;
- Απ.: Ο πατέρας μου είναι μανάβης.
- Και πας και τον βοηθάς.
- Απ.: Ναι.
- Πότε; Όταν έχεις σχολείο ή άλλες φορές;
- Απ.: Το καλοκαίρι περισσότερο, γιατί μόλις τελειώνουμε και το σχολείο, αρχές καλοκαιριού δηλαδή, πηγαίνω μαζί του, τον βοηθάω, μερικές φορές μου λέει μην έρχεσαι θα πάω μόνος μου, μετά από

κάποιο διάστημα μου λέει έχεις δουλειά να κάνεις τίποτα; του λέω όχι, έλα άμα θες για δουλειά και λέω εντάξει. Αυτά.

— Τους πείραζε που δεν πήγαινες κάθε μέρα στο σχολείο;

Απ.: Λογικά θα τους πείραζε. Δηλαδή άμα πάω σήμερα και μετά από 10 ημέρες, κάτι θα έλεγαν.

— Σου 'χει τύχει αυτό; Σου 'χει συμβεί;

Απ.: Όπως δηλαδή, δεν κατάλαβα;

— Αν η παρουσία σου στο σχολείο ήταν τακτική η φοίτησή σου. Αν πας δηλαδή μέρα παρά μέρα, τους πειράζει αυτό;

Απ.: Τους γονείς μου; Ε, ναι, λογικά δηλαδή θα μου έλεγαν γιατί δεν πήγες σήμερα σχολείο, εκτός άμα ήμουν άρρωστος δηλαδή δε θα πήγαινα 2-3 μέρες, άλλο είναι να πάω σήμερα και την άλλη μέρα να μην πάω, είναι κάτι διαφορετικό, θα μου έλεγαν γιατί δεν πας σχολείο, θες να το σταματήσεις, υπάρχει κάποιο πρόβλημα με τους καθηγητές, με κάποιο παιδί, αυτό.

— Θυμάσαι τι σου λέγανε οι παππούδες σου για το σχολείο; Γιατί με ενδιαφέρει και η άποψη των παππούδων, εκτός από τους γονείς σου. Ζούσανε σε άλλη γενιά, άλλες εποχές, μεγαλύτεροι τώρα πλέον οι παππούδες σου, τι θυμάσαι; Τι σου λέγανε οι παππούδες σου για το σχολείο; Τώρα, αν ζουν, τι σου λένε;

Απ.: Ζουν οι παππούδες μου, όλα εντάξει, μου λέγανε διάφορα πράγματα, ιστορίες πώς περνούσαν εκείνοι στο σχολείο και εντάξει, οι παππούδες μου δεν ξέρουν να διαβάζουν και πήγαν πολύ ελάχιστα σχολείο, αλλά μου λένε να πάω εγώ σχολείο, να μάθω πράγματα, να τους βοηθάω άμα θέλουν σε κάποια βοήθεια, να διαβάζω κάτι, ένα χαρτί παραδείγματος χάρη. Και εντάξει, με τους γονείς μου και με τους παππούδες μου τα πάω μια χαρά.

— Τι θα ήθελες να κάνουν οι γονείς σου για το σχολείο;

Απ.: Τι θα ήθελα να κάνουν οι γονείς σου για το σχολείο;

— Ναι.

Απ.: Το δικό μου, που πάω τώρα εννοείτε;

— Ναι.

- Απ.: Δεν ξέρω, δεν το έχω σκεφτεί.
- Δεν το 'χεις σκεφτεί αυτό;
- Απ.: Όχι, όχι.
- Μάλλον, ήταν μια ερώτηση που σε αιφνιδιάσαμε, δεν την περίμενες.
- Απ.: Όχι.
- Οκ, θα σε βοηθήσω λίγο περισσότερο. Τι βοήθεια θα ήθελες από τους γονείς σου; Πάνω στο σχολείο, τι βοήθεια θα ήθελες;
- Απ.: Να πάω δυο φροντιστήρια τρία, αυτά περίπου, όχι κάτι παραπάνω.
- Δηλαδή μας λες Βαγγέλη, αν καταλαβαίνω καλά να σου πληρώσουν κάποια εξτρά φροντιστήρια σε κάποια μαθήματα που δυσκολεύεσαι;
- Απ.: Ναι, γενικότερα όπως όλοι πηγαίνουν φροντιστήρια θα ήθελα κι εγώ να πάω.
- Ας πούμε ξένες γλώσσες, ελληνικά, μαθηματικά, τι;
- Απ.: Μαθηματικά θα ήθελα να πάω πολύ, και αν μου άρεσαν πολύ στο Δημοτικό μέχρι δευτέρα Γυμνασίου τα μαθηματικά, τώρα ξεφύγαμε λίγο από αυτό το θέμα, αλλά εντάξει με τα μαθηματικά δυσκολεύομαι πάρα πολύ και όπως και τώρα. Επίσης, ξένες γλώσσες, Αγγλικά παραδείγματος χάρη.
- Μάλιστα. Σου την έχουν προσφέρει αυτή τη βοήθεια;
- Απ.: Ναι, έχω πάει φροντιστήριο δύο χρόνια, για ξένες γλώσσες και μετά σταμάτησα εγώ, επειδή έκανα ένα χρόνο ποδόσφαιρο και δε μπορούσα και σταμάτησα.
- Ωραία, θέλω τώρα να μας πεις ποια είναι η στάση των γονιών σου για την εκπαίδευσή σου; Απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική; Από αυτά τα τέσσερα που προανέφερα ποιο πιστεύεις ότι πιστεύουν οι γονείς σου;
- Απ.: Για μένα;
- Ναι, τι άποψη έχουν;
- Απ.: Απλή πιστεύω.
- Απλή;
- Απ.: Ναι.
- Οι γονείς σου θέλουν να συνεχίσεις το σχολείο;

- Απ.: Ε, ναι θέλουν να συνεχίσω το σχολείο και εγώ και αυτοί μου το έχουν προτείνει πολλές φορές να μην σταματήσω το σχολείο και εντάξει.
- Μπορείς να μας πεις πώς φαντάζονται οι γονείς σου το να συνεχίσεις το σχολείο; Τι σου λένε δηλαδή; Συνέχισε το σχολείο, για ποιο λόγο;
- Απ.: Οι γονείς μου θέλουν να συνεχίσω εγώ το σχολείο για αυτούς και μου λένε να με δούνε μια μέρα να είμαι ανώτερος από αυτούς, να μου πουν να δώσω πανελλαδικές να περάσω κάτι, να με δουν να έχω μια δουλειά σωστή, αυτό.
- Μάλιστα. Ωραία. Αυτή ήταν η άποψη των γονιών σου, μας την έχεις καταθέσει. Τώρα, σε πιο προσωπικό επίπεδο. Έχεις κάποια όνειρα εσύ για το σχολείο;
- Απ.: Για το σχολείο τώρα, εντάξει έχω κάποιο όνειρο, απλώς είναι λίγο δύσκολο άμα μπορώ να το πετύχω.
- Για πες μου, τι ονειρεύεσαι, τι σκέφτεσαι;
- Απ.: Απλώς σκέφτομαι τις πανελλαδικές τον άλλο χρόνο να δώσω άμα περάσω, γιατί θέλω να περάσω για αστυνομικός και είναι περισσότερα τα μόρια που μπορώ να πιάσω, και είναι λίγο δύσκολο να τα πιάσω και θα χαρούν και οι γονείς μου μετά.
- Να δώσεις πανελλήνιες και να περάσεις σε κάποια αστυνομική σχολή; Αυτό καταλαβαίνω.
- Απ.: Ναι.
- Στο εύχομαι Βαγγέλη, να γίνει πραγματικότητα το όνειρό σου.
- Απ.: Ευχαριστώ πολύ.
- Τώρα λοιπόν, φτάνοντας προς το τέλος της συνέντευξής μας, έχω ακόμα δύο ερωτήσεις. Θέλω λίγο να μου πεις την άποψή σου για δύο συγκεκριμένα τελευταία θέματα. Έχεις να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Δηλαδή, τί θέλω να πω, σε βλέπω λίγο ότι δεν κατάλαβες τη διατύπωση της ερώτησης. Θα σε βοηθήσω. Τι πιστεύεις ότι πρέπει να γίνει για να βελτιωθεί η σχολική εμπειρία και για να πετύχουν τα παιδιά Ρομά να συνεχίσουν το Δημοτικό, το Γυμνάσιο, το Λύκειο και να πάνε και μέχρι το Πανεπιστήμιο, τι είναι αυτό που πρέπει να αλλάξει στην τσιγγάνικη

κοινότητα πρώτον, να αλλάξει στη μπαλαμανή κοινότητα, ο νόμος, η κυβέρνηση, τι είναι αυτό δηλαδή που θα ήθελες να αλλάξει για να βοηθήσει τα παιδιά Ρομά να συνεχίσουν το σχολείο.

Απ.: Πιστεύω πρέπει να αλλάξουν οι γονείς, να τους πουν δηλαδή να πάνε σχολείο, να είναι λίγο αυστηρότεροι και να μην είναι τόσο χαλαροί. Δηλαδή, οι περισσότεροι πάνε σχολείο και δεν διαβάζουν, δεν βοηθάνε στο μάθημα τους καθηγητές να βοηθήσουν και αυτοί, αλλά οι περισσότεροι δάσκαλοι δεν βοηθάνε και αυτοί, υπάρχει κάποιο πρόβλημα με τους τσιγγάνους, το οποίο είναι ότι κάποιοι από αυτούς θέλουν να συνεχίσουν και κάποιοι να σταματήσουν μέχρι εκεί που πάνε.

— Αυτοί που σταματάνε γιατί σταματάνε;

Απ.: Επειδή θα πάνε σε κάποια δουλειά, δουλεύουν αγροτικά ή επειδή οι περισσότεροι έχουν πάει σε ξένα κράτη για δουλειές και φεύγουν για άλλες χώρες, οι γονείς τους δουλεύουν και φεύγουν και αυτοί μαζί.

— Ωραία, κάποιος άλλος λόγος;

Απ.: Το σημαντικότερο από αυτό είναι που παντρεύονται από μικροί.

— Άρα λοιπόν, στην ερώτηση έχεις να προτείνει κάτι για την βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά, μου είπες πως τα παιδιά Ρομά δεν πάνε σχολείο γιατί κάποιοι γονείς μεταναστεύουν προς άλλες χώρες και τα παιδιά φεύγουν και παρατάνε το σχολείο ή για κάποιες αγροτικές δουλειές. Και κάποιος άλλος λόγος, μου είπες είναι ότι παντρεύονται από μικροί. Αυτό θα ήθελες να αλλάξει;

Απ.: Ναι, ναι πολύ.

— Αν δηλαδή, οι τσιγγάνοι βρουν δουλειά στην Ελλάδα, πιστεύεις ότι θα συνεχίσουν τα παιδιά στο σχολείο; Και αν σταματήσουν να παντρεύονται από αυτή την ηλικία, θα συνεχίσουν το σχολείο;

Απ.: Ναι, πιστεύω ότι αν δεν παντρευτούν από μικροί και δεν πουν οι γονείς, να παντρευτείς, γιατί όπως ξέρετε οι τσιγγάνοι παντρεύονται πολύ μικροί, θα ήταν πολύ πιο χαλαρά τα πράγματα και θα πήγαιναν στο σχολείο και θα είχαν τον δικό τους τρόπο για να ζήσουν, θα άλλαζε ο τρόπος ζωής τους, αυτό πιστεύω για τους Ρομά.

- Ωραία. Βαγγέλη, θέλω να μου απαντήσεις σε μια ακόμα ερώτηση. Πόσο σημαντικός είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου.
Απ.: Μπορείτε να το πείτε πιο διαφορετικά;
- Ναι. Η ερώτηση είναι η εξής. Θέλω να μου πεις αν ο θεσμός του σχολείου, το ίδιο το σχολείο, το να πάει κάποιος δηλαδή σχολείο, είναι σημαντικό για ένα παιδί Ρομά;
Απ.: Ναι, είναι πολύ σημαντικό. Μπορεί να μάθει να γράφει και να διαβάζει και γενικότερα, θα μάθει διάφορα πράγματα που άμα κάτσει σπίτι δε θα μάθει. Καλύτερα να πάει σχολείο να μάθει ένα παιδί. Δηλαδή στην ηλικία μου κάποια παιδιά έπρεπε να συνέχιζαν το σχολείο μέχρι τώρα και οι περισσότεροι έχουν σταματήσει και οι περισσότεροι που πάμε είμαστε 15-20 άτομα, ήτανε να πάνε ακόμα περισσότεροι και έχουν σταματήσει, λόγω παντρείας, λόγω δουλειάς.
- Εσύ λοιπόν, θεωρείς ότι ο θεσμός του σχολείου είναι σημαντικός για τα παιδιά Ρομά;
Απ.: Ναι, ναι πολύ.
- Είναι σημαντικός.
Απ.: Ναι.
- Ωραία. Λοιπόν, άλλη μια τελευταία ερώτηση και μετά θα κλείσουμε τη συνέντευξη. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Δηλαδή, το ότι μιλάτε την τσιγγάνικη γλώσσα, το ότι οι κοπέλες ντύνονται, κάποιες όχι όλες τώρα, με μαντήλι ή φοράνε τη τσιγγάνικη ενδυμασία ή που παντρεύονται από νεαρή ηλικία, αυτά τα πολιτιστικά στοιχεία της τσιγγάνικης κοινωνίας εμποδίζουν τα παιδιά να συνεχίσουν το σχολείο; Ο πολιτισμός σας εμποδίζει, η γλώσσα, η θρησκεία, ένα παιδί Ρομά να συνεχίσει το σχολείο;
Απ.: Πιστεύω πως μπορεί ο καθένας να ντυθεί όπως μπορεί και να πάει σχολείο, δεν υπάρχει πρόβλημα, ο άλλος άμα φορέσει μαντήλι για να πάει σχολείο, μπορεί να πάει δεν είναι κάποιο πρόβλημα, ούτε ρατσισμού ούτε τίποτα.
- Η τσιγγάνικη γλώσσα επηρεάζει την εκπαίδευση των παιδιών Ρομά;

- Απ.: Ναι, ναι. Δεν ξέρω, δε νομίζω να επηρεάζει κάτι, αλλά μέσα στο σχολείο δε θέλεις να μιλήσεις την τσιγγάνικη γλώσσα, γιατί έχεις μάθημα με κάποιο δάσκαλο δεν πρέπει να μιλήσεις τη τσιγγάνικη γλώσσα, γιατί είναι μέσα παραδείγματος χάρη Αλβανοί μέσα στο μάθημα, που μεταναστεύουν εδώ και δε μιλάνε μέσα στο μάθημα αλβανικά, μιλάνε κανονικά ελληνικά, αυτό είναι το θέμα.
- Υπάρχουν δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας;
- Απ.: Πιστεύω ναι, ναι υπάρχουν. Υπάρχουν πολλά άτομα που δε μπορούν να μιλήσουν τόσο καλά.
- Θα ήθελες να προσθέσεις κάτι επιπλέον που νομίζεις ότι δε σε ρωτήσαμε; Θέλεις κάτι να πεις που δε σε ρωτήσαμε; Οτιδήποτε, κάτι που πιστεύεις ότι έπρεπε να σε ρωτήσω και δε σε ρώτησα.
- Απ.: Ναι, κάτι που πιστεύω είναι πολύ σημαντικό για τους τσιγγάνους. Η ερώτηση ότι όλα τα παιδιά Ρομά παίζουν πολύ καλό ποδόσφαιρο και δεν έχουν κάποιο χάρισμα να πάνε σε κάποια μεγάλη ομάδα και έχουν σταματήσει σε κάποιο μικρό τοπικό β' επιπέδου, γ' εκεί. Έχουν σταματήσει. Ελάχιστα παιδιά πηγαίνουν ακόμα ποδόσφαιρο.
- Δηλαδή, μας λες ότι υπάρχουν καλοί ποδοσφαιριστές Ρομά που θα μπορούσαν να παίξουν σε μεγαλύτερες ομάδες επαγγελματικό ποδόσφαιρο, δυστυχώς όμως επειδή είναι σε γκετοποιημένους οικισμούς δε μπορούν να προχωρήσουν.
- Απ.: Αυτό.
- Ωραία. Κάτι άλλο;
- Απ.: Δεν ξέρω κάτι άλλο. Εσείς αν θέλετε ...
- Όχι, εγώ δεν έχω να σε ρωτήσω κάτι άλλο. Θα ήθελα να σε ευχαριστήσω πάρα πολύ και σου εύχομαι τα καλύτερα.
- Απ.: Ευχαριστώ πολύ.
- Βαγγέλη, δεν είσαι παντρεμένος;
- Απ.: Όχι, όχι.
- Οκ. Να είσαι καλά.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 2

-Καλησπέρα Μπάμπη,

θα ήθελα στο σημείο αυτό να μου παραχωρήσεις μια συνέντευξη στα πλαίσια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, στο Πανεπιστήμιο του Βόλου, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Θα ήθελα να ξεκαθαρίσουμε από την αρχή ότι θα μιλήσουμε στον ενικό, δεν σε πειράζει αυτό;

Μπάμπης: Όχι.

-Λοιπόν, σε ενημερώνω ότι η συνέντευξη θα καταγραφεί, θα την έχω μόνο στο αρχείο μου για τους λόγους των μεταπτυχιακών σπουδών μου και στη συνέχεια, όταν ολοκληρωθεί η διαδικασία αποκωδικοποίησης και απομαγνητοφώνησης, το αρχείο θα το καταστρέψω. Συμφωνείς με αυτά;

Μπ.: Ναι.

-Ωραία λοιπόν. Θέλουμε να ξεκινήσουμε. Πόσων χρονών είσαι;

Μπ.: 16 μισό

-16 μισό. Πας σχολείο;

Μπ.: Ναι, πάω.

-Σε ποιο σχολείο πας;

Μπ.: 1^ο Λύκειο Σοφάδων.

-1^ο Λύκειο Σοφάδων;

Μπ.: Ναι, 1^ο ΕΠΑΛ.

-Για πες μας, λίγο πως περνάς εκεί στο ΕΠΑΛ;

Μπ.: Εντάξει, περνάω μια χαρά εκεί, μαθαίνω πράγματα, ωραία εντάξει, ο καθηγητής κτλ. είναι ωραία, εντάξει.

-Τι τάξη είσαι;

Μπ.: Β' Λυκείου.

-Β' λυκείου;

Μπ.: Ναι.

-Μάλιστα. Μπορείς λίγο να μας πεις πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο σχολείο;

Μπ.: Η πρώτη μου μέρα στο σχολείο. Εντάξει, ντρεπόμουνα πολύ, αλλά μετά εντάξει. Αυτά.

-Μπορείς τώρα να μας πεις λίγο πώς ήταν η πρώτη σου μέρα στο Δημοτικό;

Μπ.: Στο Δημοτικό, εντάξει μια χαρά ήταν είχα φίλους που βρισκόμασταν, εντάξει μια χαρά ήταν.

-Σε ποιο Δημοτικό πήγες;

Μπ.: Στο 4^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων.

Τσιγγάνικο;

Μπ.: Ναι, τσιγγάνων.

-Μάλιστα. Τώρα που είσαι στο Γυμνάσιο πώς είναι η προσαρμογή σου; Πώς είναι εκεί στο περιβάλλον, προσαρμόστηκες εύκολα; Από τη στιγμή που έφυγες από ένα σχολείο τσιγγάνικο που ήταν λίγο διαφορετικά τα πράγματα, τώρα που είσαι στο Γυμνάσιο, δηλαδή στο Λύκειο, για πες μας λίγο πώς είσαι εκεί; Πώς περνάς;

Μπ.: Εκεί περνάω μια χαρά, το περιβάλλον ήταν εντάξει. Στο 4ο Δημοτικό που ήμουνα ήταν λίγο αλλιώς, αλλά εντάξει, μια χαρά εκεί, ωραία.

-Προσαρμόστηκες εύκολα στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο;

Μπ.: Ναι, ναι.

-Για πες μας λίγο, πάνω σε αυτό το κομμάτι. Πες μας λίγο πώς αισθάνθηκες όταν πήγες πρώτη φορά, πώς ένιωθες;

Μπ.: Ένιωθα ωραία, ήταν ωραία. Πήγα σε ένα σχολείο, να μάθουμε λίγα πράγματα που θέλαμε.

-Όταν λες ωραία, τι εννοείς;

Μπ.: Πράγματα να μάθουμε, γράμματα, να μάθουμε κάτι, να πάρουμε το απολυτήριο, το πτυχίο, αυτά.

-Ε, θέλω να είσαι άνετος, να είσαι ήρεμος, να μην αγχώνεσαι, σα να κάνουμε μια συζήτηση πολύ απλή, γιατί σε βλέπω λίγο σαν πιεσμένος. Θέλω να είσαι πολύ άνετα μαζί μου, θέλω να κάνουμε μια απλή κουβέντα, μια απλή συζήτηση όπως συζητάς με έναν φίλο σου. Με ενδιαφέρει πάρα πολύ να μου πεις την άποψη των παππούδων σου και των γονέων σου. Τι σου έλεγαν δηλαδή, οι γονείς σου, οι παππούδες σου για το σχολείο;

Μπ.: Ο γονείς μου έλεγαν, ο πατέρας μου, να συνεχίσω στο σχολείο, να πάρεις κανά πτυχίο, απολυτήριο, να δουλέψεις, να πας σχολείο λέει, να μην το σταματήσεις, είναι ωραίο το σχολείο, να μάθεις πέντε πράγματα. Αυτά. Ο πατέρας μου το έλεγε αυτό.

-Ο παππούς σου τι έλεγε;

Μπ.: Ο παππούς μου δε μου έλεγε γιατί έχει πεθάνει.

-Κάποιοι άλλοι συγγενείς, τι σου λέγανε για το σχολείο;

Μπ.: Η μητέρα μου και ο πατέρας μου.

-Τι σου λέγανε; Για πες μας λίγο.

Μπ.: Η μητέρα μου, μου έλεγε πήγαινε σχολείο, να μην το σταματήσεις, αυτό. Και ο πατέρας μου μου τό λεγε, να πας σχολείο λέει, να πάρεις πτυχίο να δουλέψεις, το σχολείο είναι ωραίο λέει να πέντε γράμματα, πέντε πράγματα, αυτά.

-Μάλιστα. Πηγαίνεις συνέχεια στο σχολείο;

Μπ.: Τώρα όχι. Δεν πηγαίνω γιατί λόγω ότι έφυγα για Κύπρο να δουλέψω, γι' αυτό άφησα το σχολείο.

-Μάλιστα.

Μπ.: Δεν πάω τώρα.

-Αυτή τη στιγμή, ας πούμε, έχεις διακόψει το σχολείο;

Μπ.: Ναι, είναι λίγο καιρό να πάω.

-Πόσο καιρό έχεις να πας;

Μπ.: 10 μέρες 20.

-Μπορείς να μας πεις λίγο τους λόγους που σταμάτησες το σχολείο;

Μπ.: Ναι. Σταμάτησα γιατί πήγα Κύπρο να δουλέψω, λίγο τα οικονομικά δεν ήταν, δεν είχαμε, γι' αυτό πήγαμε Κύπρο να δουλέψουμε. Μετά άμα είναι να συνεχίσω το σχολείο κανονικά, να προσπαθήσω να πάρω το απολυτήριο που θέλω εγώ ή το πτυχίο, αν καταφέρω να το πάρω.

-Θα συνεχίσεις;

Μπ.: Ναι θα συνεχίσω. Αν δεν πάμε, γιατί μου έλεγε ο πατέρας μου να πάμε πάλι, τώρα δεν ξέρω, θα μιλήσω μαζί του άμα είναι να πάω στο σχολείο μου.

-Παντρεμένος είσαι;

Μπ.: Ναι, είμαι.

-Παιδιά έχεις;

Μπ.: Όχι.

-Μάλιστα. Πότε παντρεύτηκες;

Μπ.: Πότε; Τον Σεπτέμβρη.

-Φέτος;

Μπ.: Ναι.

-Μάλιστα. Η κοπέλα σου, η γυναίκα σου πόσο χρονών είναι;

Μπ.: 17 είναι.

-17. Θα σε ρωτήσουμε λίγο αργότερα για την κοπέλα.

Μπ.: Ναι.

-Τώρα με ενδιαφέρει η δικιά σου παρουσία. Θέλω να μου πεις, πώς τα περνάς στο σχολείο, πώς τα περνούσες στο σχολείο. Στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, στο Δημοτικό. Πώς περνούσες;

Μπ.: Στο Λύκειο περνούσα πολύ καλά, με τον φίλο μου, γνωριζόμασταν και πάμε στην ίδια τάξη, τον Βαγγέλη, εντάξει περνάμε μια χαρά, μαθαίνουμε, διαβάζουμε, κάνουμε. Εντάξει, όλα ωραία. στο 4^ο ήμουν λίγο μόνος μου, μετά ήρθε παρέα, γνωριστήκαμε, κάναμε, εντάξει ωραία. Όλα μια χαρά.

-Πες μας λίγο πώς περνούσες. Στα διαλείμματα, στα μαθήματα, με τους δασκάλους σου.

Μπ.: Με τους δασκάλους μου τα περνούσα πολύ ωραία, με συμπαθούσαν πολύ, ήμουν καλός μαθητής λένε είμαι καλό παιδί και τα λοιπά, εντάξει όλα ωραία. Στα διαλείμματα παίζαμε ποδόσφαιρο και τα λοιπά, ωραία, όλα εντάξει. Δεν είχα κάποιο πρόβλημα με τους καθηγητές και τους μαθητές, όλα εντάξει ήταν.

-Υπάρχει κάτι, Μπάμπη, που δεν σου αρέσει στο σχολείο;

Μπ.: Όχι όλα εντάξει.

-Η κάτι που δεν σου άρεσε;

Μπ.: Μου άρεσαν πολύ πράγματα, εντάξει ήταν.

-Πες μου δύο τρία πράγματα που δεν σου άρεσαν στο σχολείο.

Μπ.: Ε, για το Δημοτικό θα πω, γιατί δε μου αρέσει το περιβάλλον, ήταν λίγο χάλια. Αυτό, μόνο αυτό. Το σχολείο το 4^ο.

-Στα υπόλοιπα σχολεία;

Μπ.: Ήταν μια χαρά, εντάξει.

-Όλα καλά;

Μπ.: Ναι, μια χαρά το περιβάλλον και στο Λύκειο που είμαι τώρα, εντάξει είναι.

-Στο Δημοτικό οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές σου σου άρεσαν;

Μπ.: Ναι.

-Υπάρχει κάτι τώρα, αυτή τη στιγμή που σ' αρέσει στο σχολείο, που σ' αρέσει;

Μπ.: Ε, τώρα που μ' αρέσει; Το Λύκειο.

-Το;

Μπ.: Το Λύκειο.

-Το Λύκειο.

Μπ.: Που πηγαίνω τώρα.

-Τι σ' αρέσει ας πούμε; Σ' αρέσουν οι δάσκαλοι, σ' αρέσουν οι συμμαθητές σου; Τι σ' αρέσεις στο σχολείο; Τι είναι αυτό που σε κάνει και νιώθεις ωραία;

Μπ.: Οι καθηγητές

-Ναι.

Μπ.: Ε, οι μαθητές. Αλλά πιο πολύ οι καθηγητές γιατί είναι πολύ καλοί μαζί μου.

-Ναι;

Μπ.: Τους αγαπώ και μ' αγαπάνε κι αυτοί.

-Γιατί είναι καλοί μαζί σου, για πες μας, εξήγησε μας λίγο αυτό το πράγμα.

Μπ.: Γιατί με συμπαθούν πάρα πολύ, λένε ότι είμαι καλό παιδί, μαθητής και τα λοιπά, προσπαθώ πάρα πολύ. Αυτό.

-Υπάρχει κάποιος δάσκαλος ή καθηγητής που σ' αρέσει πολύ;

Μπ.: Ναι..

-Ποιος;

Μπ.: Ο κύριος Πανάγος.

-Για πες μου λίγο, για ποιο λόγο σ' αρέσει πολύ;

Μπ.: Γιατί έχουμε βάλει ειδικότητα, ειδικότητα ηλεκτρολογίας και είναι καλός μαζί μου και με το παιδί από κει, με τον Βαγγέλη, γι' αυτό. Είναι πολύ καλός μαζί μου, αυτό.

Μάλιστα. Μιλάς μαζί του; Έχεις επικοινωνία καλή;

Μπ.: Ναι. Στο σχολείο.

-Τι σου λέει, ας πούμε, σε κάποιες ταχύτητες;

Μπ.: Να προσπαθείς πάρα πολύ λέει, να μάθεις τα πράγματα αυτά που θα σου πω και να πάρεις το πτυχίο λέει ηλεκτρολογίας και μετά να δουλέψεις λέει, θα σου βάλουμε εμείς δουλειά να δουλέψεις, εντάξει, αυτά.

-Σου αρέσει το σχολείο;

Μπ.: Ναι, πολύ.

-Σ' αρέσει πολύ;

Μπ.: Ναι, ναι.

-Μάλιστα. Σε ποια πράγματα χρειάστηκες βοήθεια; Ή θα ήθελες βοήθεια; Όσον αφορά το σχολείο, οτιδήποτε.

Μπ.: Βοήθεια; Δεν ήθελα βοήθεια. Αν ήθελα, θα ήθελα λίγο στα μαθήματα, αλλά ...

-Όταν λες στα μαθήματα, εννοείς έναν δάσκαλο ας πούμε εξτρά στο σπίτι, φροντιστήριο; Τι εννοείς; Για πες μας λίγο.

Μπ.: Φροντιστήριο, με βοήθησε λίγο ένας φίλος μου ο Χρήστος, που πήγαινα μαζί του στο φροντιστήριο ήμασταν μαζί, με βοήθησε λίγο αυτός και μετά εντάξει.

-Από το σπίτι υπάρχει κάποιο μέλος της οικογένειας που σε βοηθάει στα μαθήματα;

Μπ.: Ναι. Ο πατέρας μου με βοηθάει.

-Σε βοηθάει. Σε ποιο ακριβώς αντικείμενο σε βοηθάει; Στα μαθήματα;

Μπ.: Ε, στα μαθηματικά λίγο.

-Ο πατέρας σου ξέρει γράμματα;

Μπ.: Ναι.

-Πήγε σχολείο;

Μπ.: Πήγε, αλλά 1^η δημοτικού το σταμάτησε.

-Για ποιους λόγους το σταμάτησε;

Μπ.: Παντρεύτηκε πολύ μικρός, έκανε παιδιά και τα λοιπά, το σταμάτησε.

-Μάλιστα. Αυτή την ερώτηση την έχουμε και παρακάτω, θα στη θέσω αργότερα. Υπάρχει κάποια επιθυμία για επιπρόσθετη δραστηριότητα; Αν δηλαδή θα ήθελες να κάνεις κάτι άλλο, μουσική, χορό, τέχνες, αθλητισμό; Ενισχυτική διδασκαλία. Εκτός δηλαδή από αυτά που κάνεις στο σχολείο, κάτι εξτρά θα ήθελες να κάνεις;

Μπ.: Ναι. Ποδοσφαιριστής, να παίζω μπάλα, μου αρέσει πολύ το ποδόσφαιρο, αυτό.

-Τώρα παίζεις μπάλα;

Μπ.: Ναι παίζω.

-Σε κάποια ομάδα;

Μπ.: Σε ομάδα δεν παίζω, αλλά ξέρω να παίζω.

-Μάλιστα. Οι γονείς σου στο σπίτι σου μιλάνε για το σπίτι, σε βοηθάνε;

Μπ.: Ναι, με βοηθάνε πολύ.

-Και οι δυο σου οι γονείς;

Μπ.: Ναι.

-Μάλιστα. Για πες μου τώρα, Μπάμπη, οι γονείς σου έχουν προσφέρει βοήθεια;

Μπ.: Ναι, μου έχουν προσφέρει πολύ βοήθεια, ήταν μαζί μου που πήγα σχολείο και ακόμα είναι μαζί μου, λένε να πας σχολείο, να πάρεις το πτυχίο, το απολυτήριο, αυτό. Το σχολείο είναι λέει πολύ καλό, είναι ωραίο το σχολείο, να μην κάνεις λάθη όπως έκανα κι εγώ μικρός που ήμουνα, που το σταμάτησα, θα είναι αργά μετά θα το μετανιώσεις και τα λοιπά. Αυτά.

-Ωραία. Άρα, απ' ότι καταλαβαίνω οι γονείς σου είναι παροτρυντικοί, έχουν θετική άποψη για το σχολείο, θέλουν δηλαδή να συνεχίσεις το σχολείο.

Μπ.: Ναι, ναι, ναι.

-Μάλιστα. Θα ήθελες να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά στο σχολείο; Θέλω δηλαδή να πω, τι θα πρέπει να γίνει στο σχολείο από τη δικιά σου εμπειρία, για να πετύχουν τα παιδιά Ρομά στο σχολείο. Τι είναι αυτό που πρέπει να αλλάξει, να γίνει;

Μπ.: Στο σχολείο; Στο 4^ο;

-Και στο 4^ο και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Για τα παιδιά Ρομά, για πες μου λίγο.

Μπ.: Ναι, ναι. Λοιπόν, στο Δημοτικό, στο 4^ο, πρέπει να αλλάξει λίγο το περιβάλλον απέξω, γιατί είναι λίγο χάλια και να μάθουν, να διαβάσουν, πολύ προσπάθεια να κάνουν, αυτά. Να ακούσουν τους καθηγητές, αυτά.

-Έχεις κάποια όνειρα για το σχολείο, Μπάμπη;

Μπ.: Εγώ; Ναι, ναι έχω.

-Για πες μας λίγο τα όνειρά σου, τι ονειρεύεσαι; Πώς το βλέπεις το σχολείο;

Μπ.: Το σχολείο το βλέπω ωραία, το όνειρό μου είναι να σπουδάσω αστυνόμος, αλλά δε μπορούσα και τώρα θέλω να σπουδάσω ηλεκτρολόγος.

-Μάλιστα. Θέλω λίγο να ξανάρθουμε στο κομμάτι με τον δάσκαλο.

Μπ.: Ναι.

-Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που δε σου φερόταν καλά ή που σου φερόταν καλά;

Μπ.: Μου φέρονταν καλά όλοι οι καθηγητές, όλοι όλοι. Και στο 4^ο, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο που πάω τώρα, είναι εντάξει μαζί μου. Τώρα με τους άλλους δεν ξέρω, μαζί μου ήταν πολύ ωραίοι. Όλοι.

-Κρίνοντας από τώρα, έως τη σημερινή σου ας πούμε εμπειρία στο σχολείο, υπάρχουν κάποιο δάσκαλοι ή καθηγητές που σε βοήθησαν; Το βλέπεις όλο αυτό το πράγμα και πιστεύεις ότι σε βοήθησαν σε αυτό.

Μπ.: Ναι, όλοι. Όλοι με βοηθούσαν σε αυτό το κομμάτι που είπες προηγουμένως, ότι με βοήθησαν πολύ οι καθηγητές και ακόμα με βοηθάνε πολύ.

-Που σε βοήθησαν ακριβώς; Θέλω λίγο να μου το πεις αυτό το πράγμα. Που σε βοήθησαν ακριβώς οι δάσκαλοι, σε ποιο κομμάτι;

Μπ.: Στο Γυμνάσιο που πήγαινα με βοηθούσαν πάρα πολύ, λέει να προσπαθήσεις, να περάσουμε, να διαβάσεις, να κάνεις και αυτά. Να διαβάζεις καλά λέει, να περάσεις, να συνεχίσεις να ονειρεύεσαι αυτό που θες, λέει.

-Στα μαθήματα σε βοηθούσανε;

Μπ.: Οι καθηγητές;

-Οι δάσκαλοι.

Μπ.: Ναι, ναι. Με βοηθούσαν.

-Έχεις κάποιο παράπονο από κάποιο δάσκαλο;

Μπ.: Όχι, καθόλου, δεν έχω πρόβλημα.

-Δεν έχεις κάποιο πρόβλημα.

Μπ.: Όχι.

-Κατά την άποψή σου, οι δάσκαλοι τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο; Εμποδίζουν ή βοηθούν τα παιδιά Ρομά;

Μπ.: Βοηθούν τα Ρομά.

-Βοηθούν τα παιδιά Ρομά. Άρα, δηλαδή περισσότερο ας πούμε τα βοηθούν.

Μπ.: Ναι.

-Παρά τα εμποδίζουν. Πες μου λίγο, ποια είναι αυτή η βοήθεια που προσφέρουν οι εκπαιδευτικοί απέναντι στα παιδιά Ρομά και τους βοηθούν να συνεχίσουν το σχολείο.

Μπ.: Τους βοηθούν πάρα πολύ στα μαθήματα και να συμπεριφέρονται πολύ καλά, να μιλάνε ωραία, αυτά.

-Η συμπεριφορά των δασκάλων απέναντι στα παιδιά Ρομά είναι καλή;

Μπ.: Ναι είναι, δεν έχουνε ρατσισμό και τα λοιπά, είναι εντάξει, ωραία είναι. Δεν έχουν πρόβλημα.

-Όταν λες είναι καλή, τι εννοείς;

Μπ.: Καλή, μιλάν μαζί τους, τους βοηθάνε στα μαθήματα, στο σχολείο που πηγαίνουν και αυτά.

-Μάλιστα. Πιστεύεις πως ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Τι εννοώ με αυτό δηλαδή, η τσιγγάνικη γλώσσα, τα ρούχα που φοράνε οι τσιγγάνες, τα μαντήλια, η εμφάνιση των Ρομά δηλαδή, ο πολιτισμός, τα ήθη και τα έθιμα, αυτά τραγούδια που ακούνε κι αυτά, όταν πάει ένα παιδί στο Λύκειο ή στο Γυμνάσιο, αυτά που ξέρει από τον οικισμό τον επηρεάζουν στο σχολείο για να πάει ή αυτά τον βοηθάνε κιόλας;

Μπ.: Δεν θα πω ότι τον βοηθάνε, γιατί είναι σχολείο, στο σχολείο θέλει λίγο να είσαι ωραίος ντυμένος και τα λοιπά, να είσαι ωραίο παιδί, να μάθεις, να κάνεις, αυτά. Τώρα, για από εμφάνιση, δεν έχουν καθόλου πρόβλημα, οι καθηγητές, πώς να έρθουν. Πρέπει να έρθουν καλά ντυμένα, αυτά.

-Μάλιστα. Έχεις δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας; Δυσκολεύοσουν από την αρχή ή τώρα ας πούμε, με την ελληνική γλώσσα;

Μπ.: Όχι καθόλου.

-Καθόλου. Δεν έχεις πρόβλημα, μιλάς την ελληνική γλώσσα άνετα;

Μπ.: Ναι, μιλάω.

-Ε, ωραία. Λοιπόν, τώρα, θα ήθελες κάτι που πιστεύεις ότι δε σε ρωτήσαμε, κάτι που θα ήθελες εσύ να μας πεις, κάτι που εγώ δε σε ρώτησα. Υπάρχει κάτι που θα ήθελες να μας ρωτήσεις;

Μπ.: Όχι.

-Κάτι να μας πεις. Κάτι που θα ήθελες να συζητήσουμε, κάτι που δε σε ρώτησα;

Μπ.: Τίποτα.

-Μάλιστα. Θέλω λίγο να σταθώ στο κομμάτι αυτό με τη γυναίκα σου. Η γυναίκα σου πήγε Γυμνάσιο, Δημοτικό, Λύκειο; Για πες μου λίγο.

Μπ.: Πήγε Δημοτικό και Γυμνάσιο.

-Για ποιους λόγους.. τώρα συνεχίζει;

Μπ.: Τώρα όχι.

-Για ποιους λόγους σταμάτησε;

Μπ.: Τους λόγους δεν τους ξέρω γιατί δεν ρώτησα ποτέ. Σταμάτησε 1^η γυμνασίου το σχολείο, δε θυμάμαι ποιο τώρα.

-Μάλιστα. Τώρα σε ρωτάω διάφορα. Θα ήθελα λίγο από κάποιες που έχω εδώ σημειώσεις, να μου πεις λίγο τις σχέσεις με τους καθηγητές και με τους άλλους μαθητές Ρομά και μη Ρομά. Δηλαδή, θέλω να μου πεις τι σχέση είχες με τους καθηγητές και τι σχέσεις με τα παιδιά Ρομά και με τα μπαλαμέ μαθητές.

Μπ.: Ναι. Με μαθητές Ρομά, δεν είχαν τρόπο.

-Εσύ τι σχέση είχες;

Μπ.: Εγώ; Αυτό λέω. Δεν είχαν τρόπο να μιλήσουν ωραία, έβριζαν, έκαναν, αυτό. Ενώ οι μπαλαμοί ήταν ωραία, ξέραν να μιλήσουν, να προσφέρουν, να κάνουν, ωραία. Είχαν τρόπους.

-Με τους δασκάλους, με τους καθηγητές;

Μπ.: Εντάξει.

-Είχες καλές σχέσεις; Τι σχέσεις είχες; Για περιέγραψέ μας λίγο, πες μας λίγο περισσότερα πράγματα. Πώς ήταν οι σχέσεις σου;

Μπ.: Η σχέση μου ήταν πολύ ωραία μαζί τους, όπως είπα, ήταν ωραία εντάξει. Δεν είχα κάποιο πρόβλημα, κάτι, ήταν ωραία εντάξει.

-Όταν εννοείς ωραία, εντάξει, τι εννοείς;

Μπ.: Εννοώ ότι με βοηθούσαν πάρα πολύ, με μιλούσαν πολύ και τα λοιπά, αυτά. Ήμουν λίγο περισσότερο με τους καθηγητές, περνούσα χρόνο λίγο μαζί τους, αυτά. Δεν είχα κάποιο πρόβλημα ή αυτοί να είχαν μαζί μου.

-Μάλιστα. Πες μου λίγο. Οι γονείς σου πήγαν σχολείο και οι δύο. Γιατί με τον πατέρα σου μου είπες ότι πήγε λίγο.

Μπ.: Ναι. Ο πατέρας μου πήγε, η μητέρα μου δεν πήγε καθόλου. Ο πατέρας μου πήγε 1^η δημοτικού και το σταμάτησε.

-Η μάνα σου;

Μπ.: Δεν πήγε καθόλου.

-Καθόλου;

Μπ.: Ναι.

-Πώς και έτσι; Δεν την άφησαν οι γονείς, δεν ήθελε να πάει η ίδια;

Μπ.: Δεν ήθελε να πάει αυτή, γιατί δεν ήθελε να πάει σχολείο, δεν της άρεσε, γι' αυτό δεν πήγε.

-Μάλιστα. Από την δικιά μου πλευρά, δεν έχω κάτι άλλο να σε ρωτήσω, Μπάμπη. Αν εσύ θες κάτι να μου πεις, κάτι που δε σε ρώτησα κάτι που θα ήθελες εσύ να συζητήσουμε.

Μπ.: εντάξει, όχι.

-Αυτά;

Μπ.: Αυτά.

-Ωραία, σε ευχαριστώ πάρα πολύ. Καλά να περάσεις.

Μπ.: Ευχαριστώ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 3

-Καλησπέρα Βαγγέλη,

στα πλαίσια του μεταπτυχιακού μου που κάνω στο Πανεπιστήμιο του Βόλου, στο τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, διεξάγω μια έρευνα και κάνω διάφορες συνεντεύξεις για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Και θα ήθελα να μου παραχωρήσεις μια συνέντευξη. Σου ξεκαθαρίζω από την αρχή ότι θα μιλήσουμε στον ενικό. Επίσης, σε ενημερώνω ότι τα αρχεία της ηχογράφησης θα τα καταστρέψω μόλις τελειώσω και ολοκληρώσω το μεταπτυχιακό μου και δεσμεύομαι ότι θα εξασφαλιστεί απόλυτη εχεμύθεια της συνέντευξης. Συμφωνείς με αυτό;

Βαγγέλης.: Ναι συμφωνώ.

-Ωραία. Πόσων χρονών είσαι Βαγγέλη;

Βαγγ.: Είμαι 16.

-Είσαι 16 χρονών. Πας σχολείο;

Βαγγ.: Ναι, πάω.

-Για πες μου λίγο που πηγαίνεις;

Βαγγ.: Τώρα, φέτος πάω στο 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

-Ωραία. Πριν πάμε στο σχολείο θα ήθελα να σου κάνω κάποιες ερωτήσεις. Στο σπίτι με ποιους μένεις;

Βαγγ.: Μένω με τους γονείς μου, με τον μπαμπά μου και τη μαμά.

-Σε ποιόν οικισμό μένεις; Στον παλιό ή στο νέο;

Βαγγ.: Μένω στο νέο, στη Νέα ζωή.

-Μάλιστα. Που έχεις μεγαλώσει;

Βαγγ.: Έχω μεγαλώσει εδώ στους Σοφάδες.

-Ναι, δουλεύεις κάπου τώρα;

Βαγγ.: Τώρα δε δουλεύω λόγω πάω σχολείο.

-Ναι, αυτό είναι καλό. Γιατί πολλά παιδιά αφήνουν το σχολείο και πάνε για δουλειές. Είσαι παντρεμένος Βαγγέλη;

Βαγγ.: Όχι δεν είμαι παντρεμένος.

-Αυτό είναι καλό. Είσαι από τα λίγα παιδιά δηλαδή που δεν αρραβωνιάστηκαν ή δεν παντρεύτηκαν από αυτή την ηλικία. Πώς κι έτσι; Για πες μας λίγο.

Βαγγ.: Βασικά, από μικρός οι γονείς μου δεν ήθελαν να δεσμευτώ με καμία κοπέλα και αυτά, γιατί λέει εμείς λέμε από μικρός στα βάσανα άμα παντρευτείς κι αυτά, και γενικά οι γονείς μου δεν ήθελαν να με παντρέψουν.

-Αυτό είναι πολύ καλό, μπράβο. Χαίρομαι για αυτό. Τώρα μια ερώτηση, είναι βέβαια πολύ μακρινή για το μέλλον για σένα, αλλά θέλω να τη θέσω λίγο για να καταλάβω κάποια πράγματα. Όταν παντρευτούν και κάνεις και παιδιά και οικογένεια, που θα ήθελες να μείνουν τα παιδιά σου; Μαζί σου, σε άλλο σπίτι, στα πεθερικά, σε άλλη πόλη;

Βαγγ.: Θα ήθελα να μένουν σε άλλο σπίτι λόγω ότι όταν παντρεύεσαι πρέπει να πάρεις την δική σου ευθύνη, και τη δικιά σου και της γυναίκας σου, και έτσι θα μάθει και αυτός πώς να είναι στη ζωή του και πως κι αυτά.

-Αν ήταν τα επαγγελματικά και τα οικονομικά καλύτερα για σένα, να πας σε άλλη πόλη να μείνεις, θα συμφωνούσαν οι γονείς σου;

Βαγγ.: Αν ήταν και για το καλό μου βασικά, πέρα από αυτό, και αν τα οικονομικά μας ήταν δύσκολα, ναι θα συμφωνούσαν οι γονείς μου να πάω κάπου ώστε να δουλέψω και να είμαι καλύτερα εγώ στη δικιά μου ζωή.

-Ωραία λοιπόν. Τώρα θέλω να μου πεις λίγο τις σχολικές βαθμίδες που ακολούθησες, να μου πεις λίγο από το Δημοτικό, από το Γυμνάσιο, από πού πέρασες;

Βαγγ.: Πρώτα από όλα πήγα νήπια.

-Μισό λεπτάκι λίγο, για επανέλαβε λίγο επειδή είχαμε μια έκτακτη διακοπή. Βαγγέλη, τις σχολικές βαθμίδες που ακολούθησες.

Βαγγ.: Ναι. Πρώτα από όλα πήγα νήπια, εδώ στη Νέα ζωή και μετά ακολούθησε το Δημοτικό, το Γυμνάσιο και τώρα φέτος που είμαι στο Λύκειο.

-Το νηπιαγωγείο ήταν τσιγγάνικο ή ήταν μπαλαμανό σχολείο;

Βαγγ.: Το νηπιαγωγείο; Ήταν τσιγγάνικο, Ρομά.

-Αμιγές τσιγγάνικο σχολείο, με παιδιά Ρομά. Το Δημοτικό;

Βαγγ.: Επίσης, το Δημοτικό που πήγα στο 4^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων ήταν τσιγγάνικο κι αυτό. Και πήγα εκεί μέχρι την τρίτη τάξη και μετά από κει οι γονείς μου με άλλαξαν από το 4^ο και πήγα στο 1^ο.

-Έφυγες δηλαδή από το ρομανό και πήγες στο μπαλαμανό. Για ποιο λόγο;

Βαγγ.: Λόγω ότι οι καθηγητές εκεί να το πούμε σε εισαγωγικά, ότι έκαναν κοπάνα, δηλαδή δεν ήταν εντάξει στη δουλειά τους.

-Τι εννοείς;

Βαγγ.: Δηλαδή, μας άφηναν όλη μέρα έξω και μας έκαναν μάθημα και δεν τους ενδιέφερε αν θα μάθουμε εμείς ή όχι.

-Μάλιστα, αυτό που λες είναι πολύ σημαντικό. Λες ότι οι δάσκαλοι σας αφήνανε την ώρα του μαθήματος και φεύγανε κάνανε κοπάνα και γι' αυτό τον λόγο οι γονείς σου αποφάσισαν να σε πάνε σε άλλο σχολείο.

Βαγγ.: Ναι.

-Ενδιαφέρον αυτό. Θα το ρωτήσω και στη συνέχεια. Πολύ ενδιαφέρον. Το κρατάω και το σημειώνω αυτό, Βαγγέλη. Μετά που πήγες; Πήγες Γυμνάσιο; Σε ποιο Γυμνάσιο πήγες; Στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων, σε κάποιο άλλο Γυμνάσιο Καρδίτσας, για πες μας.

Βαγγ.: Πήγα στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων.

-Και σε ποιο Λύκειο πήγες;

Βαγγ.: Είμαι τώρα στο 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

-Ωραία. Θέλω λίγο να θυμηθείς πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο σχολείο. Θα μου πεις στο νηπιαγωγείο, στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Ένα ένα, παρτα με τη σειρά.

Βαγγ.: Στο νηπιαγωγείο που πήγα η πρώτη μέρα ήταν λίγο αμήχανα βασικά, γιατί ήταν πρωτόγνωρο που πάμε δηλαδή σε σχολείο. Και η πρώτη μέρα ήταν όμορφη βασικά, από τις πιο όμορφες μέρες της ζωής μου, που πήγα δηλαδή ένιωθα την αγάπη των δασκάλων εκεί στο νηπιαγωγείο.

-Για πες μου λίγο, πώς έδειχναν αυτή την αγάπη;

Βαγγ.: Δηλαδή, μας φρόντιζαν, μας μάθαιναν πράγματα να καθίσουνε κοντά μας αν δεν καταλαβαίνουμε κάτι.

-Να σας εξηγήσουν.

Βαγγ.: Να μας εξηγήσουν, μας έδιναν αγκαλιές, φιλιά και αυτά.

-Αυτό είναι σημαντικό.

Βαγγ.: Και την πρώτη μέρα στο Δημοτικό που πήγα στο 4^ο, επειδή γνώριζα κι εκεί τα παιδιά, κάποια παιδιά από κει, η μέρα ήταν ωραία, περνούσε ωραία, με τα παιδιά εκεί και παίζαμε, κάναμε, συζητούσαμε το τι θα κάνουμε την επόμενη ώρα και τι αυτά, και πως θα είναι οι καθηγητές εκεί. Και επίσης, στο Γυμνάσιο ήταν υπέροχα. Και εκεί κάναμε καινούργιες γνωριμίες με τα παιδιά εκεί των μπαλαμών κάναμε, και από κει και πέρα αρχίσαμε και κάναμε παρέες με τα παιδιά.

-Για πες μου λίγο για τις σχέσεις.

Βαγγ.: Οι σχέσεις με τα παιδιά, βασικά εμένα οι σχέσεις μου ξεκίνησαν από το 1^ο Δημοτικό Σοφάδων όταν πήγα, ήμασταν μπαλαμοί και Ρομά. Περισσότεροι μπαλαμοί και πιο λίγα, 2-3 παιδιά από τη φυλή μας. Και από κει και πέρα, άρχισα να κάνω παρέα μαζί τους, να βγαίνω για να παίζουμε ποδόσφαιρο, πηγαίναμε για διασκέδαση και από κει και πέρα, άρχισε η σχέση μας με τα παιδιά να γινόταν καλύτερη. Και στο Γυμνάσιο όταν πήγα δεν είχα κανένα θέμα με τα παιδιά, δηλαδή μου μιλούσαν, αυτά που ήξερα βασικά, μας μιλούσαν, μας έκαναν παρέα, παίζαμε μαζί ποδόσφαιρο κι αυτά. Και ήταν ωραία.

-Θέλω λίγο να μου πεις τις πρώτες μέρες στο Δημοτικό το μπαλαμανό. Όταν έφυγες από το τσιγγάνικο και πήγες στο μπαλαμανό, πώς ένιωθες; Πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες;

Βαγγ.: Η πρώτη μέρα που πήγα στους μπαλαμούς ήταν, ντρεπόμουνα πάρα πολύ γιατί άλλαξα να το πω, σχολικό περιβάλλον και ήταν κάπως αμήχανα, δεν ήξερα κανέναν μέσα και όπως είπα, ήμασταν μόνο 2 Ρομά μέσα σε ολόκληρο το σχολείο, 2-3 παιδιά, και αυτό μας έφερνε αμηχανία και αυτό, δηλαδή πώς θα είναι, πώς θα είναι τα μαθήματα, πώς θα είναι τα παιδιά απέναντί μας. Θα μας κάνουν παρέα ή όχι; Και βασικά, δεν το περίμενα το αποτέλεσμα αυτό, ότι δηλαδή από την πρώτη μέρα που πήγα όλα τα παιδιά ήρθαν σε μένα, τα αγόρια, και γνωριστήκαμε, ανταλλάξαμε τηλέφωνα. Περνούσε η μέρα καταπληκτικά. Οι καθηγητές μας έδειχναν αγάπη και ενδιαφέρον στο σχολείο. Και αυτά.

-Ωραία, θα έχουμε χρόνο να συζητήσουμε για αυτά. Για την αντίδραση των δασκάλων και των παιδιών, θα τα συζητήσουμε αυτά. Πώς ήταν η προσαρμογή σου στο σχολικό περιβάλλον; Από όλες τις σχολικές χρονιές. Προσαρμόστηκες εύκολα, προσαρμόστηκες δύσκολα; Κατάλαβες τι θέλω να ρωτήσω;

Βαγγ.: Ναι, ναι.

-Για πες μου.

Βαγγ.: Βασικά, εγώ είμαι ένα παιδί που προσαρμόζομαι εύκολα σε όποιες συνθήκες και να είμαι αρκεί ο άλλος να μου δείξει το ενδιαφέρον, ένα ενδιαφέρον π.χ. και αμέσως εγώ θα προσαρμοστώ.

-Πες μου ένα παράδειγμα δηλαδή, προσαρμογής.

Βαγγ.: Όπως είπα ότι όταν πρωτοπήγα στο 1^ο Δημοτικό Σοφάδων, όπως είπα ότι δεν ήξερα κανέναν, ήρθαν τα παιδιά σε μένα και μου μίλησαν και αμέσως να το πω ότι γίναμε φίλοι. Δηλαδή, πήρα το θάρρος τους και αυτό με άλλαξε, δηλαδή από το ότι εμείς δεν το έχουμε συνηθίσει να κάνουμε παρέες με μπαλαμούς και αυτά, και αυτό ήταν..

-Στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο; Η προσαρμογή πώς ήταν;

Βαγγ.: Στο Γυμνάσιο προσαρμόστηκα αμέσως, από τη πρώτη μέρα βασικά. Και στο Λύκειο, επειδή ήξερα πάρα πολλά παιδιά, και από το Γυμνάσιο και από το Δημοτικό ήταν όλα εκεί, στο Λύκειο. Και προσαρμόστηκα αμέσως δηλαδή.

-Ωραία. Τώρα θέλω λίγο να σε ρωτήσω το εξής. Οι συγγενείς σου, παππούδες, γονείς, τι σου λέγανε για το σχολείο;

Βαγγ.: Οι γονείς μου μου έλεγαν να συνεχίζω το σχολείο και όλοι οι συγγενείς μου βασικά, και ο παππούς μου και η γιαγιά μου. Μου έλεγαν να πάω σχολείο, να μορφωθώ, να μάθω κάποια πράγματα, γιατί μέσα από το σχολείο μπορείς να γίνεις καλύτερος στη ζωή σου, να φύγεις από όλη αυτή τη μιζέρια που έχουμε οι Ρομά εδώ. Να γνωρίσεις μέσα από το σχολείο άλλους πολιτισμούς, ανθρώπους και αυτά. Και να γίνεις ένας καλύτερος άνθρωπος.

-Πολύ ενδιαφέρον αυτό που ακούω, πολύ ενδιαφέρον. Το ίδιο έλεγαν και οι δυο πλευρές των παππούδων σου; Και από τη μάνα σου και από τον πατέρα σου; Και οι συγγενείς σου; Και η μάνα σου και ο πατέρας σου; Θέλω λίγο να το δω αυτό, αν μου το πεις.

Βαγγ.: Ναι. Έλεγαν και από τι δύο πλευρές το ίδιο, αν συνεχίσω το σχολείο, γιατί το σχολείο είναι κάτι πάρα πολύ ωραίο, που αυτοί ίσως με τις συνθήκες τότε που δε μπορούσαν να πάνε σχολείο, που δεν ήξεραν τι είναι το σχολείο και έτσι μου έλεγαν πήγαινε σχολείο εσύ ώστε να μάθεις, να γίνεις καλύτερος άνθρωπος στη ζωή σου. Και δεν είχαν καμία αντίρρηση από τους συγγενείς μου.

-Οι παππούδες σου πήγαν σχολείο;

Βαγγ.: Δεν πήγαν.

-Για ποιους λόγους;

Βαγγ.: Λόγω ότι τότε, τα παλιά χρόνια να το πω, δούλευαν μαζί με τους γονείς τους στα χωράφια κι αυτά και δεν είχαν καθόλου χρόνο να πάνε για σχολείο.

-Οι γονείς σου; Πήγαν σχολείο;

Βαγγ.: Οι γονείς μου πήγαν μέχρι Δημοτικό. Και μετά το σταμάτησαν λόγω όπως είπα οι γονείς θέλουν τα παιδιά να δουλεύουν μαζί, να τους βοηθάνε. Ίσως μπορεί να έχουν και προχωρημένη ηλικία.

-Μάλιστα. Τώρα πάμε λίγο επί του θέματος, όσον αφορά το σχολείο. Πόσο συχνά πηγαίνεις στο σχολείο; Κάθε μέρα, συνέχεια, κάπου-κάπου, σπάνια, καθόλου;

Βαγγ.: Πήγαινα κάθε μέρα, δεν έχανα καμία ημέρα, εκτός από τις μέρες που ήμουν άρρωστος. Αλλά κάθε μέρα, κάθε πρωί, σηκωνόμουν και πήγαινα σχολείο.

-Υπήρχε κάποια περίοδος που διέκοψες το σχολείο;

Βαγγ.: Δεν υπήρχε καμιά περίοδος που διέκοψα το σχολείο, γιατί το συνέχισα κανονικά.

-Μάλιστα. Υπάρχει κάτι που δε σου αρέσει στο σχολείο;

Βαγγ.: Αυτό που πάω τώρα ή ...

-Θέλω να μου πεις γενικά, από όλα τα σχολεία, κάτι το αρνητικό που δεν σου άρεσε. Δάσκαλοι, συμμαθητές, βιβλία, κτίρια, οτιδήποτε, με συμμαθητές σου, Ρομά, μπαλαμέ, όλα.

Βαγγ.: Έτσι που είχα ήταν στο 4^ο Δημοτικό που πήγαινα.

-Τι δε σου άρεσε δηλαδή;

Βαγγ.: Δε μου άρεσε η συμπεριφορά των καθηγητών προς τα παιδιά Ρομά.

-Για πες μα λίγο, τι εννοείς με αυτό.

Βαγγ.: Δηλαδή, δε θα το έλεγα όλοι οι καθηγητές αλλά οι μισοί από αυτούς είχανε ρατσισμό προς εμάς και έλεγαν ότι οι Ρομά θα μάθουν τώρα αυτοί γράμματα και αυτά; Δε θα συμορφωθούν ποτέ.

-Λες ότι ήταν προκατειλημμένοι απέναντι στους μαθητές Ρομά και είχαν χαμηλές προσδοκίες, αν καταλαβαίνω σωστά, αυτό μας λες.

Βαγγ.: Ναι αυτό ακριβώς.

-Έτσι Βαγγέλη;

Βαγγ.: Και πέρα από αυτά, από τους καθηγητές συμπεριφορά ότι λούφαραν να το πούμε, δηλαδή δεν έκαναν σωστά τη δουλειά τους.

-Δηλαδή τι έκαναν, που λες δεν έκαναν σωστά τη δουλειά τους; Τι θα έπρεπε να κάνουν δηλαδή;

Βαγγ.: Δηλαδή έπρεπε να ήταν περισσότερο αυστηροί με μας, δηλαδή να μας πουν ότι θα μάθετε σήμερα αυτό κι αυτό και μόλις πάτε σπίτι θα πρέπει να κάνετε οπωσδήποτε αυτό κι αυτό π.χ. το μάθημα.

-Ενώ αυτοί τι κάνανε;

Βαγγ.: Αυτοί μας έβαζαν να γράψουμε αντιγραφή, κάναμε αντιγραφή και μας έδιναν ζωγραφιές για το σπίτι και αυτό, δηλαδή πολύ λίγοι καθηγητές θα σου έλεγαν ότι έπρεπε να κάνεις αυτό κι αυτό, δηλαδή να μας έδιναν ασκήσεις για το σπίτι. Πολύ λίγοι έκαναν τη δουλειά τους σωστά.

-Μάλιστα. Στις άλλες σχολικές βαθμίδες, μετά στο Λύκειο, στο Γυμνάσιο και στο άλλο Δημοτικό; Υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε;

Βαγγ.: Όχι βασικά ήταν όλα εντάξει, και οι καθηγητές μαζί μας βασικά δεν είχαν ρατσισμό.

-Ωραία, τώρα αφού δεν υπάρχει κάτι θέλω να μου πεις το εξής. Υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο; Οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές;

Βαγγ.: Στο Δημοτικό;

-Στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, σε όλα.

Βαγγ.: Όπως είπα, ότι στο 1^ο μου άρεσε η συμπεριφορά των δασκάλων απέναντί μας, ήταν όπως έπρεπε δηλαδή, όπως αρμόζει σε έναν καθηγητή, δάσκαλο.

-Όπως; Για πες μας αναλυτικά.

Βαγγ.: Όπως, ότι θα είναι καλός στη δουλειά του, ότι θα σου πει ότι αυτό πρέπει να το μάθετε καλά γιατί θα σας χρησιμεύσει στη ζωή και αυτά και τις επόμενες χρονιές που θα πάτε στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, θα είναι κάτι καλό για σας αυτό. Και γενικά και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, που πάω είναι ...

-Στο Λύκειο τώρα τι σου αρέσει;

Βαγγ.: Στο Λύκειο τι μου αρέσει; Βασικά τώρα που πάω είναι σαν ειδικότητες, στη Β' τώρα που πάμε, δηλαδή μέσα από το σχολείο μπορείς να μάθεις περισσότερα πράγματα για κάτι που σε ενδιαφέρει, να μάθεις μια τέχνη, μια δουλειά που θα μπορείς να κάνεις όταν βγεις μετά από αυτό, από το σχολείο και γενικά όλοι οι μαθητές και οι καθηγητές εκεί, είναι ωραία.

-Στο Γυμνάσιο υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε ή που σου άρεσε;

Βαγγ.: Στο Γυμνάσιο, βασικά δε μου άρεσε ότι ήταν 2-3 καθηγητές έτσι που μας έδειχναν ρατσισμό.

-Για εξήγησέ μας αυτό το πράμα που λες. Λες ότι υπήρχαν κάποιοι καθηγητές στο Γυμνάσιο που εκδήλωναν απέναντί σας ρατσισμό. Τι εννοείς δηλαδή, με ποιο τρόπο σας το εκφράζαν αυτό;

Βαγγ.: Δηλαδή ότι μας έβαζαν εμάς περισσότερο ασκήσεις και ... δηλαδή να μάθουμε περισσότερα από τα άλλα παιδιά τους μπαλαμούς. Μας έβαζαν επειδή είμαστε Ρομά επιπρόσθετες ασκήσεις.

-Ναι, νομίζω ότι αυτό Βαγγέλη συγγνώμη που σου το λέω, δεν είναι ρατσισμός. Απεναντίας εγώ το εκλαμβάνω ως πάρα πολύ καλή μέθοδο, επειδή ερχόσασταν από ένα Δημοτικό με χαμηλό εκπαιδευτικό υπόβαθρο και τα άλλα παιδιά ερχόντουσαν από Δημοτικά που είχαν καλύτερη εκπαίδευση και διδασκαλία και καθηγητές και προσωπικό και όλα αυτά, και επειδή είχατε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο εσείς, προσπαθούσαν οι δάσκαλοι, οι καθηγητές στο Γυμνάσιο να σας βάζουν περισσότερα για να αναπληρώσετε το κενό, για να φτάσετε στο επίπεδο των άλλων. Αυτό δεν είναι ρατσισμός.

Βαγγ.: Ναι.

-Λοιπόν, οπότε αυτό ήταν θετικό, να ξέρεις. Σου άρεσε κάποιος δάσκαλος, κάποιος καθηγητής πολύ; Θέλω λίγο να μου πεις και για ποιο λόγο.

Βαγγ.: Τώρα που πάω φέτος στο Λύκειο;

-Σε όλη σου τη ζωή, σε όλα σου τα σχολεία.

Βαγγ.: Μου άρεσαν όταν πήγαινα στο 1^ο Δημοτικό Σοφάδων, εδώ ένας καθηγητής βασικά.

-Ναι, ποιος καθηγητής ήταν αυτός;

Βαγγ.: Βασικά δε θυμάμαι το όνομά του τώρα, αλλά ήταν πάρα πολύ καλός μαζί μου.

-Τι σου άρεσε δηλαδή, τι ήταν αυτό που έκανε και σου άρεσε;

Βαγγ.: Δηλαδή, με θεωρούσε σαν γιο του, δηλαδή καθόταν μαζί μου και όταν δεν καταλάβαινα κάτι μου το εξηγούσε καλύτερα και όταν εγώ δε μπορούσα του έλεγα ότι «δε μπορώ, κύριε,» μου λέει ότι «θα προσπαθήσεις και θα μάθεις» και αν δε μπορούσα περισσότερο καθόταν κι αυτός δίπλα μου και μου έλεγε ότι το πώς γινόταν αυτό το πράγμα που δεν καταλάβαινα.

-Μας λες δηλαδή ότι έχεις πολύ καλή σχέση μαζί του.

Βαγγ.: Ναι, έχω και είχα βασικά.

-Έχεις ακόμα;

Βαγγ.: Έχω ακόμα σχέση μαζί τους, όταν π.χ. επισκέπτομαι το σχολείο το 1^ο, δηλαδή όταν με δουν με χαιρετάνε, μου λένε τα νέα μου πως είμαι στη ζωή μου, στο σχολείο και αυτά.

-Στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο κάποιος καθηγητής που σου άρεσε πολύ;

Βαγγ.: Υπήρχαν κι εκεί καθηγητές που μου άρεσαν στο Γυμνάσιο, ότι π.χ. η κυρία Βλόντζου, η διευθύντρια, δηλαδή μας έδειχνε από όλους τους καθηγητές περισσότερο αγάπη, μας προστάτευε από τα άλλα παιδιά π.χ. όταν πήγαιναν να μας πειράξουν κι αυτά, και μας μάθαινε πολύ καλά πράγματα και για τη ζωή και για το σχολείο.

-Τώρα στο Λύκειο που είσαι; Υπάρχει κάποιος καθηγητής που σου αρέσει πολύ; Και για ποιο λόγο;

Βαγγ.: Ναι. Είναι ο κύριος Πανάγος Βασίλης,, που τυχαίνει να είμαστε και μαθητές του στον τομέα της ηλεκτρολογίας που πάμε. Και είναι ο πιο καλύτερος καθηγητής που έχω γνωρίσει όλα αυτά τα χρόνια που πηγαίνω, είναι ένας άνθρωπος που σου δίνει θετικά πράγματα και για τη ζωή και για το μάθημα αυτό που κάνουμε και μας εξηγεί τα πάντα όσον αφορά την ειδικότητα που πάμε.

-Μάλιστα. Περιέγραψε μου λίγο τις άλλες σου σχέσεις με τους εκπαιδευτικούς εκεί στο Λύκειο. Πώς είσαι, τι σχέσεις έχεις;

Βαγγ.: Οι σχέσεις μας είναι πάρα πολύ καλή με τους υπόλοιπους καθηγητές, μας θεωρούν όλοι ίσοι και όπως είπα είναι πάρα πολύ καλοί και στη δουλειά τους και μας βοηθάνε, δηλαδή τα πάμε με όλους καλά, δεν έχω κανένα πρόβλημα.

-Ωραία, υπήρχε κάποιος δάσκαλο ή υπάρχει τώρα που δε σας φερόταν καλά ή που σας φέρεται καλά;

Βαγγ.: Μέχρι στιγμής όχι, δεν είναι κανένας καθηγητής που μας φερόταν άσχημα, όλοι ήταν καλοί μαζί μας.

-Μάλιστα, για πες μας τι ήταν αυτό που σε έκανε να απαντήσεις με αυτό τον τρόπο, ότι ήταν καλοί μαζί σας; Τι κάνανε δηλαδή και σας άρεσε;

Βαγγ.: Δηλαδή, ότι μάθαιναν και στους άλλους στα παιδιά των μπαλαμών, μας μάθαιναν και εμάς, δηλαδή, με τον ίδιο τρόπο που φερόταν στους άλλους φερόταν και σε μάς.

-Υπήρχε δηλαδή ισοτιμία στην τάξη μέσα.

Βαγγ.: Ναι.

-Μάλιστα. Κρίνοντας από τώρα, πιστεύεις ότι κάποιοι δάσκαλοι ή καθηγητές σας βοήθησαν; Σε βοήθησαν κάποιοι δάσκαλοι για να φτάσεις μέχρι εδώ ως πούμε;

Βαγγ.: Ναι, υπήρχαν δάσκαλοι που μας βοήθησαν να φτάσουμε εδώ που είμαστε και μας βοήθησαν πάρα πολύ σε αυτό το κομμάτι.

-Μπορείς να μου πεις λίγο την άποψή σου, Βαγγέλη, οι δάσκαλοι τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο; Εμποδίζουν ή βοηθούν τα παιδιά Ρομά;

Βαγγ.: Προσωπικά εγώ πιστεύω ότι τα βοηθούν περισσότερο, δηλαδή τώρα είναι καλύτεροι στη δουλειά τους, έχουν μάθει να είναι καλύτεροι στη δουλειά τους και μπορούν αν δώσουν περισσότερα εφόδια στα παιδιά για τις επόμενες χρονιές που θα πάνε και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Δηλαδή βοηθούν περισσότερο.

-Μάλιστα, θέλω λίγο να μου πεις τώρα, για τις σχέσεις των παιδιών Ρομά με τους εκπαιδευτικούς και τις σχέσεις των παιδιών Ρομά με τους συμμαθητές μπαλαμούς στο Λύκειο. Ένα-ένα, πρώτα πες μου για τις σχέσεις των παιδιών Ρομά πώς περνάν και τι σχέση έχουνε και μετά πες μου για τη σχέση των παιδιών με τους εκπαιδευτικούς και τη δική σου σχέση με τους άλλους.

Βαγγ.: Ναι, όπως είπα ότι στο σχολείο είμαστε όλοι μια παρέα, δεν υπάρχει να κάνουμε διαχωρισμό φυλής, Ρομά και μπαλαμούς, είμαστε όλοι ίδιοι μαζί είμαστε εκεί στο σχολείο, η σχέση μας είναι πάρα πολύ καλή και με τους υπόλοιπους, με τα υπόλοιπα παιδιά. Δηλαδή, τυχαίνει να βγαίνουμε για να διασκεδάσουμε έξω με τα παιδιά σε παρέες και για ποδόσφαιρο να πάμε μαζί και να μιλάμε και αυτά.

-Ωραία. Τώρα η σχέση των παιδιών Ρομά με τους καθηγητές εκεί, με όλους εσάς τι σχέση έχουνε; Και πες μας δύο παραδείγματα καθημερινότητας εκεί που περνάτε, που βιώνετε.

Βαγγ.: Η σχέση μαθητών και καθηγητών από τη φυλή των Ρομά είναι πάρα πολύ καλή.

-Για πες μας, τι εννοείς όταν λες καλή.

Βαγγ.: Ότι μπορούν να μας βοηθήσουν σε ένα πρόβλημα που έχουμε.

-Εκτός σχολείου δηλαδή.

Βαγγ.: Εκτός σχολείου ναι. μπορούμε να πάμε να ζητήσουμε μια συμβουλή ή κάτι και θα είναι πρόθυμοι να μας τη δώσουν και να μας πουν γιατί το λένε αυτό, για τη συμβουλή που μας δίνουν.

-Αυτό είναι πολύ καλό. Θέλω να σε ρωτήσω τώρα κάτι άλλο. Οι σχέσεις του σχολείου με τους γονείς. Έρχονται οι γονείς σας, οι γονείς σου στο σχολείο, για να μάθουν, να ρωτήσουν, να ενημερωθούν;

Βαγγ.: Ναι, έρχονται οι γονείς μου βασικά τακτικά έρχονται και ρωτάνε πώς είναι η πρόοδος μου μέσα στο σχολείο και ενδιαφέρονται βασικά οι γονείς μου για το τι μαθαίνω και τι κάνω στο σχολείο, πώς είναι η σχέση μου με τους καθηγητές, αν έχουμε κανένα πρόβλημα μαζί τους, έρχονται και ρωτάνε.

-Μάλιστα. Οι γονείς σου στο σπίτι σου, σε ρωτάνε για το σχολείο, σε βοηθάνε;

Βαγγ.: Ναι μου μιλάνε στο σχολείο, όταν κάθε μεσημέρι ερχόμαστε και τρώμε όλοι μαζί σαν οικογένεια, ρωτάνε πώς πέρασα στο σχολείο, αν έχω κάποιο πρόβλημα στο

σχολείο και αν έχω κάποια δυσκολία στα μαθήματα. Με ρωτάνε αν μπορούν να με βοηθήσουν κάπου, αν χρειάζομαι κάπου βοήθεια να μου τη δώσουν.

-Ωραία, τι βοήθεια θα ήθελες από τους γονείς σου;

Βαγγ.: Βασικά, ότι βοήθεια θέλω μου τη δίνουν. Ότι και να 'ναι αυτή η βοήθεια που θέλω.

-Σου έχουν προσφέρει ας πούμε βοήθεια οι γονείς σου; Και που; Που σε έχουν βοηθήσει; Όσον αφορά το σχολείο.

Βαγγ.: Ναι, με έχουν βοηθήσει στο ότι μπορεί ο μπαμπάς μου π.χ. να με σηκώσει κάθε πρωί να πάω σχολείο, να μου ετοιμάσει το κολατσιό και αυτά, και να με πηγαίνει ο ίδιος και στο σχολείο τις περισσότερες φορές και αυτό είναι μια βοήθεια από τους γονείς μου.

-Μάλιστα, ωραία. Τώρα, ποια είναι η στάση των γονιών σου για την εκπαίδευση; Απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική; Τι θα έλεγες από αυτά τα τέσσερα;

Βαγγ.: Είναι θετική πιστεύω.

-Είναι θετική. Θέλουν οι γονείς σου να συνεχίσεις το σχολείο; Αν ναι, γιατί;

Βαγγ.: Ναι, μου λένε να πάω σχολείο, γιατί μέσα από το σχολείο, όπως σου είπα, ότι μπορούμε να πάρουμε πολλά εφόδια, γενικά για τη ζωή, να γίνει καλύτερη η δικιά μας ζωή, να μορφωθούμε και αυτό πιστεύω.

-Εσύ έχεις όνειρα για το σχολείο;

Βαγγ.: Ναι, το όνειρό μου είναι να πάρω το απολυτήριο και το πτυχίο της ειδικότητας που πάω, και μετά μόλις τελειώσω θέλω να κάνω σπουδές.

-Τι θα ήθελες να σπουδάσεις; Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον.

Βαγγ.: Τώρα που πάω, είναι ηλεκτρολογίας, δηλαδή είναι ηλεκτρολόγος που θέλω να πάω και αυτό πιστεύω ότι θα με βοηθήσει. Το να φύγω από όλη αυτή τη μιζέρια που ζούμε εμείς οι Ρομά, να ξεφύγω από όλο αυτό.

-Μάλιστα. Πόσο σημαντικό είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου; Δηλαδή, το να υπάρχει σχολείο και να πηγαίνουν τα παιδιά Ρομά, πόσο σημαντικό είναι αυτό;

Βαγγ.: Είναι πάρα πολύ σημαντικό το να πάνε οι Ρομά στο σχολείο, γιατί μέσω του σχολείου μπορείς να γίνεις ένας καλύτερος άνθρωπος στην κοινωνία και να μάθεις πάρα πολλά πράγματα μέσα από αυτό.

-Βαγγέλη, έχεις να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Τι θα ήταν αυτό που θα ήθελες να αλλάξει στο σχολείο όσον αφορά τα παιδιά τα Ρομά για να βελτιωθούν, να αλλάξουν, να έχουν επιτυχία,

να σπουδάσουν και να προχωρήσουν στη ζωή τους. Τι θέλεις δηλαδή να αλλάξει; Αυτά που έχεις βιώσει μέχρι στιγμής, τι θα έπρεπε να αλλάξει;

Βαγγ.: Τι θα πρέπει να αλλάξει;

-Τι προτείνεις για να βελτιωθεί δηλαδή.

Βαγγ.: Δεν θα πρότεινα κάτι να αλλάξει βασικά.

-Να αλλάξουν τα βιβλία, να αλλάξει ο τρόπος διδασκαλίας, οι εκπαιδευτικοί, να αλλάξει ο νόμος, να υπάρχουν λεωφορεία για τα παιδιά να πηγαίνουν σχολείο, να γίνει ένα τσιγγάνικο σχολείο Δημοτικό, Λύκειο, Γυμνάσιο, να φτιαχτούν πανεπιστήμια για τα Ρομά; Τι;

Βαγγ.: Θα έλεγα ότι όσον αφορά για τα βιβλία, θα ήθελα να είναι πιο απλοποιημένα, ώστε και τα παιδιά τα Ρομά να καταλάβουν περισσότερο τι θέλει να πει ένα κείμενο ώστε να δουλέψουν πάνω σε αυτό, όταν θα τους ζητηθεί να κάνουν μια άσκηση. Και ίσως η συμπεριφορά των καθηγητών, να είναι πιο δεκτικοί, πιο φιλικοί, αγαπητικοί προς τα παιδιά των Ρομά, γιατί οι Ρομά εμείς χρειαζόμαστε αγάπη και ενδιαφέρον από τους καθηγητές έτσι ώστε να μας ωθήσει να κάνουμε περισσότερα πράγματα σε αυτό το κομμάτι.

-Μάλιστα. Τώρα κάτι άλλο. Υπάρχουν δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας;

Βαγγ.: Όχι, δεν έχω κανένα πρόβλημα στην ελληνική ομιλία της γλώσσας, γιατί από μικρός, πάρα πολύ μικρός μάθαινα ελληνικά.

-Μάλιστα. Πιστεύεις Βαγγέλη ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Δηλαδή, το ότι κάποιος μιλάει τσιγγάνικα έχει τη γλώσσα την τσιγγάνικη, οι κοπέλες ας πούμε φοράνε μαντήλα οι προηγούμενες, τώρα κάποιες άλλαξαν και τα ρούχα, με τα τσιγγάνικα τα ρούχα, το ότι τα παιδιά βάζουν μουσική στο αγροτικό και περνάνε και όλη μέρα κάνουν βόλτες, δηλαδή έχουν έναν άλλο τρόπο ζωής έξω από την κοινωνία και το σχολείο έχει άλλα πρότυπα, άλλες αξίες. Αυτές οι αξίες και τα πρότυπα, των Ρομά και των μπαλαμών, όταν βρίσκονται στο σχολείο, σε μια στέγη, τα εμποδίζουν ο πολιτισμός σας; Το ότι είσαι δηλαδή Ρομά, μπορείς να πας σχολείο ή δε μπορείς;

Βαγγ.: Μπορείς να πας σχολείο και απλά εμείς έχουμε μάθει διαφορετικά από ότι οι άλλοι, έχουμε τη δικιά μας κουλτούρα και αυτά.

-Αυτή η δικιά σας κουλτούρα, εμποδίζει τα παιδιά να πάνε σχολείο;

Βαγγ.: Εγώ προσωπικά θα έλεγα όχι. Γιατί η μάθηση και η διδασκαλία δεν έχει κανένα όριο ή σύνορα να το πω, είναι για όλους η μάθηση να μάθουν και η εκπαίδευση. Θα έλεγα ότι όχι, δεν επηρεάζει.

-Μάλιστα. Αν όχι, γιατί;

Βαγγ.: Δηλαδή, τι θέλετε να πείτε με αυτό;

-Αν δηλαδή δεν επηρεάζουν, όπως λες, η τσιγγάνικη γλώσσα, το να μιλάς τσιγγάνικα δεν είναι πρόβλημα να πας να μάθεις και ελληνικά. Το να φοράει μια τσιγγάνα ας πούμε, μαντήλα και να πάει σχολείο, δεν είναι πρόβλημα, μπορεί να πάει σχολείο και να παρακολουθήσει.

Βαγγ.: Ναι.

-Και λες εσύ, όχι δεν εμποδίζουν. Γιατί δεν εμποδίζουν;

Βαγγ.: Γιατί, όπως είπα στη μάθηση δεν υπάρχει σύνορα να μας χωρίσουν, και προσωπικά πιστεύω ότι ό,τι κι αν άνθρωπος είσαι και ότι και αν φοράς δε παίζει ρόλο σε αυτό.

-Μάλιστα. Να επανέλθουμε λίγο στα προσωπικά, στα δικά σου. Υπάρχει κάποια επιπρόσθετη δραστηριότητα που θα ήθελες να κάνεις; Ας πούμε ενισχυτική διδασκαλία, μουσική, χορός, τέχνες, αθλητισμός;

Βαγγ.: Θα ήθελα να κάνω αθλητισμό

-Αθλητισμό. Κάνεις;

Βαγγ.: Κάνω, δηλαδή παίζω ποδόσφαιρο εδώ που είμαι.

-Παίζεις σε κάποια ομάδα ή μόνος σου εδώ στο χωριό;

Βαγγ.: Πριν όταν ήμουν πολύ μικρός έπαιζα σε μια ομάδα, αλλά μετά σταμάτησα και αυτό.

-Όσο ήσουν στο σχολείο, χρειάστηκες βοήθεια σε κάποια πράγματα ή θα ήθελες βοήθεια;

Βαγγ.: Χρειάστηκε βοήθεια σε κάποια μαθήματα, όπως π.χ. στα μαθηματικά, στον τρόπο γραφής και ορθογραφίας και αυτά και στα Αγγλικά, γιατί στο σχολείο κάνουμε και Αγγλικά.

-Οι γονείς σου σε βοήθησαν σε κάποια μαθήματα; Σου πρόσφεραν βοήθεια;

Βαγγ.: Ναι μου πρόσφερα βοήθεια, δηλαδή μου έφεραν...έκανα ιδιαίτερα μαθήματα στο σπίτι, έφεραν μια κοπέλα και μου έκανε ιδιαίτερα πάνω σε κάποια μαθήματα και να με βοηθούσαν.

-Μάλιστα. Βαγγέλη κάπου εδώ τελειώνει η συνέντευξη και οι ερωτήσεις. Από τη δικιά σου μεριά υπάρχει κάτι που θα ήθελες να μας ρωτήσεις, που νομίζεις ότι δε σε ρωτήσαμε;

Βαγγ.: Όχι, δεν έχω κάτι να σας ρωτήσω, να σου πω.

-Κάτι για το σχολείο που θα ήθελες να πεις, δεν σου έρχεται τίποτα;

Βαγγ.: Θα έλεγα ότι ίσως χρειάζεται στα παιδιά Ρομά να προσαρμοστούν στο περιβάλλον που είναι και να μην πουν επειδή είμαι τσιγγάνος ή με αυτά που φοράω δε μπορώ να πάω σχολείο ή δεν έχω τα κατάλληλα εφόδια να μάθω κάποια πράγματα από το σχολείο ή ότι οι γονείς μου δεν έχουν χρήματα να μου καλύψουν τα απαραίτητα, όπως σχολική τσάντα, σχολικά είδη, δεν πρέπει να το σκεφτούν αυτό και πρέπει όλα τα παιδιά να ονειρευτούν κάτι και να το κάνουν πραγματικότητα αυτό.

-Μάλιστα, ωραία. Ευχαριστώ πάρα πολύ, Βαγγέλη.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 4

-Καλησπέρα Βασίλη,

Βασίλης: Καλησπέρα, κύριε Χαρίτο.

-Σε ενημερώνω ότι σήμερα διεξάγω μια ερευνά για τη διπλωματική μου εργασία στα πλαίσια των μεταπτυχιακών μου σπουδών του Πανεπιστημίου Βόλου, του Παιδαγωγικού Τμήματος για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Σε ενημερώνω ότι τα αρχεία της καταγραφής θα καταστραφούν μετά το τέλος της αποκωδικοποίησης της συνέντευξης και σου ξεκαθαρίζω εκ των προτέρων ότι θα μιλήσουμε στον ενικό. Συμφωνείς με αυτά;

B.: Συμφωνώ, κύριε Χαρίτο.

-Ωραία, Βασίλη θέλω να μου πεις πόσων χρονών είσαι.

B.: Είμαι 19 χρονών, σε ένα μήνα πάω 20.

-Ωραία, πας σχολείο Βασίλη;

B.: Ναι πάω 1^η Λυκείου, στο ΕΠΑΛ.

-Στο ΕΠΑΛ;

B.: 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

-Πώς κι έτσι; 19 χρονών και 1^η Λυκείου; Μπορείς λίγο να μας πεις τι έχει συμβεί;

B.: Ας πούμε, σαν τι;

-Κανονικά θα έπρεπε να είσαι 16, 15.

B.: Κανονικά θα έπρεπε να έχω τελειώσει το Λύκειο αλλά έχω χάσει χρονιές.

-Για ποιο λόγο;

B.: Μια χρονιά είχα πάει Κύπρο και τις άλλες είχε γίνει ένα λάθος στο Δημοτικό. Ήμουνα 3^η δημοτικού και επειδή ο δάσκαλος ήμουνα καλός με έβαλε στην 4^η δημοτικού ως παρακολούθηση, και όταν έβγαλα την έκτη μου έδωσε κανονικά τους βαθμούς και αυτά και τα λοιπά και πάω εγώ μετά από ένα χρόνο στο Γυμνάσιο και μου λέει ότι δεν είσαι γραμμένος. Ξαναγυρνάω στο Δημοτικό, μου λέει κάναμε ένα λάθος και εντάξει, αυτό, τα βρήκαμε μετά.

-Ωραία. Ο λόγος που πήγες στην Κύπρο;

B.: Έχω παεί για δουλειές, λόγω οικονομικών, για αυτό.

-Εργάζεσαι τώρα;

B.: Τώρα όχι.

-Πας σχολείο κανονικά;

B.: Τώρα ναι.

-Ξεκίνησες στην 1^η Λυκείου;

B.: Ξεκίνησα ναι, ναι.

-Σε ποιο Λύκειο πας;

B.: Στο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

-Σε ποιο Γυμνάσιο πήγαινες;

B.: Στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων.

-Δημοτικό;

B.: Δημοτικό ήμουνα μέχρι δευτέρα στην Ξάνθη και μετά ήρθα εδώ πέρα, Σοφάδες.

-Στη Ξάνθη τι Δημοτικό ήτανε; Ήτανε τσιγγάνικο ή ήτανε μεικτό κανονικό;

B.: Μεικτό, ήταν μέσα Τούρκοι, Έλληνες, Ρομά.

-Διαπολιτισμικό.

B.: Ναι, ναι.

-Μάλιστα. Τώρα που μένεις Βασίλη;

B.: Μένω στον παλιό οικισμό, με τη μάνα μου, αυτά.

-Μάλιστα. Που μεγάλωσες Βασίλη; Μεγάλωσες εδώ Σοφάδες, σε άλλη πόλη της Ελλάδας, κάπου αλλού;

B.: Έχω μεγαλώσει στη Ξάνθη, αλλά έχω έρθει εδώ πέρα από τα 12.

-Εκεί δηλαδή, πήγαινες Δημοτικό. Εκεί έχεις μεγαλώσει. Παντρεμένος είσαι;

B.: Παντρεμένος όχι. είχα αρραβωνιαστεί και τα χαλάσαμε.

-Μάλιστα. Ωραία. Τώρα, κάτι λίγο για το μακρινό μέλλον είναι αυτό. Όταν αποκτήσεις με το καλό παιδιά και παντρευτούν τα παιδιά σου, που θα ήθελες να μείνουν; Μαζί σου, σε άλλο σπίτι, στα πεθερικά ή σε άλλη πόλη;

B.: Το καλύτερο για μένα θα ήταν να είναι μαζί μου. Μαζί σε ένα μέρος, ο καθένας να έχει το δικό του μέρος αλλά να είμαστε κοντά.

-Μάλιστα. Αν ήταν επαγγελματικά και οικονομικά καλύτερα για σένα να πας σε άλλη πόλη ή στο εξωτερικό να μείνεις, θα συμφωνούσαν οι γονείς σου;

B.: Πιστεύω πως ναι.

-Πιστεύεις πως ναι;

B.: Ναι.

-Γιατί θα το κάνανε αυτό; Για πες μου λίγο.

B.: Γιατί εδώ στην Ελλάδα δεν υπάρχουν δουλειές, καλύτερα θα ήταν να πάω, θα είχα ένα καλύτερο μέλλον αν είχα δουλειά καλύτερη στο εξωτερικό, ίσως για αυτό το λόγο.

-Μάλιστα. Τώρα θέλω να μου πεις λίγο τις πρώτες σου μέρες όταν πήγες στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Για περιέγραψε μου λίγο, πώς ένιωθες, πώς αισθανόσουν, πώς περνούσες;

B.: Όταν πήγα πρώτη φορά Δημοτικό, αισθανόμουνα την πρώτη φορά άγχος πολύ, ήθελα να γνωρίσω καινούργια παιδιά, φίλους να κάνω και μετά, από κει και πέρα, έχω κάνει τον δικό μου δρόμο, έχω γνωρίσει φίλους. Προχώρησα μετά, πήγα Γυμνάσιο που από κει και πέρα είχα ήδη φίλους από το Δημοτικό και στο Λύκειο. Αυτό.

-Για πες μου λίγο την εμπειρία σου στο Δημοτικό, που ήσουν εκεί στο διαπολιτισμικό της Ξάνθης, μας ενδιαφέρει πολύ αυτό.

B.: Η εμπειρία μου είναι ότι σε αυτά τα σχολεία που είμαι τώρα, στα χωριά, που είναι μόνο Έλληνες υπάρχει πιο πολύ ρατσισμός, ενώ στα πολιτισμικά σχολεία που πήγαινα εκεί στην Ξάνθη, κανένα παιδί δεν είχε ρατσισμό, όλοι είχανε, με σεβασμό μιλούσε ο καθένας, είχε ο καθένας την ίδια αξία και ακόμα και οι δάσκαλοι είχανε έναν πολύ καλό τρόπο. Αυτό, δεν έχω τίποτα άλλο να πω για να κρίνω κάποιο σχολείο.

-Μάλιστα. Πώς ήταν η προσαρμογή σου στο σχολικό περιβάλλον, προσαρμόστηκες εύκολα, ήτανε δύσκολο να προσαρμοστείς στο κλίμα, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, στο Δημοτικό στο τσιγγάνικο ή στο διαπολιτισμικό της Ξάνθης; Πώς ήταν η προσαρμογή σου; Με τη σειρά να μου πεις. Δυσκολεύτηκες να προσαρμοστείς; Σου ήτανε εύκολα, ήτανε δύσκολα;

B.: Ήτανε λίγο δύσκολα στο Δημοτικό στη Ξάνθη.

-Όταν λες δύσκολα, τι εννοείς;

B.: Εννοώ ότι υπήρχαν παιδιά άλλη φυλής και φοβόμουν να κάνω παρέα μαζί τους, γιατί νόμιζα ότι είχανε ρατσισμό, αλλά τελικά δεν είχανε και ήταν πάρα πολύ καλοί άνθρωποι όλοι τους. Δεν έχω τίποτα άλλο από κει. Δεν έχω γνωρίσει τίποτα δυσκολία.

-Μάλιστα. Βασίλη, οι γονείς σου, οι συγγενείς σου, παππούδες, γιαγιάδες, πατέρας, μάνα τι σου λέγανε για το σχολείο;

B.: Μου λέγανε να το συνεχίσω, για να βρω ένα καλύτερο μέλλον, μέσα από το σχολείο θα γνωρίσω πράγματα που δε μπορείς να βρεις από τη ζωή, από την εμπειρία της ζωής. Στην εμπειρία της ζωής θα βρεις άλλα πράγματα που δε θα τα βρεις στο σχολείο. Αλλά και το σχολείο σου δίνει τα δύο βήματα που λένε στη ζωή, για να ξεκινήσεις.

-Η μάνα σου, ο πατέρας σου τι σου λένε για το σχολείο;

B.: Η μάνα μου λέει να το συνεχίσω ότι κι αν γίνει, ακόμα και αν παντρευτώ λέει να το συνεχίσω, να μη παρατήσω το σχολείο γιατί λέει θα είναι καλύτερο για μένα, και για αυτούς.

-Ο πατέρας σου;

B.: Και ο πατέρας μου το ίδιο.

-Οι παππούδες σου;

B.: Συμφωνούν όλοι με αυτό.

-Τι σου λένε δηλαδή; Για πες μας λίγο. Τι σε συμβουλεύουν;

B.: Με συμβουλεύουν να μην είμαι ζωηρός με τους καθηγητές, να υπακούω γιατί αυτοί οι άνθρωποι θα μου δώσουν γνώσεις και εγώ πρέπει να το σεβαστώ. Αυτό μου λένε.

-Μάλιστα. Πόσο συχνά πηγαίνεις σχολείο; Κάθε μέρα, συνέχεια, πηγαίνεις κάπου κάπου, σπάνια;

B.: Κάθε μέρα πηγαίνω, απλά όταν αρρωσταίνω όταν γίνει κάτι σοβαρό δεν πάω.

-Μάλιστα. Υπάρχει κάτι που δεν σου αρέσει στο σχολείο; Τώρα ας πούμε στο Λύκειο;

B.: Όχι, εντάξει είναι όλα. Δεν έχω κάποιο πρόβλημα.

-Υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε στο Δημοτικό;

B.: Στο Δημοτικό, ίσως ναι.

-Τι ήταν αυτό;

B.: Ειδικά εδώ πέρα, στο 4^ο Δημοτικό Σοφάδων, που είναι σχολείο για Ρομά, οι οποίοι οι καθηγητές με εντυπωσίασαν που δεν κάνουνε μάθημα στα παιδιά. Ας πούμε εγώ που ήμουνα σε άλλο σχολείο και ήξερα ότι τα πράγματα ήταν και δύσκολα και στο Δημοτικό, και εδώ πέρα οι καθηγητές καθόντουσαν με τα κινητά, μας βάζανε να κάνουμε ορθογραφία που οι ίδιοι μας τα έλεγαν, δε μάθαμε τίποτα δηλαδή, και αυτό, δεν έχω άλλο. Δεν κάνανε μάθημα δηλαδή, δε μαθαίνουνε τα παιδιά.

-Στο Γυμνάσιο υπάρχει κάτι που δεν σου άρεσε;

B.: Στο Γυμνάσιο όχι. Εδώ πέρα που πήγαινα στο Γυμνάσιο ήταν όλα εντάξει, όλα κομπλέ.

-Τώρα υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο;

B.: Στο Λύκειο;

-Στο Λύκειο, ναι.

B.: Μου αρέσει μόνο ότι οι καθηγητές βοηθάνε τα παιδιά περισσότερο. Ας πούμε, ένα παιδί που έχει πρόβλημα με το διάβασμα δεν τον αντικρούουν ότι δεν ξέρει να διαβάζει και δεν θα διαβάσει αυτός, ακόμα τον βοηθάνε και όπου κολλάει τον βοηθάνε αυτοί να διαβάσουνε οι καθηγητές και αν ξέρω 'γω κολλάει το παιδί, βάζουν άλλο, μια άλλη σελίδα που θα είναι πιο εύκολη.

-Μάλιστα. Στο Δημοτικό στο τσιγγάνικο υπάρχει κάτι που σου αρέσει;

B.: Όχι τίποτα.

-Τίποτα. Στα άλλα σχολεία;

B.: Στα άλλα σχολεία, ναι μου αρέσει. Το περιβάλλον, η καθαριότητα, που στο σχολείο το τσιγγάνικο εδώ πέρα δεν το έχουνε.

-Σου αρέσει κάποιος δάσκαλος πολύ; Τώρα στο Λύκειο;

B.: Μόνο ο κύριος Τσακνάκης είναι έτσι καλός.

-Για ποιο λόγο σου αρέσει;

B.: Γιατί εξηγεί τα πράγματα σαν να είναι πατέρας να μιλάει στα παιδιά του.

-Μάλιστα. Στο Γυμνάσιο υπήρχε κάποιος δάσκαλος, καθηγητής που να σου άρεσε πολύ;

B.: Ο κύριος Τριανταλής, στα μαθηματικά.

-Για πες μου λίγο, για ποιο λόγο;

B.: Βοηθούσε πιο πολύ τα Ρομά, γιατί οι άλλοι πάνε στο φροντιστήριο και αυτοί πάνε και μαθαίνουνε, ενώ τα δικά μας τα παιδιά λόγω οικονομικών και δεν ξέρω τι δεν πάνε και δε μαθαίνουνε, ενώ ο κύριος Τριανταλής μας βοηθούσε.

-Μάλιστα. Στο Δημοτικό υπήρχε κάποιος δάσκαλος που σου άρεσε πολύ;

B.: Όχι.

-Όχι. Μάλιστα. Εσένα σου αρέσει το σχολείο;

B.: Εμένα ναι, μου αρέσει, για αυτό και αποφάσισα να το τελειώσω.

-Πολύ, λίγο, καθόλου, μέτρια;

B.: Μου αρέσει.

-Σε ποια πράγματα χρειάστηκες βοήθεια;

B.: Ας πούμε σε τι;

-Στο σχολείο. Ή τι θα ήθελες, που θα ήθελες βοήθεια;

B.: Στα μαθήματα;

-Γενικά, μαθήματα, συμβουλευτική, γονείς, στο σπίτι, οτιδήποτε.

B.: Μέχρι στιγμής, τώρα που είμαι στο Λύκειο δε θέλω καμία βοήθεια, όχι. Δεν έχω κάτι.

-Δεν χρειάστηκες.

B.: Όχι.

-Υπάρχει κάποιο μέλος από την οικογένεια που σε βοηθάει στα μαθήματα;

B.: Όχι μπορώ να τα κάνω τα μαθήματα, αλλά μου προσφέρουν μια βοήθεια. Είναι ο θείος μου.

-Ο θείος σου;

B.: Ο θείος μου ο Βαλάντης, ο οποίος είναι και αυτός τελειόφοιτος, έχει τελειώσει το Λύκειο και προχώρησε και στο πανεπιστήμιο.

-Μάλιστα. Τι σπουδάζει; Σπούδασε, σπουδάζει, τι κάνει;

B.: Έχει σπουδάσει, ε πώς το λένε..

-Τέλος πάντων, αν δεν σου έρχεται να μη σε κουράσω με αυτό. Υπάρχει κάποια πρόσθετη δραστηριότητα που θα ήθελες να κάνεις; Ενισχυτική διδασκαλία, μουσική, χορός, αθλητισμός, τέχνες;

B.: Αν θα ήθελα να κάνω, μόνο ενισχυτική διδασκαλία στα μαθηματικά και λίγο στα Αγγλικά.

-Γιατί;

B.: Γιατί αυτά για μένα είναι λίγο πιο δύσκολα.

-Μάλιστα. Οι δάσκαλοι σε βοηθάνε στο σχολείο;

B.: Ναι, με βοηθάνε.

-Μπορείς να μου πεις λίγο, πού σε βοηθάνε;

B.: Με βοηθάνε, ας πούμε με βάζουνε να διαβάζω και να σηκώνομαι στον πίνακα, και αν κάτι δεν καταλαβαίνω μου το εξηγούν μέχρι και δύο και τρεις φορές, ακόμα και τέταρτη να χρειαστεί.

-Οι γονείς σου στο σπίτι σε βοηθάνε;

B.: Όχι, γιατί δεν ξέρουνε γράμματα και οι δύο.

-Μάλιστα. Από τους γονείς σου τι βοήθεια θα ήθελες;

B.: Δεν θα ήθελα, όχι.

-Δεν θα ήθελες κάτι. Ποια είναι η στάση των γονιών σου για την εκπαίδευση; Απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική;

B.: Θετική.

-Θετική. Θέλουν οι γονείς σου να συνεχίσεις το σχολείο;

B.: Μάλιστα.

-Για πες μου, γιατί;

B.: Ας πούμε, λόγω οικονομικών πάνε οι γονείς μου για δουλειά και εμένα με αφήνουν στο σπίτι για να τελειώσω το σχολείο, που αυτό είναι μεγάλο βήμα για μένα.

-Μάλιστα. Όταν λες βήμα τι εννοείς;

B.: Βήμα για να δω ότι αν παρατήσω το σχολείο θα ήμουν εργάτης μια ζωή. Ενώ με το να συνεχίσω το σχολείο θα μπορώ να προφέρω κάτι καλύτερο.

-Εσύ έχεις όνειρα για το σχολείο;

B.: Έχω, για αυτό και συνεχίζω.

-Τι όνειρα έχεις;

B.: Έχω να τελειώσω το σχολείο, να πιάσω μια δουλειά, να δω την οικογένειά μου, αυτό.

-Να ξαναγυρίσουμε λίγο στον δάσκαλο, γιατί με ενδιαφέρει πολύ αυτό, γιατί εκεί είναι η ουσία που θέλω να εξετάσω πάνω στην έρευνα. Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σου φερόταν καλά;

B.: Όταν εννοείται καλά; Όλοι μου φέρονταν καλά, απλά αν εννοείτε ότι κάποιος παραπάνω, ναι υπάρχει.

-Ναι αυτό.

B.: Είναι ο κύριος Τσακνάκης, όπως σας είπα και πριν, μου μιλάει έτσι, είναι ο μοναδικός δάσκαλος που τον καταλαβαίνω καλύτερα από όλους.

-Μπορείς λίγο να μου πεις τις σχέσεις παιδιών Ρομά και σχέσεις παιδιών μη Ρομά στο σχολείο; Και ποιες είναι οι σχέσεις των παιδιών Ρομά με τους εκπαιδευτικούς, με τους δασκάλους; Θέλω δηλαδή να μου πεις τι σχέσεις έχετε εσείς στο σχολείο με τον καθηγητή, τι σχέσεις έχετε με τα παιδιά Ρομά και με τα παιδιά μπαλαμοί. Αυτή είναι η ερώτηση. Θέλω λίγο να το δω αυτό, να το εξετάσω.

B.: Κοιτάζτε, κύριε Χαρίτο, είναι μερικά παιδιά που ας πούμε, είναι οι Έλληνες περισσότερο, γιατί στην τάξη μας έχουμε μόνο 5-6 άτομα, οι άλλοι είναι Αλβανοί και τσιγγάνοι. Οι Έλληνες μερικές φορές, καμιά φορά όταν διαβάζουν μερικά παιδιά από εμάς αρχίζουν να κοροϊδεύουνε. Ενώ οι φίλοι και άλλοι, το σταματάνε εκείνο το παιδί και αυτός δε μπορεί να μάθει μετά ενώ τον κοροϊδεύουνε. Αυτή είναι η στάση. Οι καθηγητές δεν έχω να πω ότι έχουν ρατσιστική αντίδραση απέναντί μας, και αυτοί καταλαβαίνουν όποιο είναι σωστό το κάνουν, αυτό.

-Μάλιστα. Αυτό που θα ήθελα τώρα να σε ρωτήσω είναι αν κάποιος δάσκαλος ή καθηγητής σου φερόταν άσχημα. Υπάρχει κάποιος τέτοιος καθηγητής;

B.: Δεν υπάρχει. Αν καμιά φορά κάνω εγώ χαζομάρα και μου φερθεί θα έχει δίκιο, αλλά προς το παρόν μέχρι στιγμής όχι.

-Μάλιστα. Λοιπόν, συνεχίζουμε με τις ερωτήσεις Βασίλη. Τώρα θέλω να μου πεις λίγο, κρίνοντας ως την μέχρι τώρα πορεία στο σχολικό περιβάλλον, θέλω να μου πεις από την εμπειρία σου σε βοήθησαν οι δάσκαλοι, έχεις αποκτήσει κάτι από αυτούς;

B.: Έχω αποκτήσει σεβασμό, έσω αποκτήσει γνώσεις που θα με βοηθήσουνε, ας πούμε τα μαθηματικά που θα τα χρειαστώ σίγουρα.

-Επαναλαμβάνω λοιπόν, την ερώτηση Βασίλη. Κρίνοντας από την μέχρι τώρα πορεία σου, υπάρχουν κάποιοι δάσκαλοι που σε βοήθησαν και έχεις αποκτήσει κάτι θετικό από αυτούς, κάπου σε βοήθησαν;

B.: Με έχουνε βοηθήσει οι δάσκαλοι, με έχουνε βοηθήσει κυριότερα στη συμπεριφορά, το οποίο αυτό φαίνεται από ένα παιδί που δεν έχει πάει σχολείο μιλάει διαφορετικά, έχει αρνητικές αντιδράσεις. Αυτό. Με έχουνε βοηθήσει ναι, δεν έχω κάποιο παράπονο από καθηγητή.

-Μάλιστα. Τώρα θα ήθελα λίγο την άποψή σου στο εξής, οι δάσκαλοι ή οι καθηγητές τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο, εμποδίζουν ή βοηθούν τα παιδιά Ρομά;

B.: Βοηθούν τα παιδιά Ρομά γιατί ξέρουν και οι ίδιοι ότι κάθε παιδί που έρχεται είναι με κάποιο μαρτύριο, για να έρθει εδώ πέρα. Ας πούμε κάποιος παρατάει τη δουλειά του, δεν έχει ψωμί για να βγάλει το σχολείο για να έχει δύο ψωμιά ας πούμε. Αυτό. Καταλαβαίνει ο καθηγητής ότι κάθε παιδί έρχεται με δυσκολία στο σχολείο και τον βοηθούνε.

-Μάλιστα. Υπάρχουν δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας;

B.: Με τα παιδιά;

-Εσύ προσωπικά, για σένα ρωτάω. Δυσκολεύεσαι στην ελληνική γλώσσα; Κατανόηση, να εκφραστείς;

B.: Όχι μπορώ εντάξει, δεν έχω κάποια δυσκολία. Για άλλα παιδιά που έχουμε στο σχολείο, έχουμε έναν συμμαθητή μου στην τάξη, ο οποίος έχει πρόβλημα με την ομιλία του και για αυτό οι περισσότεροι τον κοροϊδεύουν και ενοχλεί πάρα πολύ και καθηγητές και κάποια παιδιά από την τάξη που κάποιοι τον ενοχλούν. Αυτό, δεν έχω τίποτα να πω για αυτούς τους ανθρώπους.

-Μάλιστα. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Δηλαδή τι θέλω να πω, το ότι κάποιος μιλάει τσιγγάνικα, το ότι κάποια κοπέλα φοράει μαντήλα ή τα παλιά τα ρούχα της τσιγγάνικης ενδυμασίας, το ότι τα παιδιά φέρονται άτακτα εκτός σχολείου στον οικισμό και όταν πάνε στο σχολείο, το σχολείο έχει άλλα πρότυπα, αξίες και αρχές, κανόνες, σεβασμός και αυτά. Αυτά, που έρχονται σε επαφή με τα πρότυπα του σχολείου, η τσιγγάνικη νοοτροπία επηρεάζει το σχολείο αυτό; Μπορεί δηλαδή, ένα παιδί να συνεχίσει το σχολείο ή δε μπορεί επειδή είναι τσιγγάνος;

B.: Θεωρώ ότι μπορεί να το συνεχίσει γιατί κάθε παιδί έχει το δικαίωμα να έχει τη δική του ενδυμασία, τον δικό του τρόπο ζωής και μερικά παιδιά αν δεν το δέχονται δεν παίρνουμε την γνώμη τους, αλλά μερικά παιδιά ξέρω γω, θα φορέσει κάποιο κορίτσι μαντήλα στο σχολείο, αν και δεν έχουμε, οι περισσότεροι θα πούνε κάτι, ότι είναι παλιό χούκι αυτά, δεν θα πούνε κάτι ρατσιστικό. Αυτό.

-Αρα λες ότι δεν επηρεάζει.

B.: Όχι δεν επηρεάζει.

-Μάλιστα. Πόσο σημαντικό είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου; Το ότι υπάρχει ένα σχολείο και πάνε τα παιδιά Ρομά πόσο σημαντικό είναι αυτό;

B.: Για μένα είναι πάρα πολύ σημαντικό.

-Για πες μου λίγο. Για ποιους λόγους είναι σημαντικό.

B.: Είναι σημαντικό το σχολείο, γιατί από κει πέρα θα γνωρίσεις ανθρώπους που κι εκείνοι μπορεί να σου δώσουν μια γνώμη την οποία θα την χρειαστείς, και από δασκάλους και παιδιά που βλέπεις ότι θα αλλάξουν συμπεριφορές, ακόμα και εγώ που πάω σχολείο θα αλλάξω συμπεριφορά προς το καλό. Αποκλείεται κάποιο παιδί που να βγάλει το σχολείο και να έχει συμπεριφορά από ένα παιδί που δεν πήγε.

-Μάλιστα. Τώρα, θα ήθελα λίγο να μου πεις την άποψή σου. Έχετε να προτείνεται κάτι για τη βελτίωση της εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Τι εννοώ δηλαδή, ότι τι θα ήθελες κάτι να αλλάξει στο σχολείο, στο σχολικό περιβάλλον, στη σχολική κοινότητα, αν αλλάξει για να μπορέσουν τα παιδιά Ρομά να έχουν επιτυχία στο σχολείο και γενικά στη ζωή τους.

B.: Ας πούμε, στα παιδιά Ρομά για να γίνει καλύτερο πρέπει να βάλουν λιγότερα, πιο εύκολα μαθήματα εννοώ για να μπορέσει κάποιο παιδί να προχωρήσει, να ξεκινήσει από το μηδέν και να συνεχίσει προς τα πάνω, γιατί με αυτά τα μαθήματα που κάνουμε εμείς είναι πάρα πολύ δύσκολα, και αν κάποιο παιδί χάνεται, που λέμε ότι είναι κινέζικά, δεν μπορεί να τα καταλάβει, παρα να περάσει τον χρόνο του μαζί με τον καθηγητή .

-Που σας δυσκολεύουν τα μαθήματα αυτά, όταν λες δύσκολα ας πούμε, τι εννοείς, για πες μου λίγο.

B.: Ας πούμε, στα μαθηματικά που είναι δύσκολα, που έχουμε ρίζες και πολλά άλλα, κάποιο παιδί που δεν το καταλαβαίνει καλό θα ήτανε για τα δικά μας τα παιδιά τα Ρομά να τους κάνανε κάπως διδασκαλία ενισχυτική, για να μπορέσει να το καταλάβει εκείνο το παιδί και να συνεχίσει μετά μόνο του να βγάλει τα μαθήματα. Ενώ έτσι όσα μαθήματα και αν κάνει ο καθηγητής και δεν τα παίρνει ο μαθητής δεν έχει σημασία. Αυτό έχω να πω, αυτό θα ήθελαν να αλλάξει αν γινόταν.

-Δηλαδή, λες να υπάρχει διαφοροποιημένη διδασκαλία για τα παιδιά Ρομά σε ένα σημείο. Μάλιστα. Εγώ δεν έχω κάτι άλλο να προτείνω, ούτε κάτι να ρωτήσω. Θα ήθελες να προσθέσεις κάτι επιπλέον που δεν σε ρωτήσαμε; Κάτι που θα ήθελες να πεις;

B.: Όχι δεν έχω κάτι άλλο να πω. Με τις ερωτήσεις σας, μου συμπληρώστε όλα τα κενά. Σας τα είπα όλα. Αυτά.

-Ωραία, κι εγώ δεν έσω κάτι άλλο να ρωτήσω. Σε ευχαριστώ πάρα πολύ Βασίλη. Να είσαι καλά.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 5

-Καλησπέρα Χρήστο,

στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Βόλου, του Παιδαγωγικού Τμήματος, διεξάγω συνεντεύξεις για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Θα ήθελα να σε ενημερώσω εξ αρχής, ότι θα μιλήσουμε στον ενικό, θα καταγράψουμε τη συνομιλία μας και στο τέλος της συνέντευξης, αφού αποκωδικοποιήσω και απομαγνητοφωνήσω την ηχογράφιση, το αρχείο θα το καταστρέψω. Και μεταξύ μας θα υπάρχει εχεμύθεια, δε θα πω τίποτα σε κανέναν, ούτε το όνομά σου ούτε τα στοιχεία σου. Συμφωνείς με αυτά, Χρήστο;

Χρήστος: Ναι συμφωνώ.

-Πόσο χρονών είσαι Χρήστο;

Χρ.: Πάω 18.

-Πας 18. Σχολείο πας;

Χρ.: Πάω. 1^η Λυκείου. Τώρα θέλω να το βγάλω όλο, να πάρω το πτυχίο μου και να γίνω κάτι ή αστυνόμος ή αυτό.

-Θέλεις δηλαδή να σπουδάσεις αστυνομικός.

Χρ.: Ναι ή αυτό.

-Μπράβο, πολύ καλό ακούγεται αυτό. Σε ποιο σχολείο πας;

Χρ.: Στο 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

- Στο 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων. Μάλιστα. Για πες μας λίγο τώρα, που μένεις;

Χρ.: Στο παλιό σοφάδ---

-Στο παλιό --- Σοφάδων. Με ποιους μένεις εκεί;

Χρ.: Μόνος μου, με τη γυναίκα μου.

-Α, είσαι παντρεμένος; Δεν το ήξερα αυτό. Πότε παντρεύτηκες;

Χρ.: Τον άλλο μήνα, πριν να φτάσει αυτό τον μήνα.

-Τώρα δηλαδή έχεις ένα μήνα που παντρεύτηκες;

Χρ.: Ναι, ένα μήνα.

-Με προξενιό ή με έρωτα; Πώς παντρεύτηκες, με προξενιό έγινε η δουλειά;

Χρ.: Ναι.

-Μάλιστα, ωραία, ενδιαφέρον. Παρόλο που είσαι παντρεμένος συνεχίζεις να πηγαίνεις σχολείο. Οι γονείς σου τι σου λένε;

Χρ.: Οι γονείς;

-Ναι.

Χρ.: Δεν λένε τίποτα. Οι γονείς λένε να πάω σχολείο, να συνεχίσω όλο.

-Αυτό σου λένε οι γονείς σου; Παρόλο που είσαι παντρεμένος συμφωνούν.

Χρ.: Ναι.

-Ο πεθερός σου τι σου λέει;

Χρ.: Ναι, να πας λέει στο σχολείο σου.

-Να πας στο σχολείο λέει και ο πεθερός.

Χρ.: Ναι.

-Μάλιστα. Ωραία. Τώρα θα ήθελα να σε ρωτήσω και κάτι άλλο. Θέλω λίγο να μου πεις τις πρώτες μέρες όταν πήγες σχολείο, στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο. Πρώτη φορά που πήγες πώς ένιωθες; Πώς περνούσες τις μέρες σου; Για πες μας λίγο.

Χρ.: Πέρασα χαρούμενος που μόλις μπήκα στο 1ο δημοτικό, εδώ στους Σοφάδες, έβλεπα όλο το σχολείο και έλεγα να το βγάλω και αυτό, εύκολο για μένα.

-Σε ποιο σχολείο πήγες;

Χρ.: Εδώ, στο 1^ο Δημοτικό.

-Πήγες στο τσιγγάνικο εσύ καθόλου;

Χρ.: Όχι.

-Καθόλου;

Χρ.: Πήγα αλλά έκανα μεταγραφή μετά.

-Για πες το λίγο, πως ξεκίνησες;

Χρ.: Έκανα μεταγραφή πρώτα, ήμουνα στο τσιγγάνικο, δεν έμαθα γράμματα, πήγα στο 1^ο έμαθα, πήγα στο Γυμνάσιο και έμαθα και λέω είμαι χαρούμενο σε αυτά τα σχολεία που ήρθα στο ελληνικό και λέω έμαθα, στα Ρομά μέσα δεν έμαθα.

-Μπορείς λίγο να μας πεις, στο τσιγγάνικο σχολείο γιατί δεν έμαθες γράμματα; Τι έφταιγε; Τι ήταν αυτό που σε εμπόδισε να μάθεις γράμματα;

Χρ.: Οι καθηγητές φεύγουν, δε κάνουν μάθημα, μας αφήνουν όλοι έξω, δε μας κάνουν μάθημα και έτσι πώς να μαθαίνουμε γράμματα; Όλοι φεύγουν, φεύγουν οι καθηγητές και μετά φεύγουμε κι εμείς.

-Μάλιστα, για αυτό το λόγο δε μαθαίνετε γράμματα. Και μετά εσύ αναγκάστηκες και πήγες σε άλλο σχολείο, μεταγραφή.

Χρ.: Ναι.

-Για πες μας λίγο, όταν πήγες πρώτη φορά στο τσιγγάνικο σχολείο, πώς ένιωθες; Τι θυμάσαι;

Χρ.: Θυμάμαι ότι ήμουν χαρούμενος και από κει με το να μαθαίνω άλλα γράμματα, μόλις είδα ότι δε μαθαίνω δεν ήμουν χαρούμενος, λυπημένος ήμουν.

-Όταν πήγες στο μπαλαμανό σχολείο, στο 1^ο πώς ένιωθες; Για πες μας λίγο.

Χρ.: Χαρούμενος.

-Ήσουν χαρούμενος εκεί;

Χρ.: Ναι.

-Μάλιστα. Μετά όταν πήγες στο Γυμνάσιο;

Χρ.: Και εκεί ήμουν χαρούμενος, με έμαθαν αυτά αυτά αυτά και τα έμαθα όλα μετά.

-Πώς περνούσες; Όταν λες χαρούμενος τι εννοείς; Πώς περνούσες εκεί;

Χρ.: Περνούσα με τα παιδιά, με την παρέα, με τους φίλους καλά, όλα αυτά, γελούσαμε ότι να ναι.

-Στο Λύκειο τώρα πώς περνάς;

Χρ.: Περνάω πάλι με τους φίλους μου που έχω παρέα, περνάω ωραία, με τους φίλους μου τους μπαλαμούς, περνάω καλύτερα πάλι.

-Έχεις καλές σχέσεις με τους μπαλαμούς; Για πες μας λίγο τη σχέση σου.

Χρ.: Έχω φίλους, κάνουμε παρέα, πάμε για καφέ για παράδειγμα ή κερνάω ή κερνάν, έτσι είναι..

-Ωραία. Προσαρμόστηκες εύκολα στο σχολείο;

Χρ.: Ναι λίγο.

-Ήταν εύκολη η προσαρμογή σου ή σου ήταν λίγο δύσκολα από την αρχή;

Χρ.: Στην αρχή ήταν λίγο δύσκολα.

-Όταν λες δύσκολα, τι εννοείς; Που δυσκολεύτηκες;

Χρ.: Στα μαθηματικά, όλα τα μαθήματα. Μόλις τώρα γυρνάω σπίτι διαβάζω και καταλαβαίνω, αν διαβάζω είναι εύκολα, δεν διαβάζω είναι δύσκολα.

-Δυσκολεύτηκες δηλαδή στα μαθήματα.

Χρ.: Ναι.

-Μάλιστα. Οι συγγενείς σου, ο παππούς, η γιαγιά, ο πατέρας σου, η μητέρα σου, το περιβάλλον εκεί στο σπίτι τι σου λένε για το σχολείο;

Χρ.: Πας καλά λένε; Ναι πάω καλά λέω. Πάω με τους φίλους μου καλά στα μαθήματα. Λέει ο παππούς μετά μια χαρά πας, να το συνεχίσεις το σχολείο, να το βγάλεις και να πάρεις το πτυχίο, ότι θέλεις να βγεις λέει. Αυτό σου λέω εγώ, λέει, δε σε πιάνω.

-Ο πατέρας σου;

Χρ.: Και ο πατέρας μου, το ίδιο. Ελεύθερο λέει.

-Ναι. Τι άποψη έχουν οι γονείς σου; Θετική, αρνητική, επιφυλακτική για το σχολείο; Τι θα έλεγες;

Χρ.: Θετική.

-Θετική ε; Θέλουν δηλαδή οι γονείς σου να συνεχίσεις το σχολείο.

Χρ.: Ναι.

-Το επιθυμούν αυτό. Για πες μας τώρα λίγο, υπάρχει κάτι που δε σου αρέσει στο σχολείο;

Χρ.: Όχι, μου αρέσει, να πάω κάθε μέρα στο σχολείο.

-Σου αρέσει να πας κάθε μέρα.

Χρ.: Ναι.

-Υπάρχει κάποιος καθηγητής, κάποιος δάσκαλος, ή στο παρελθόν ή τώρα που σε φερόταν άσχημα, που δε σου άρεσε ή κάποιος δάσκαλος που σου άρεσε πολύ, που σου φερόταν καλά; Για πες μας.

Χρ.: Όλοι οι καθηγητές μου λέει είσαι καλό παιδί, αυτό, προσπαθεί να το βγάλει, λέει μπράβο σου, συνέχισε, να το συνεχίσεις λέει.

-Σε βοηθάνε οι δάσκαλοι;

Χρ.: Με βοηθάν.

-Που σε βοηθάνε;

Χρ.: Σε όλα τα μαθήματα, όπου δυσκολεύομαι με βοηθάνε.

-Οι σχέσεις σου με τους δασκάλους, με τους καθηγητές, τι σχέσεις έχεις;

Χρ.: Έχουμε μια σχέση, με μαθαίνουν, τους συμπαθώ και αυτή είναι η συμπεριφορά μου.

-Μάλιστα. Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σου αρέσει πάρα πολύ;

Χρ.: Ναι. Η κυρία Λεντζή είναι, που κάνουμε πληροφορική, αυτή είναι η κυρία.

-Ναι, για πες μας. Εξήγησέ μας για ποιο λόγο σου αρέσει πολύ;

Χρ.: Γιατί με βοηθάει στη πληροφορική, αν δυσκολεύομαι στον υπολογιστή, στην εργασία που κάνουμε, δυσκολεύομαι να βρίσκω την εργασία και με βοηθάει, τι να πατήσω, ότι αυτό, με βοηθάει.

-Σε βοηθάει δηλαδή, η δασκάλα. Μάλιστα. Θα επανέλθουμε στο θέμα αυτό αργότερα.

Τώρα, θέλω να μου πεις λίγο πόσο σου αρέσει το σχολείο; Πολύ, λίγο, καθόλου, μέτρια;

Χρ.: Πολύ, πολύ.

-Σου αρέσει πολύ. Χρειάστηκες βοήθεια σε κάποια πράγματα στο σχολείο;

Χρ.: Εγώ; Όχι. Καθόλου.

-Δε χρειάστηκες, ε; Θα ήθελες βοήθεια;

Χρ.: Τώρα ναι, ήθελα.

-Τι βοήθεια θα ήθελες;

Χρ.: Σε ποιο μάθημα θα δυσκολεύομαι να με βοηθήσει.

-Οι γονείς σου σε βοηθάνε;

Χρ.: Ναι, με βοηθάνε μερικές φορές.

-Που σε βοηθάνε;

Χρ.: Στα μαθηματικά, στη γλώσσα, αυτά.

-Οι γονείς σου πήγαν σχολείο;

Χρ.: Πήγε ο πατέρας μου, το βγαλε όλο.

-Το Γυμνάσιο;

Χρ.: Γυμνάσιο, ναι. Το Λύκειο δεν ξέρω αν το έβγαλε.

-Δεν ξέρεις. Μάλιστα. Από τους γονείς σου τι βοήθεια θα ήθελες;

Χρ.: Κάποια βοήθεια, να με βοηθήσουν με τα μαθηματικά, ότι να ναι, ότι μάθημα με δυσκολεύει να με βοηθήσουν.

-Θα ήθελες να κάνεις κάποια επιπλέον δραστηριότητα, ας πούμε ενισχυτική διδασκαλία, μουσική, χορό, τέχνες, ζωγραφική ας πούμε ή αθλητισμό; Θα ήθελες να κάνεις κάτι;

Χρ.: Ναι, αθλητισμό, να παίζω με μπάλα. Να παίζουμε μπάλα στο σχολείο, δυνατή ομάδα να έχουμε.

-Μάλιστα. Τη βοήθεια που ζήτησες από τους γονείς σου που θα ήθελες, στην έχουν προσφέρει;

Χρ.: Ναι, την έχω.

-Στην έχουν προσφέρει δηλαδή.

Χρ.: Ότι με βοηθούν στα μαθηματικά, λέει να πας στο σχολείο να σε βοηθήσουμε κι εμείς να σε βοηθήσουν και οι καθηγητές λέει, να μαθαίνεις αυτά τα λίγα πράγματα λέει. Όταν θα έρθεις μετά σπίτι να διαβάσεις μόνος σου λέει.

-Επειδή, μου είπες νωρίτερα ότι έχεις κάποια όνειρα να σπουδάσεις, αυτό είναι πάρα πολύ καλό και ακούγεται πολύ καλό. Μου είπες θες να γίνεις αστυνομικός. Αυτό πώς το αποφάσισες; Για πες μου λίγο για τα όνειρά σου για το σχολείο.

Χρ.: Το αποφάσισα μόνος μου, έχω όνειρο ή θα βγω ή θα βγω ΔΕΗ. Αυτό, ένα από τα δύο

-Τι θες να βγεις;

Χρ.: Αστυνόμος ή ΔΕΗ. Ένα από τα δύο.

-ΔΕΗ

Χρ.: Η αστυνόμος ή ΔΕΗ.

-Να ασχοληθείς με τα έργα δηλαδή.

Χρ.: Ή αυτό ή αστυνόμος.

-Πώς το σκέφτηκες αυτό, για πες μου; Για ποιο λόγο;

Χρ.: Μόνος μου το σκέφτηκα. Το σκέφτηκα ότι θα βγω αστυνόμος, θα έχω την επιχείρησή μου στην αστυνομία, να δουλέψω στην αστυνομία. Αυτό, να βρίσκουμε δουλειά.

-Μάλιστα. Καλό ακούγεται αυτό, πάρα πολύ καλό. Τώρα λίγο, να επανέλθουμε στο θέμα με τους δασκάλους και με τους καθηγητές. Κρίνοντας με ως την τωρινή σου παρουσία και εμπειρία στο σχολείο, οι δάσκαλοι πιστεύεις ότι από το Δημοτικό σε βοήθησαν για να φτάσεις μέχρι εδώ, σε αυτό το επίπεδο γνώσεων, να διαβάζεις, να γράφεις, να σκέφτεσαι για όνειρα στο σχολείο που θες και να σπουδάσεις.

Χρ.: Ναι βοήθησαν να φτάσω μέχρι εκεί που ήθελα εγώ να σπουδάσω αυτό που ήθελα εγώ.

-Που σε βοήθησαν οι δάσκαλοι;

Χρ.: Στα μαθηματικά, στη γλώσσα, νέα ελληνικά, αυτά.

-Δηλαδή, οι δάσκαλοι σε βοήθησαν στα μαθήματα. Μάλιστα. Τώρα μια άλλη ερώτηση. Κατά την άποψή σου, οι δάσκαλοι τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο, εμποδίζουν τα παιδιά Ρομά ή τα βοηθάνε;

Χρ.: Τα βοηθάνε δεν τα εμποδίζουν να μαθαίνουν τα γράμματα, ότι να ναι, για να βγουν και αυτοί, να περάσουν το σχολείο.

-Δηλαδή, λες λοιπόν, ότι οι δάσκαλοι βοηθάνε τα παιδιά Ρομά. Δεν τα εμποδίζουν, τα βοηθάνε. Μάλιστα. Δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας έχεις;

Χρ.: Έχω. Έχω στη γλώσσα που δυσκολεύομαι γι' αυτό.

-Τι προβλήματα έχεις με την ελληνική γλώσσα; Που δυσκολεύεσαι; Στην κατανόηση, να εκφραστείς;

Χρ.: Να εκφραστώ και στη κατανόηση.

-Μάλιστα. Για αυτό, κάνεις κάποια μαθήματα; Προσπαθείς για κάτι;

Χρ.: Ναι, προσπαθώ να τα ξέρω, ποια είναι τα δύσκολα ποια είναι τα εύκολα..

-Μάλιστα. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Δηλαδή, το ότι κάποιος μιλάει τσιγγάνικα, το ότι κάποιος έχει άλλη θρησκεία, το ότι κάποιος φοράει ρούχα ή μαντήλα διαφορετικά, ο τσιγγάνικος πολιτισμός επηρεάζει ένα παιδί να πάει σχολείο;

Χρ.: Όχι, δεν το επηρεάζει.

-Όχι, δεν το επηρεάζει.

Χρ.: Πρέπει να πάει κανονικά στο σχολείο του.

-Δεν τον επηρεάζει δηλαδή αυτό, ότι είναι σε κάτι διαφορετικός.

Χρ.: Όχι.

-Μάλιστα. Ενδιαφέρον αυτό. Πόσο σημαντικό είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου; Πόσο σημαντικό είναι το σχολείο για ένα παιδί;

Χρ.: Κανονικά να πάει να μαθαίνει τα σχολεία, μη το σταματήσουν οι Ρομά επειδή παντρεύονται να μη πάνε σχολείο, κανονικά να συνεχίζουν τα σχολεία.

-Είναι σημαντικό το σχολείο;

Χρ.: Ναι, είναι σημαντικό να πάνε να μαθαίνουν.

-Για πες μας λίγο, που μπορεί να βοηθήσει το σχολείο ένα παιδί Ρομά;

Χρ.: Μπορεί να βοηθήσουν να πάρουν τα διπλώματα, αλλιώς αν δεν έχουν διπλώματα, τους γράφει η αστυνομία, θα τους πάρουν τα αυτοκίνητα, θα έχουν προβλήματα μετά με τους νόμους.

-Ναι. Μάλιστα. Τώρα, έχετε να μας προτείνετε κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Δηλαδή, θέλω να πω το εξής με αυτή την ερώτηση, τι θα πρέπει να γίνει στο σχολείο, στην παιδεία, για να βοηθήσει τους Ρομά να πετύχουν στο σχολείο, να σπουδάσουν, να κάνουν, τι θες να αλλάξει δηλαδή για να βοηθηθείς;

Χρ.: Να αλλάξει η γνώμη μου, ότι τα παιδιά μπορούν να μαθαίνουν από τη σχολική παιδεία, ότι αυτά που δεν ξέρουμε να μας βοηθήσουν οι καθηγητές, να τους ρωτήσουμε ότι δυσκολευόμαστε.

-Τι να αλλάξει; Για πες μου λίγο, τι θα ήθελες να αλλάξει δηλαδή;

Χρ.: Να αλλάξει η συμπεριφορά;

-Ρωτάω, για να πάει ένα παιδί στο σχολείο και για να σπουδάσει ένα παιδί Ρομά, στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο τι πρέπει να αλλάξει; Να αλλάξουν τα βιβλία, να αλλάξουν οι δάσκαλοι συμπεριφορά, οι γονείς των παιδιών των μπαλαμών να δέχονται τους Ρομά, να σας βάλουνε λεωφορεία, τι είναι αυτό που πρέπει να γίνει για να βοηθηθείτε;

Χρ.: Να αλλάξουνε τα βιβλία.

-Δηλαδή, για πες μου, τι θα ήθελες να αλλάξει στα βιβλία;

Χρ.: Να αλλάξουνε τα βιβλία. Για παράδειγμα να κάνουμε εμείς αυτά να αλλάξουνε άλλα βιβλία, να γίνουνε άλλα.

-Όπως; Για πες μας λίγο, τι έχεις στο μυαλό σου, τι ιδέα έχεις;

Χρ.: Να γίνουν λίγο εύκολα για να μαθαίνουν τι σημαίνουν αυτά τα πράγματα που πάμε στο σχολείο.

-Ναι. Μάλιστα. Εγώ Χρήστο, δεν έχω κάποια άλλη ερώτηση, αν εσύ κάτι άλλο νομίζεις, αν εσύ θες κάτι να μας πεις που δε σε ρωτήσαμε, που παραλείψαμε, αν θες κάτι να μας πεις.

Χρ.: Δεν έχω τίποτα.

-Δεν έχεις τίποτα. Ωραία, ευχαριστώ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 6

-Καλησπέρα Κωνσταντίνα,

στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας διεξάγω μια έρευνα για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Θα ήθελα να σου ξεκαθαρίσω εκ των προτέρων ότι θα μιλήσουμε στον ενικό. Συμφωνείς με αυτό;

Κωνσταντίνα.: Ναι.

-Θα καταγράψω τη συνέντευξή μας και μόλις ολοκληρωθεί η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης, θα διαγράψω την ηχογράφηση αυτή. Συμφωνείς με αυτά;

Κων.: Ναι.

-Ωραία λοιπόν. Για πες μου λίγο, που μένεις Κωνσταντίνα;

Κων.: Στην Νέα ζωή

-Μένεις στην Νέα ζωή Σοφάδων. Πόσων χρονών είσαι;

Κων.: 17.

-Είσαι 17. Σε ποιο Λύκειο πηγαίνεις;

Κων.: Τώρα πηγαίνω στο 3^ο ΕΠΑΛ Καρδίτσας.

-Ήσουν εδώ στων Σοφάδων το ΕΠΑΛ;

Κων.: Ναι, ναι στην 1^η λυκείου.

-Μπορείς να μας πεις λίγο για ποιο λόγο έκανες μεταγραφή σε άλλο σχολείο;

Κων.: Επειδή δεν είχε εδώ την ειδικότητα που ήθελα, αρχιτεκτονική και πήγα εκεί γιατί δεν είχε εδώ την ειδικότητα και δεν είχε πουθενά να πάω και αναγκαστικά μεταφέρθηκα στην Καρδίτσα.

-Τώρα σε ποια τάξη είσαι;

Κων.: Δευτέρα λυκείου.

-Δευτέρα λυκείου. Για πες μου λίγο, να ξεκινήσουμε από την αρχή. Σε ποιο Δημοτικό πήγαίνεις;

Κων.: Στο 2^ο Δημοτικό.

-Στο 2^ο Δημοτικό, το μπαλαμανό, όχι το τσιγγάνικο στους Σοφάδες. Μάλιστα, για πες μου λίγο, πώς ήταν η προσαρμογή σου όταν πήγες πρώτης φορά σε ένα σχολείο που δεν ήταν μόνο Ρομά; Γιατί τα περισσότερα παιδιά πηγαίνουν σε τσιγγάνικο σχολείο, εκεί που πήγες στο μπαλαμανό σχολείο πώς ήταν η προσαρμογή σου από την αρχή;

Κων.: Καλά ήτανε και μου φερόντουσαν εντάξει, δεν είχα ρατσισμό, από μερικά παιδιά σίγουρα θα έλεγαν κάποια πράγματα, αλλά δεν ήταν και τόσο μεγάλος ο βαθμός που με πείραζαν.

-Ναι. Για μίλησέ μου λίγο, μετά όταν πήγες στο Γυμνάσιο, σε ποιο Γυμνάσιο πήγες; Στο Σοφάδων, πήγες στην Καρδίτσα;

Κων.: Στο Σοφάδων.

-Θέλω λίγο να μου πεις πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες εκεί στο σχολείο;

Κων.: Εντάξει, επειδή ήμασταν και τα πιο μικρά ήμασταν λίγο έτσι, ντρεπόμασταν και από κει άρχισα περισσότερο να κάνω με τα Ρομά παρέα, γιατί ήταν συγγενείς μου.

-Οι συγγενείς σου, οι γονείς σου τι σου λέγανε για το σχολείο;

Κων.: Να το συνεχίσω, να μην το σταματήσω και ότι πρέπει να πετύχω τον στόχο μου και να μην ακούω τους άλλους τι λένε και τι κάνουν.

-Πόσο συχνά πηγαίνεις σχολείο; Κάθε μέρα, κάπου κάπου, σπάνια, καθόλου;

Κων.: Κάθε μέρα.

-Κάθε μέρα; Δεν έχεις απουσίες.

Κων.: Όχι.

-Μάλιστα, θέλω λίγο να μου πεις πώς περνούσες στο σχολείο; Όταν ήσουν στο Δημοτικό.

Κων.: Παίζαμε με τους φίλους μου στο διάλειμμά, αυτό, δεν ήμουνα μόνη μου.

-Ήσουνα χαρούμενη;

Κων.: Ναι, χαρούμενη,

-Τι ήταν αυτό που σε έκανε χαρούμενη;

Κων.: Είχα φίλους και δεν με έδιωχναν επειδή ήμουνα Ρομά.

-Ωραία. Όταν μετά πήγες στο Γυμνάσιο, πώς περνούσες εκεί;

Κων.: Και εκεί, έτσι ακριβώς, με τους φίλους μου, κάναμε παρέα, δεν υπήρχε ρατσισμός.

-Πώς αισθανόσουνα για αυτό;

Κων.: Ότι είναι διαφορετικοί εδώ και είναι προχωρημένοι, γιατί κάποιοι έχουνε ρατσισμό και συμπεριφέρονται πολύ άσχημα στους Ρομά, αλλά εδώ

-Για πες μου λίγο για αυτό τον ρατσισμό. Πες μου μια συμπεριφορά που δε σου άρεσε.

Κων.: Δε μου άρεσε από τους δασκάλους περισσότερο όχι από τους μαθητές, γιατί πολλές φορές παιδιά που χτυπούσανε, παιδιά που έβριζαν τους Ρομά δεν τους έλεγαν κάτι, ενώ αν έβριζαν οι Ρομά τους συμμαθητές τους μπαλαμούς θα έλεγαν.

-Ωραία. Θέλω τώρα να μου πεις Κωνσταντίνα, με αφορμή αυτό που είπες η σχέση σου με τους δασκάλους στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο τώρα και στο Δημοτικό πώς είναι;

Κων.: Ήτανε αρκετά καλή αλλά σε έναν βαθμό, δηλαδή υπήρχαν δάσκαλοι που δε μας συμπεριφερόντουσαν καλά.

-Ωραία, επειδή έχω και άλλες ερωτήσεις μετά για αυτό, αλλά επειδή το συζητάμε τώρα, να τα πάρουμε λίγο από την αρχή. Θέλω λίγο να θυμηθείς τα πρώτα σου χρόνια όταν ήσουν στο Δημοτικό. Είπες πως ήτανε κάποιοι καλοί δάσκαλοι και κάποιοι που δεν ήταν καλοί. Θέλω να μου πεις πρώτα, οι καλοί τι ήταν αυτό που σου άρεσε στους καλούς δασκάλους, πες μου λίγο.

Κων.: Μου μιλούσανε, άμα έχω κάποιο πρόβλημα με ρωτούσανε, γιατί έδιναν σημασία σε μένα. Ενώ οι άλλοι, αυτοί που ήταν κακοί ίσως φώναζαν, έβριζαν και έλεγαν ξέρω γω «άμα σε πιάσω εσένα που είσαι Ρομά» αυτό. Κι έλεγαν άσχημα πράγματα, δεν έβριζαν αλλά..

-Πώς αισθανόσουν για αυτό; Πώς ένιωθες;

Κων.: Άσχημα, πολλές φορές δεν ήθελα να πάω στο μάθημά τους.

-Άρα, μας λες πως επειδή δεν είχανε καλή συμπεριφορά δεν πήγαινες στο σχολείο.

Κων.: Ναι, δεν ήθελα να πάω.

-Στο μάθημα.

Κων.: Ναι, εκείνη την ώρα, ναι.

-Μάλιστα. Όταν λες άσχημα τι εννοείς; Για περιέγραψε μου λίγο, προσπάθησε λίγο να μου περιγράψεις.

Κων.: Δηλαδή, πολλές φορές που δεν έκανα τα μαθήματα μου φώναζαν και σε άλλα παιδιά που δεν έκαναν τα μαθήματα και ήταν μπαλαμοί δεν φώναζαν. Όμως, σε εμένα φώναζαν πολύ περισσότερο.

-Πίστευες ότι αυτό γινόταν επειδή ήσουν ένα κορίτσι από τον οικισμό των Ρομά;

Κων.: Ναι.

-Το πιστεύεις αυτό δηλαδή.

Κων.: Ναι.

-Μάλιστα, ωραία. Ήταν για σένα εύκολα ή δύσκολα στο σχολείο;

Κων.: Εντάξει, δεν ήταν και πολύ εύκολα. Σίγουρα ήταν δύσκολα αλλά...

-Μεγαλώνοντας μετά περνάς σε άλλες βαθμίδες, περνάς στο Γυμνάσιο. Για πες μου εκεί λίγο για τις σχέσεις σου με τους καθηγητές.

Κων.: Μετά στο Γυμνάσιο καθώς μεγαλώναμε, ήταν καλύτεροι γιατί και συζητούσαμε με τους δασκάλους, καθόμασταν μετά το μάθημα, μιλούσαμε για διάφορα θέματα, οπότε ήμασταν πιο κοντά έτσι δεμένοι.

-Υπήρχε κάποιος καθηγητής ή καθηγήτρια που με τη συμπεριφορά της σε ανάγκασε να απομακρυνθείς από το μάθημά της ή να μην συνεχίσεις το σχολείο; Ή κάτι άλλο να σου συνέβη ή να μην πας μια εκδρομή ή να μην συμμετέχεις σε μια δραστηριότητα;

Κων.: Όχι, όχι.

-Για μίλησέ μου λίγο τώρα για το Λύκειο. Ποια είναι η σχέση σου με τους εκπαιδευτικούς;

Κων.: Πλέον, η σχέση μου ειδικά και τώρα στη δευτέρα λυκείου που έχουμε ειδικότητες και είμαστε περισσότερες ώρες με συγκεκριμένους δασκάλους, είναι πολύ καλή, συνεργαζόμαστε. Ακούνε και αυτοί τα δικά μας πράγματα που θέλουμε να πούμε στο μάθημα, ακούμε κι εμείς αυτούς.

-Ωραία, θα επανέλθουμε στο θέμα αυτό αργότερα. Για μίλησε μου λίγο τώρα Κωνσταντίνα για τη σχέση σου με τους συμμαθητές, με τους Ρομά και με τους μπαλαμέ. Πες μου λίγο πώς περνούσες, πώς ένιωθες, πώς σε αντιμετώπιζανε;

Κων.: Με τους Ρομά κάναμε πιο πολύ παρέα και είμαστε πιο δεμένοι, ενώ με τους μπαλαμούς απλά ήμασταν στην ίδια τάξη, ήμασταν συμμαθητές, κάναμε τα μαθήματά μας, αυτό. Είχαμε μια απλή στάση, απόμακρη στάση.

-Αυτό συνέβαινε και στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο και τώρα στο Λύκειο άρχισε;

Κων.: Από το Γυμνάσιο άρχισε.

-Από το Γυμνάσιο. Τώρα στο Λύκειο, εκεί που είσαι στην Καρδίτσα και δεν υπάρχουν και πολλά Ρομά;

Κων.: Εκεί δεν υπάρχει κανένας Ρομά.

-Είσαι με την αδερφή σου ή μόνη σου;

Κων.: Εγώ και η μάνα μου είμαστε. Και είμαστε οι μόνες Ρομά και δεν έχουμε καθόλου ρατσισμό. Το έχουμε πει ότι είμαστε Ρομά, το ξέρουνε και παρόλα αυτά είμαστε εντάξει με τους μπαλαμούς, κάνουμε παρέα.

-Μια άλλη ερώτηση, αυτό είναι εκτός θέματος, επειδή προέκυψε τώρα μέσα από την έρευνα. Υπάρχει διαφορά από το ΕΠΑΛ Σοφάδων σε σχέση με το ΕΠΑΛ της Καρδίτσας, όσον αφορά την κτιριακή υποδομή, όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς, τα

βιβλία, τα συγγράμματα ή οτιδήποτε άλλο που παρατήρησες εσύ; Οι μπαλαμε οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές;

Κων.: Σίγουρα υπάρχει, προς το καλύτερο. Είναι πιο εξελιγμένα εκεί τα πράγματα, υπάρχουνε πιο πολλές ειδικότητες και οι δάσκαλοι ξέρουνε περισσότερα πράγματα, ναι έχω δει διαφορά.

-Μάλιστα. Τώρα επανερχόμαστε λίγο στις ερωτήσεις. Υπάρχει κάτι που δε σου αρέσει ή που δε σου άρεσε στο σχολείο;

Κων.: Δε μου άρεσε...

-Οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές σου, τα βιβλία..

Κων.: Οι δάσκαλοι μερικές φορές.

-Για εξήγησέ μου λίγο, τι δε σου άρεσε;

Κων.: Δε μου άρεσε πολλές φορές η συμπεριφορά τους, πιο παλιά, τώρα δεν έχω κάποιο θέμα.

-Παλιά,α όταν λες παλιά;

Κων.: Στο Δημοτικό, όπως είπα και πριν με τις δασκάλες μου που δεν συμπεριφερόντουσαν σωστά σε μένα.

-Με τους συμμαθητές; Υπάρχει κάτι που δε σου αρέσει πάνω στους συμμαθητές σου;

Κων.: Όχι, όχι.

-Όχι. Υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο;

Κων.: Μου αρέσει πάρα πολύ η ειδικότητα που είμαι, γιατί είναι το σχέδιο το κύριο θέμα που έχουμε εκεί στην αρχιτεκτονική και μου αρέσει πάρα πολύ.

-Μάλιστα, ωραίο ακούγεται αυτό. Υπάρχει κάποιος δάσκαλος ή καθηγητής που σου άρεσε ή που σου αρέσει πολύ και για ποιο λόγο; Όσον αφορά πάντα εννοούμε στα πλαίσια της διδασκαλίας.

Κων.: Ναι, ναι. Μου αρέσει η κυρία μου που κάνει την αρχιτεκτονική πάλι, μου αρέσει ο τρόπος που διδάσκει, σαν να είναι μάνα μας συμπεριφέρεται πολλές φορές. Ναι αυτό.

-Μάλιστα. Πόσο σου αρέσει το σχολείο; Πολύ, λίγο, καθόλου, μέτρια;

Κων.: Μέτρια θα πω, εντάξει χαίρομαι τώρα που έκλεισε, εντάξει.

-Οι έρευνες τα βγάζουνε αυτά, ε; Μέτρια. Μπορείς να μου πεις λίγο γιατί;

Κων.: Γιατί είναι και το πρωινό ξύπνημα.

-Όπως όλα τα παιδιά.

Κων.: Ναι, είναι οι πολλές ώρες που διδάσκουνε, θα προτιμούσα να ήτανε λιγότερες.

-Αν γινόταν το σχολείο ας πούμε απογευματινές ώρες, θα είχες πρόβλημα;

Κων.: Θα ήταν κουραστικό. Καλύτερα που είναι πρωί αλλά είναι δύσκολο το ξύπνημα.

-Μάλιστα, ωραία. Συνεχίζουμε Κωνσταντίνα. Σε ποια πράγματα χρειάστηκες βοήθεια;

Κων.: Κυρίως στα μαθήματα χρειάστηκα βοήθεια, γιατί εντάξει δεν είμαι και πολύ καλή μαθήτρια.

-Σε ποια μαθήματα χρειάστηκες βοήθεια;

Κων.: Στα μαθηματικά και στη γλώσσα.

-Έλαβες αυτή τη βοήθεια;

Κων.: Ναι, στο Λύκειο τώρα ήδη με βοηθάνε αρκετά.

-Ποιοι σε βοηθάνε;

Κων.: Η κυρία των μαθηματικών με έχει βοηθήσει πάρα πολύ να καταλάβω τα μαθηματικά και η κυρία της γλώσσας πάλι, τα εξηγεί πάρα πολύ καλά και έτσι μας βοηθάει ώστε να έχουμε ένα καλό αποτέλεσμα.

-Ωραία, υπάρχει κάποιο μέλος από την οικογένεια που σε βοηθάει στα μαθήματα;

Κων.: Η αδερφή μου μερικές φορές.

-Για μίλησέ μου λίγο. Έχει τελειώσει κάτι η αδερφή σου;

Κων.: Όχι. Αυτή είναι, πάει και αυτή δευτέρα λυκείου, απλά είναι καλύτερη στα μαθηματικά και στη γλώσσα και πολλές φορές με έχει βοηθήσει.

-Ο πατέρας σου σε βοηθάει;

Κων.: Όχι.

-Γιατί;

Κων.: Γιατί δεν έχει αρκετές γνώσεις, δεν έχει τελειώσει το σχολείο και για αυτό.

-Μάλιστα, ωραία. Αυτό είναι πολύ σημαντικό, γιατί το έχουν καταθέσει τα περισσότερα παιδιά. Παρατηρούμε σε όλες τις συνεντεύξεις ότι οι γονείς των παιδιών Ρομά δε μπορούν να τους βοηθήσουν, όχι γιατί δε θέλουνε, δε μπορούνε γιατί δεν έχουν τις γνώσεις. Στο Δημοτικό σε βοηθούσε ο πατέρας σου;

Κων.: Η μαμά μου μας βοηθούσε καμιά φορά, ο μπαμπάς μου και πάλι εκεί δεν μπορούσε.

-Ωραία. Άλλη ερώτηση. Υπάρχει επιθυμία για επιπρόσθετη δραστηριότητα; Εννοούμε δηλαδή αν θέλεις να κάνεις ενισχυτική διδασκαλία, μουσική, χορό, τέχνες, αθλητισμό;

Κων.: Όχι, όχι, δεν θα ήθελα. Ε, βασικά θα ήθελα βιολί μόνο.

-Ναι. Υπάρχει επιθυμία.

Κων.: Ναι.

-Γιατί δεν το κάνεις; Είναι ας πούμε οικονομικοί οι λόγοι, είναι κάτι άλλο;

Κων.: Είναι και οικονομικοί πιστεύω αλλά είναι και η μετακίνηση που δεν υπάρχει εδώ, στη Νέα ζωή γιατί δεν υπάρχει κάποιο λεωφορείο, κάποιο αστικό αν σε πηγαίνει ώστε να μπορείς να μαθαίνεις αυτό που θέλεις.

-Για αυτό που λες, υπάρχει μια ερώτηση προς το τέλος. Ρωτάμε δηλαδή αν θα ήθελες να αλλάξει κάτι στο σχολείο ή γενικά να αλλάξει κάτι για να βελτιωθεί η εμπειρία των παιδιών μαθητών Ρομά στο σχολείο. Θα μου τα πεις αυτά στο τέλος. Τώρα έχω μια ερώτηση, πιστεύεις ότι οι δάσκαλοι, οι καθηγητές βοηθούν τα παιδιά Ρομά στο σχολείο;

Κων.: Ναι, πιστεύω τα βοηθάνε όσο μπορούνε, γιατί και αυτοί τα παιδιά τα Ρομά δεν έχουν αρκετές γνώσεις στο επίπεδο που βρίσκεται το Λύκειο τώρα αλλά κάνουνε ότι μπορούνε.

-Μάλιστα. Θέλω λίγο να μου πεις τώρα αν έχεις κάποιο όνειρο για το σχολείο. Τι όνειρα έχεις για το σχολείο;

Κων.: Εγώ προσωπικά;

-Ναι εσύ προσωπικά.

Κων.: Θα ήθελα να το τελειώσω και θα ήθελα απλά να γίνει καλύτερη η εκπαίδευση στο σχολείο, ώστε να μπορεί κάθε μαθητής να μαθαίνει και να προχωράει, όχι μόνο αυτοί που τα παίρνουν πιο εύκολα, να δίνουν σημασία περισσότερο στα παιδιά. Αυτό.

-Ωραία. Τελειώνοντας το Λύκειο και όταν πάρεις και το απολυτήριό σου, τι σκέφτεσαι μετά να κάνεις;

Κων.: Να δώσω πανελλήνιες και να μπορέσω να περάσω σε κάποια σχολή.

-Να συνεχίσεις να σπουδάσεις δηλαδή.

Κων.: Ναι, ναι.

-Οι γονείς σου τι λένε για αυτό;

Κων.: Ας τελειώσουμε το Λύκειο και αφού τελειώσουμε το Λύκειο, να μπορέσουμε να προχωρήσουμε, να μάθουμε ότι μπορούμε ακόμη περισσότερο, να μη σταματήσουμε εκεί.

-Οι γονείς σου σε βοηθάνε γενικά στο σχολείο; Εκτός δηλαδή από τα μαθήματα; Που αλλού σε βοηθάνε;

Κων.: Με υποστηρίζουνε. Λένε να το συνεχίσω, δηλαδή δε μου λένε να το σταματήσω. Αυτό.

-Η ερώτηση είναι λίγο, μάλλον εγώ τη διατύπωσα διαφορετικά. Οι γονείς σου σε βοηθάνε εκτός από τα μαθήματα, οικονομικώς, στη μετακίνηση;

Κων.: Όχι, όχι γιατί έχουμε ταξί και μας πηγαίνει αυτό, οπότε δεν πληρώνουμε κάτι, δε χρειάζεται.

-Μάλιστα. Από τους γονείς σου τι βοήθεια θα ήθελες;

Κων.: Θα ήθελα όταν σπουδάζω να έχω μια οικονομική βοήθεια απλά.

-Μια οικονομική βοήθεια. Μάλιστα. Οι γονείς σου τι άποψη έχουνε για την εκπαίδευσή σου; Έχουνε απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική;

Κων.: Θετική.

-Θετική. Οι γονείς σου συμφωνούν να συνεχίσεις το σχολείο;

Κων.: Ναι.

-Μάλιστα. Τώρα ξαναγυρνάμε λίγο εκεί στο θέμα με τους δασκάλους, γιατί αυτή είναι η ουσία της έρευνας. Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που δε σου φερόταν καλά ή κάποια δασκάλα ή κάποιος καθηγητής τώρα στο Λύκειο ή στο Γυμνάσιο;

Κων.: Στο Γυμνάσιο, η διευθύντρια, άκουγε συνήθως τα άλλα παιδιά και είχανε κατηγορήσει έμένα για κάποια πράγματα τα οποία δεν είχα κάνει και αυτή δε με πίστευε, μάλλον επειδή ήξερε ότι ήμουν Ρομά και αυτό με πείραζε.

-Μάλιστα. Δηλαδή, υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι καθηγητές ακόμα και η διευθύντρια του σχολείου, δε σας φερόταν καλά στο σχολείο.

Κων.: Ναι.

-Τώρα αντίστροφη ερώτηση. Υπάρχει κάποιος δάσκαλος που σας φερόταν καλά; Ή καθηγητής ή εκπαιδευτικός;

Κων.: Ναι. Οι περισσότεροι μας φερόντουσαν καλά και συγκεκριμένα τώρα στο Λύκειο, όπως είπα και πριν που είναι σα μάννα μας η κυρία της ειδικότητας μου, στην αρχιτεκτονική και μας φέρεται πολύ καλά.

-Μάλιστα. Κρίνοντας από την ως τώρα πορεία σου στο σχολείο, πιστεύεις ότι οι δάσκαλοι, οι καθηγητές σε έχουν βοηθήσει;

Κων.: Ναι, με έχουν βοηθήσει

-Έχεις αποκομίσει πράγματα;

Κων.: Ναι.

-Για πες μου λίγο. Πώς σε έχουν βοηθήσει;

Κων.: Με έχουν βοηθήσει να ακούω, να συνεργάζομαι με τους άλλους, πολλές φορές να τους καταλαβαίνω όταν δεν είναι καλά ή αυτοί να μας καταλαβαίνουν όταν δεν είμαστε καλά. Αυτό.

-Κατά την άποψή σου, οι δάσκαλοι τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο; Εμποδίζουν τα παιδιά Ρομά ή τα βοηθούν;

Κων.: Οι περισσότεροι τα βοηθούν.

-Τα βοηθούν. Αυτό είναι το συμπέρασμα, ότι όσοι μαθητές πηγαίνουν σχολείο βοηθούνται από τους καθηγητές και τους δασκάλους.

Κων.: Ναι, υπάρχουνε λίγα παιδιά τα οποία είναι Ρομά και θέλουν να συνεχίσουν το σχολείο, οπότε και αυτοί κάνουν ότι μπορούνε για να τους βοηθήσουν.

-Γιατί εδώ, Κωνσταντίνα, εξετάζουμε το εξής. Όταν λέμε εμποδίζουν, θέλουμε δηλαδή να δούμε αν η συμπεριφορά των δασκάλων ή των καθηγητών απέναντι στα παιδιά Ρομά τους απομακρύνει από το σχολείο ή τους φέρνει κοντά. Αυτό θέλουμε να εξετάσουμε.

Κων.: Ναι.

-Οπότε λες λοιπόν, ότι με τη συμπεριφορά τους οι δάσκαλοι βοηθούν τα παιδιά Ρομά.

Κων.: Ναι.

-Μάλιστα. Τώρα είναι οι τελευταίες ερωτήσεις και τελειώνουμε σε λίγο. Υπάρχουν κάποιες δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας;

Κων.: Όχι, γιατί έχω μεγαλώσει με τα ελληνικά στο σπίτι οπότε δε δυσκολεύομαι.

-Μάλιστα. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Αυτή η ερώτηση θέλει λίγο να το σκεφτείς. Τι ρωτάει, ρωτάει το εξής. Το ότι εδώ στην τσιγγάνικη κοινωνία μιλάμε τσιγγάνικα, το ότι κάποιες φορές κάποιες γυναίκες φορούσαν μαντίλια, μαντήλι και πήγαιναν σχολείο ή κάποιες δε φοράνε ας πούμε τζιν φοράνε φούστες, ή κάποια παιδιά εδώ που πάνε σχολείο πρώτα έχουνε μουσική, οδηγαν αυτοκίνητα, όταν πάνε στο σχολείο αυτά τα χαρακτηριστικά επηρεάζουν τα πρότυπα του σχολείου; Τα πρότυπα του σχολείου είναι κανονισμοί, άλλη συμπεριφορά, υπάρχουν κανόνες εκεί, να ξυπνάς το πρωί, να φέρεσαι με έναν συγκεκριμένο τρόπο, αυτά λοιπόν, όταν έρχονται σε σύγκρουση επηρεάζουν το σχολείο ή δεν το επηρεάζουν;

Κων.: Δεν το επηρεάζουν πιστεύω, γιατί έχω δει Ρομά που έρχονται στο σχολείο και συμπεριφέρονται κανονικά, δεν έχουνε κάποιο πρόβλημα.

-Μάλιστα. Πολύ ωραία. Βασικά αυτή ήταν η απάντηση, ότι δεν επηρεάζουν. Κι εγώ το πιστεύω αυτό. Πόσο σημαντικό είναι για ένα παιδί ο θεσμός του σχολείου;

Κων.: Είναι πολύ σημαντικό γιατί εξαρτάται το μέλλον του από το να θα πάει σχολείο, αν δε θα πάει, τι δουλειά θέλει να κάνει, γιατί να θέλει κάποιος να γίνει δικηγόρος πώς θα γίνει από τη στιγμή που δεν μπορεί να πάει σχολείο, δεν έχει πάει σχολείο;

-Άρα είναι πολύ σημαντικό το σχολείο.

Κων.: Ναι.

-Τελευταίες ερωτήσεις. Έχεις να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Αυτό που έλεγες με το λεωφορείο, για πες μας λίγο.

Κων.: Να υπάρχουνε περισσότερες μετακινήσεις ούτως ώστε και τα παιδιά να μπορούν να κάνουν, να μαθαίνουν, να πάνε φροντιστήρια, να κάνουν αυτό που θέλουν και να έχουν την κατάλληλη βοήθεια. Και επίσης, θα ήθελα η εκπαίδευση στους δασκάλους να ήταν ακόμη περισσότερη και να ήταν με διαφορετικό τρόπο, γιατί έχουνε μεγαλώσει διαφορετικά, ξέρουν λιγότερα πράγματα από τους μπαλαμούς γιατί δεν έχουν πάει σε κανονικό σχολείο, δεν έχουν πάρει καλή εκπαίδευση όπως τα άλλα παιδιά. Αυτό.

-Μάλιστα. Θα ήθελες Κωνσταντίνα να προσθέσεις κάτι που νομίζεις ότι δε σε ρωτήσαμε; Θα ήθελες δηλαδή να πεις κάτι που εμείς δε σε ρωτήσαμε;

Κων.: Όχι. Βασικά, θα ήθελα να πω ότι τα κορίτσια των Ρομά τέλος πάντων, να προσπαθήσουν και αυτά να πηγαίνουν σχολείο, γιατί δεν είναι μόνο για τους άντρες Ρομά το σχολείο, είναι για όλους και όλοι έχουνε δικαίωμα να δουλέψουνε.

-Μάλιστα. Ευχαριστώ πάρα πολύ.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 7

-Καλησπέρα Μαρία, στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας διερευνώ μια εργασία για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Θα ήθελα να μου παραχωρήσεις μια συνέντευξη επειδή είσαι μαθήτρια σε σχολείο ΕΠΑΛ, έτσι δεν είναι; Θα ήθελα να σου ξεκαθαρίσω από την αρχή ότι θα μιλήσουμε στον ενικό και αυτά που θα πούμε θα υπάρχει από τη δικιά μου μεριά εχεμύθεια, δηλαδή δεν θα τα δείξω πουθενά και στο τέλος θα τα καταστρέψω μετά την απομαγνητοφώνηση. Συμφωνείς με αυτά;

Μαρία: Ναι.

-Ωραία, θέλω να μου πεις λίγο, πού μένεις στον παλιό ή στο νέο οικισμό;

M.: Στο νέο.

-Στο νέο οικισμό. Πόσων χρονών είσαι;

M.: 18.

-18. Είχες κάποια, έχασες κάποια χρονιά;

M.: Ναι, έχασα.

-Έχασες κάποια χρονιά. Τώρα σε ποιο Λύκειο πηγαίνεις;

M.: 1^ο ΕΠΑΛ Σοφάδων.

-Η αδερφή σου και η μάνα σου πηγαίνουν στην Καρδίτσα κι εσύ εδώ; Πώς κι έτσι;

M.: Εγώ πηγαίνω εδώ λόγω ότι έχει τον δικό μου τομέα εδώ, για αυτό έμεινα εδώ.

-Τι τομέα;

M.: Διοίκηση και οικονομία.

-Διοίκηση και οικονομία. Μάλιστα, ακούγεται καλό αυτό. Για πες μου λίγο πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο Δημοτικό;

M.: Στο Δημοτικό ήταν λίγο άγρια τα πράγματα γιατί ήμουν η πρώτη Ρομά που πήγε στο σχολείο αυτό και υπήρχε αρκετή εξαγρίωση από τους γονείς και στην αρχή, αργήσαμε να αρχίσει το σχολικό έτος γιατί κάνανε κατάληψη οι γονείς στο σχολείο και μπήκαμε μετά από ένα χρονικό διάστημα. Ήταν το δεύτερο σχολείο που άλλαξα και ήταν αρκετά σκληρά στην αρχή τα πράγματα.

-Για μίλησε μου λίγο, εσύ πήγες στο τσιγγάνικο ή στο μπαλαμανό σχολείο;

M.: Οι γονείς μου δεν ήθελαν να πάω εκεί γιατί ήξεραν ότι δε θα μάθαινα και πάρα πολλά πράγματα, τα είχαν δει ήδη τα αποτελέσματα από άλλα παιδιά, και με έγραψαν στο 1^ο Δημοτικό. Στο 1^ο Δημοτικό είχε γίνει πολύ μεγάλο θέμα όλο αυτό και δε με δέχτηκαν. Μετά, αργότερα, με δέχτηκαν στο 2^ο, αλλά στο 2^ο έγινε όλο αυτό με τους γονείς.

-Για πες μου λίγο, για ποιους λόγους υπήρχε αντίδραση από τους γονείς, από τη στιγμή που πήγες και γράφτηκες σε ένα μπαλαμανό σχολείο;

M.: Έλεγε ότι δεν ανήκω εκεί, έπρεπε να πάω μέσα στο ρομανό, αλλά ο καθένας επιλέγει όπου θέλει να πάει, δικό του δικαίωμα είναι, έχει ελεύθερη βούληση να κάνει ότι θέλει. Και επίσης, έλεγαν ότι θα κατασκηνώσουν έξω από το σχολείο, αυτό που είχε γίνει δηλαδή και στο νηπιαγωγείο, γιατί είχε γίνει θέμα, δε με άφηναν ούτε εκεί

να πάω. Επίσης, έλεγαν ότι θα είμαι βρώμικη, ότι δε θα έχω τα εμβόλιά μου, ενώ αυτό δεν ίσχυε και άλλα τέτοια πολλά θέματα προκαταλήψεων.

-Μάλιστα. Θα έχουμε στη συνέχεια, πολλές ερωτήσεις πάνω σε αυτό το θέμα. Για πες μου λίγο, σε ποιο Γυμνάσιο πήγες;

M.: Ένα Γυμνάσιο έχουν οι Σοφάδες, εκεί.

-Κάποτε ήταν το 2^ο και το 1^ο

M.: Πάρα πολύ παλιά. Τώρα είναι μόνο ένα.

-Πήγες στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων;

M.: Ναι.

-Ωραία, μάλιστα. Θυμάσαι πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο Γυμνάσιο;

M.: Στο Γυμνάσιο ήταν πάρα πολύ καλύτερη η κατάσταση, διότι υπήρχαν αρκετά άλλα άτομα Ρομά, που ερχόντουσαν από το 4^ο και το οποίο, ήταν μόνο Ρομά και έτσι είχα ήδη τους φίλους μου από το Δημοτικό, ήμουν ήδη με άτομα που γνώριζα, οπότε ήταν πολύ οικεία η κατάσταση.

-Οι πρώτες σου μέρες στο Δημοτικό;

M.: Στο Δημοτικό, τις προαναφέραμε και πριν, ήταν καμία σχέση, ήταν πολύ διαφορετικές.

-Μετά προσαρμόστηκες;

M.: Μετά από αρκετό χρονικό διάστημα, ναι.

-Για πες μου λίγο για αυτή την προσαρμογή, πώς έγινε;

M.: Σίγουρα, αυτοί που ήρθαν να είναι μαζί μου, να γίνουν φίλοι μου ήταν από άλλη χώρα, ήταν κυρίως από την Αλβανία τα παιδιά, γιατί ήξεραν ήδη τον ρατσισμό που είχαν βιώσει και αυτά τα ίδια, οπότε μόνο από εκείνα ήμουν αποδεκτή. Και σιγά-σιγά, εφόσον είχαν δει τη στάση μου, είχαν δει το ότι είμαι καθαρή, το ότι έχω κάνει όλα μου τα εμβόλια, άρχισαν να με αποδέχονται σιγά-σιγά όλοι και μετά τον πρώτο χρόνο ήταν όλα καλύτερα.

-Μάλιστα. Οι γονείς σου, οι συγγενείς σου, οι παππούδες σου τι σου λέγανε για το σχολείο, για αυτό το θέμα; Πώς το βιώσατε, πώς το αντιμετωπίσατε σαν οικογένεια;

M.: Σίγουρα, η οικογένειά μου όλη, είτε οι παππούδες μου είτε η μαμά μου είτε οποιοσδήποτε ήθελαν να το συνεχίσω το σχολείο, να πάω σχολείο, παρόλα αυτές τις άσχημες καταστάσεις, μου έλεγαν να πάω.

-Ωραία. Πώς το αντιμετώπισαν όλο αυτό; Όλη αυτή την αντίδραση, τον αποκλεισμό, την διαμαρτυρία των άλλων γονέων των μη Ρομά; Πώς το αντιμετώπισε η οικογένειά σου αυτό, θυμάσαι καθόλου;

M.: Δεν θυμάμαι και πολλά, αλλά θυμάμαι ότι η μαμά μου και ο μπαμπάς μου ήταν εκεί πέρα για μένα, για να με στηρίξουν και ήταν, ήθελαν παρόλο αυτό τον άσχημο τρόπο που το χειρίστηκαν οι άλλοι γονείς, ήθελαν να πάω, να το συνεχίσω. Δεν τους πτόησε αυτό δηλαδή, συνέχισαν κανονικά την πορεία τους.

-Ωραία, θα επανέλθουμε στο θέμα αυτό. Πόσο συχνά πηγαίνεις σχολείο Μαρία; Κάθε μέρα, συνέχεια, κάπου-κάπου, σπάνια, καθόλου;

M.: Καθημερινά.

-Καθημερινά. Απουσίες κάνεις;

M.: Όχι.

-Για πες μου λίγο, πώς περνούσες μετά στο Γυμνάσιο; Αφού λοιπόν, πέρασες αυτές τις δυσκολίες, προσαρμόστηκες, απέκτησες κάποιους φίλους, σαν να ήταν διαπολιτισμικό ας πούμε το σχολείο αυτό. Μετά πας στο Γυμνάσιο, για πες μου, μίλησέ μου λίγο, πώς περνούσες, πώς αισθανόσουν, τι ένοιωθες, πες μου λίγο για τα συναισθήματά σου, για την εμπειρία σου.

M.: Ναι, εντάξει στο Γυμνάσιο ήταν πολύ καλύτερα από ότι ήταν το Δημοτικό για μένα, ήτανε, αισθανόμουνα χαρούμενη γιατί αισθανόμουνα ότι δεν υπήρχαν διαφορές ανάμεσα σε φυλές γιατί ήταν ήδη εκεί αρκετά Ρομά, οπότε ήταν για αυτούς κάτι γνώριμο, όχι όπως στο Δημοτικό, οπότε δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα, ήταν όλα φυσιολογικά μπορώ να πω.

-Μάλιστα, ήταν δύσκολα, ήταν εύκολα;

M.: Σχετικά με τα μαθήματα;

-Γενικά. Και με τα μαθήματα, οτιδήποτε σε δυσκόλευε στο Γυμνάσιο.

M.: Ήταν εύκολα.

-Ήταν εύκολα;

M.: Ναι.

-Για πες μου λίγο, τι ήταν αυτό που ήταν εύκολο για σένα;

M.: Σίγουρα, παίζει ρόλο το τι αισθανόμαστε και οι ίδιοι. Όταν είσαι μικρός δεν έχεις την αυτοάμυνα ώστε να αντιδράσεις σε κάποια πράγματα και να απαντήσεις με τρόπο τον οποίο να κάνεις και τον άλλον να καταλάβει ότι είσαι εντάξει με τον εαυτό σου. Δηλαδή έχεις ανασφάλειες. Ενώ όταν είσαι πιο μεγάλος, όταν μεγαλώνεις και είσαι στην εφηβεία πλέον, γιατί στο Γυμνάσιο είμαστε στην εφηβεία, τότε ξέρουμε κάποια

πράγματα για τον εαυτό μας και μπορούμε να στηριχτούμε οι ίδιοι, έχουμε κάποιες αυτοάμυνες, οπότε είτε λέγανε μετά είτε δε λέγανε, αν και δε λέγανε αρκετά άτομα, ήταν φυσιολογικά όλα, μπορούσα να απαντήσω και να είμαι εντάξει με τον εαυτό μου.

-Μάλιστα. Υπάρχει κάτι που δεν σου αρέσει, κάτι που δεν σου άρεσε στο σχολείο; Όσον αφορά τους δασκάλους, τους εκπαιδευτικούς, τη συμπεριφορά, τους συμμαθητές σου, κάτι άλλο;

M.: Με τους συμμαθητές μου δεν είχα κανένα απολύτως πρόβλημα, εντάξει με τους εκπαιδευτικούς φαινόταν ότι κάποιιοι ήταν ρατσιστές, αλλά δε μπορούσαν να το πολυδείξουνε, αλλά φαινόταν.

-Για πες μου, όταν λες ότι φαινόταν τι εννοείς; Πες μου ένα παράδειγμα.

M.: Ναι, μπορούσαν δηλαδή, ήταν ποιο οικεία, όχι απλώς οικεία, ήταν πολύ καλύτερα με τους άλλους μαθητές που δεν ήταν από τη φυλή των Ρομά, ενώ με τη φυλή των Ρομά φαινόταν ότι είχανε κάποιο πρόβλημα, δηλαδή συμπεριφέρονταν κάπως διαφορετικά.

-Αυτό εσένα πώς σε έκανε να αισθανθείς, αυτό που περιγράφεις; Τι συναισθήματα σου έβγαζε;

M.: Δε μου άρεσε, αλλά δε μπορώ να πω ότι μισούσα εκείνη την καθηγήτρια που το έκανε την συγκεκριμένη ή τον καθηγητή.

-Όταν λες ότι δε σου άρεσε, τι εννοείς;

M.: Αισθανόμουνα κάποια λύπηση μέσα μου, γιατί έλεγα ενώ όλοι το έχουνε αποδεχτεί εσύ γιατί όχι;

-Αυτή η λύπη πώς εκφραζότανε; Πήγαινες στο μάθημα του καθηγητή, δεν πήγαινες;

M.: Φυσικά και θα πήγαινα, γιατί ήταν και πολύ σημαντικό το μάθημά του και δε μπορούμε να παραλείψουμε κανένα μάθημα για αυτό τον λόγο, αλλά δεν ήμουνα δηλαδή, δε μπορούσα να απαντήσω έτσι όπως απαντούσα στους άλλου καθηγητές ή να είμαι τόσο φιλική μαζί της.

-Τώρα, στο Γυμνάσιο, υπάρχει κάποιος δάσκαλος ή κάποια δασκάλα, ή κάποιος συμμαθητής ή συμμαθητές ή οτιδήποτε άλλο που σου αρέσει ή δε σου αρέσει;

M.: Στο Γυμνάσιο ή στο Λύκειο;

-Στο Λύκειο.

M.: Στο Λύκειο είναι ακόμα καλύτερα, δηλαδή όσο μεγαλώνουμε τα παιδιά γίνονται όλο και καλύτερα μεταξύ τους και αισθανόμαστε ακόμα πιο καλύτερα και με τους καθηγητές. Οι καθηγητές είναι πολύ χαρούμενοι όταν βλέπουν Ρομά να φτάνουνε στο Λύκειο, γιατί είναι πάρα πολύ λίγα, μετρημένα στα δάχτυλα του ενός χεριού. Και

αισθάνονται πολύ περήφανοι που μπορούμε και το κάνουμε αυτό, αισθάνονται περήφανοι για μας.

-Ναι, συνέχισε.

M.: Ναι, αισθάνονται πολύ μεγάλη χαρά.

-Αυτό που λες είναι πολύ σημαντικό, δεν θα το σχολιάσω, θα το αφήσω για το τέλος. Υπάρχει κάτι που σου αρέσει στο σχολείο, είτε στο Δημοτικό ή στο Γυμνάσιο ή στο Λύκειο; Κάτι που σου άρεσε;

M.: Το ότι αναπτύσσουμε φιλίες με άτομα τα οποία μπορεί να μη βρίσκαμε. Επίσης, με τους καθηγητές έχουμε πολύ καλές σχέσεις και νομίζω είναι αμοιβαία τα αισθήματα ο ένας απέναντι στον άλλο, γιατί αισθάνονται χαρά σα να είμαστε δικά τους παιδιά. Οπότε είμαστε, οπότε βλέπουμε όταν κάνουμε κάτι και είμαστε καλοί σε αυτό, είτε οτιδήποτε είναι μέσα στο μάθημα είτε μια τέχνη δικιά μας που τους δείχνουμε, αισθάνονται πολύ χαρούμενοι.

-Ωραία. Υπάρχει κάποια συμπεριφορά ενός δασκάλου ή ενός καθηγητή, εκπαιδευτικού, θυμάσαι που σας με τη συμπεριφορά του να σας απομάκρυνε από την τάξη ή και το αντίστροφο, με τη συμπεριφορά σας προσέλκυε στο σχολείο;

M.: Υπάρχουν και τα δύο.

-Θέλω να μου πεις, μια και δεύτερη.

M.: Να πω για το πρώτο. Αυτό όχι λόγω της φυλής μου, αλλά λόγω της θρησκείας μου. Υπήρχε μια καθηγήτρια, η οποία ήμουν η απουσιολόγος της τάξης και συμπλήρωνα το απουσιολόγιο και μπήκα μέσα για να το συμπληρώσω ενώ δεν έκανα θρησκευτικά και μπήκα μόνο να σημειώσω το μάθημα και να πάρω παρουσίες. Και ενώ μπήκα στη τάξη δεν έκανα θόρυβο ή κάτι άλλο, απλά πήγα κατευθείαν στο απουσιολόγιο για το συμπληρώσω, άρχισε να μου φωνάζει και να λέει ότι αποσπάω την προσοχή των μαθητών και τέτοια. Εγώ αυτό, επειδή με στενοχώρησε αυτό, γιατί την καθηγήτρια δεν την ήξερα ούτε της έκανα κάτι, μίλησα με κάποιον συμμαθητή μου, πήγα στον υποδιευθυντή το ανέφερα και μου λέει μπράβο σου που το έκανες αυτό, είναι πολύ σημαντικό να μιλάμε για αυτά τα θέματα, γιατί λέει πρέπει να γνωρίζουμε ο καθένας τι είναι. Και έγινε όλο αυτό, ξεκαθαρίστηκε αυτό το θέμα, τελείωσε.

-Αυτή η συμπεριφορά δηλαδή, σε απομάκρυνε από την τάξη;

M.: Δε με απομάκρυνε από την τάξη, αλλά με στενοχώρησε. Λέω γιατί σε τέτοιο καιρό να υπάρχουν τέτοιες προκαταλήψεις; Και ειδικά από μια θεολόγο.

-Για πες μου τώρα την άλλη περίπτωση, που κάποιος δάσκαλος με τη συμπεριφορά του σας έφερε κοντά τους, ο τρόπος διδασκαλίας, το μάθημα.

M.: Στον τομέα μου, επειδή δεν είμαστε πάρα πολλά άτομα στο σχολείο μας ,ο κάθε τομέας είναι λιγότερο από 10 άτομα. Οπότε καταλαβαίνουμε ότι αναπτύσσονται περισσότερο οικείες σχέσεις με τους καθηγητές. Με έναν καθηγητή από τον τομέα μου, διοίκηση και οικονομία, έχουμε δεθεί πάρα πολύ μαζί του και μπορούμε ακόμα να μιλήσουμε και για τα προσωπικά μας μαζί του, είναι τόσο πολύ καλός και δέχεται να μας ακούσει σε οτιδήποτε και αν θέλουμε να του πούμε, οπότε αυτό.

-Μάλιστα. Υπήρχε μια ερώτηση εδώ που λέει, αν σου αρέσει κάποιος δάσκαλο και για ποιο λόγο, προφανώς την έχεις απαντήσει ότι ο συγκεκριμένος δάσκαλος είναι αυτός.

M.: Ναι.

-Μάλιστα. Πόσο σου αρέσει το σχολείο; Καθόλου, λίγο, μέτρια, πολύ;

M.: Αρκετά, πολύ.

-Το αρκετά δεν το έχω. Ωραία. Σε ποια πράγματα χρειάστηκες βοήθεια;

M.: Σίγουρα στο Δημοτικό, ήθελα λίγο βοήθεια, λίγο σπρώξιμο σα να λέμε, στα μαθήματά μου, χρειάστηκα κάποια στιγμή στα μαθηματικά και πάλι καλά είχα τον παππού μου εκεί, έτυχε να είναι εδώ γιατί δε ζει εδώ. Και με βοήθησε πάρα πολύ και ήταν αυτό που ήθελα, αλλά με βοήθησε πάρα πολύ και το ολοήμερο που πήγαινα στο Δημοτικό. Από εκεί πήρα πολύ καλές βάσεις και μετά μπορώ να πω ότι δε χρειάστηκα βοήθεια,

-Ωραία. Υπάρχει κάποιο μέλος από την οικογένεια, εκτός από τον παππού σου, που σε βοηθούσε στα μαθήματα;

M.: Σίγουρα, στην πρώτη δημοτικού με βοηθούσε και η μαμά μου και ο μπαμπάς μου, σε κάποια πράγματα που μπορούσαν, όσο μπορούσαν δηλαδή.

-Από τους γονείς σου, θα ήθελες κάποια άλλη βοήθεια;

M.: Μου είναι αρκετή αυτή που μου έδωσαν.

-Σου την έχουν προσφέρει δηλαδή;

M.: Ναι, μου πρόσφεραν την βοήθεια που χρειαζόμουν.

-Οι γονείς σου τι σου λένε για το σχολείο; Σε βοηθάνε;

M.: Με ποιον τρόπο;

-Γενικά, στη μετακίνησή σου, σε στηρίζουν ψυχολογικά, σε παροτρύνουν να πας σχολείο;

M.: Σίγουρα ναι.

-Σίγουρα, μάλιστα. Πάμε τώρα λίγο πάλι στους δασκάλους. Οι καθηγητές, οι δάσκαλοι, πιστεύεις ότι σε έχουν βοηθήσει από το Δημοτικό σήμερα;

M.: Ναι, πάρα πολύ.

-Που σε έχουν βοηθήσει; Και με ποιο τρόπο;

M.: Η δασκάλα μου στο Δημοτικό, την είχα 3 συνεχόμενες χρονιές, από την πρώτη μέχρι την τρίτη δημοτικού, με βοήθησε πάρα πολύ και ψυχολογικά και στα μαθήματα. Όταν είχε γίνει ένα μικρό περιστατικό με μια συμμαθήτριά μου, βασικά με μια μητέρα της συμμαθήτριάς μου, ήταν εκεί και με υπερασπίστηκε χωρίς να ξέρει το πώς και το γιατί, ήξερε απλώς τι χαρακτήρας και τι παιδί ήμουν, ήρθε και με στήριξε χωρίς κάτι άλλο, χωρίς να πει κάτι, οπότε σίγουρα αυτήν την έχω ακόμα μέσα στο νου μου, αν και έχουμε χαθεί τώρα τελευταία, έχουμε χάσει επαφές, ακόμα την αγαπώ.

-Μάλιστα. Θέλω τώρα να μου πεις Μαρία, το εξής. Εκτός από τη διευθύντρια που έγινε το περιστατικό αυτό, υπάρχει κάποιος δάσκαλος ή αν υπήρχε ή κάποιος καθηγητής, εκπαιδευτικός τέλος πάντων, που δε σου φερόταν καλά;

M.: Όχι, γιατί λόγω και της διαγωγής μου μέσα στο μάθημα και έξω στο προαύλιο, οπουδήποτε, ήταν πάρα πολύ καλή, τους σεβόμουνα όλους οπότε δεν υπήρχε κάτι τέτοιο.

-Το αντίστροφο; Υπήρχε κάποιος καθηγητής ή δάσκαλος που σου φερόταν καλά;

M.: Ναι, αρκετές φορές.

-Για πες μου λίγο, περιέγραψε μου λίγο.

M.: Και στο Δημοτικό, όπως προανέφερα πριν η δασκάλα μου. Επίσης, τώρα στο Λύκειο έχω πάρα πολλούς καθηγητές, οι οποίοι με βοηθάνε είτε ψυχολογικά είτε στα μαθήματα. Και στο Γυμνάσιο είχα, αλλά όχι τόσο πολύ, είχαμε περισσότερο ήμουν με τους συμμαθητές μου έτσι, ενώ τώρα μπορώ να πω ότι είμαι και με τους καθηγητές μου ότι κάνω παρέα. Μπορώ να το πω αυτό. Κάνουμε παρέα σα να είμαστε στην ίδια ηλικία, μπορούμε να ανοιχτούμε και να πούμε ότι θέλουμε.

-Αυτό είναι σημαντικό. Κατά την άποψή σου, οι εκπαιδευτικοί τι κάνουν περισσότερο ή λιγότερο; Εμποδίζουν ή βοηθούν τα παιδιά Ρομά στο σχολείο;

M.: Τώρα από όσα βλέπω στο Λύκειο, βοηθάνε πάρα πολύ, να αλλάξει η ζωή, όσο μπορούν να αλλάξει η ζωή τους έστω και σε μικρό βαθμό, αλλά όσο μπορούν να το πετύχουν αυτό, είναι το πιο σημαντικό για αυτούς. Αλλά να το εμποδίσουν, όχι, με τίποτα.

-Για μίλησέ μου λίγο για τις σχέσεις σου με τους συμμαθητές, με τους Ρομά και τους μη Ρομά. Τι σχέση είχατε στο σχολείο; και τώρα τι σχέση έχετε;

M.: Τώρα είμαστε πάρα πολύ δεμένοι με τα παιδιά, παρόλο που επειδή έχω χάσει χρονιά, ήμουν με παιδιά τα οποία δεν ήξερα, δεν ήμουν μαζί τους από το Δημοτικό

ή το νηπιαγωγείο, καμία σχέση, με αγκάλιασαν λες και με ήξεραν πάρα πολλά χρόνια. Και έχουμε γίνει πάρα πολύ δεμένοι. Δεν διαχωρίζεται Ρομά και μη Ρομά, αντιθέτως και επειδή είμαστε και Ρομά, τους ενδιαφέρει και περισσότερο και έρχονται περισσότερο κοντά μας, να μας ρωτήσουνε για την κουλτούρα μας, για τις παραδόσεις μας, να μάθουν κάποια πράγματα.

-Αυτό είναι ό,τι πιο ενδιαφέρον έχω ακούσει. Μάλιστα. Για μίλησέ μου λίγο για τα όνειρά σου για το σχολείο, τι όνειρα έχεις;

M.: Σίγουρα θα ήθελα να το τελειώσω, ένας χρόνος μας έχει μείνει εξάλλου. Θα ήθελα πολύ για το επαγγελματικό τομέα;

-Γενικά, πώς βλέπεις τη ζωή σου μέσα από το σχολείο τα επόμενα χρόνια;

M.: Είναι σημαντικό να μορφωνόμαστε είτε είμαστε Ρομά είτε δεν είμαστε, γιατί είμαστε άνθρωποι πάνω από όλα και χρειαζόμαστε τη δουλειά, χρειαζόμαστε τη μόρφωση, χρειαζόμαστε να αναπτύξουμε το κοινωνικό μας περιβάλλον μέσα από το σχολείο, οπότε είναι πολύ σημαντικό να συνεχίσουμε και εγώ να συνεχίσω να τελειώσω το σχολείο και άμα μπορέσω να σπουδάσω κιόλας, γιατί όχι, θα το ήθελα πολύ.

-Τι θα ήθελες να σπουδάσεις;

M.: Με ενδιαφέρουν δύο πράγματα αρκετά, με ενδιαφέρει πολύ ο τομέας της μαγειρικής και ο τομέας που πάω τώρα και ασχολούμαι, διοίκηση και οικονομία. Μου αρέσουν αρκετά τα λογιστικά, πάρα πολύ, οπότε με κάτι από αυτά τα δύο σίγουρα θα ασχοληθώ.

-Τελευταίες ερωτήσεις είναι αυτές, Μαρία και τελειώνουμε. Υπάρχουν δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας;

M.: Από εμένα;

-Ναι.

M.: Επειδή μεγάλωσα και με αυτήν, όχι καμία. Αντιθέτως μου αρέσει πάρα πολύ να εκφράζομαι μέσω αυτής της γλώσσας.

-Ωραία. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Άκουσε λίγο να σου εξηγήσω την ερώτηση αυτή, είναι λίγο δύσκολη. Το ότι οι τσιγγάνες ξέρεις ότι φοράνε φούστες και δε φοράνε τζιν ή κάποιες φοράνε και μαντήλες ακόμα. Το ότι μιλάει κάποιος τσιγγάνικα, το ότι ακούει διαφορετικά τραγούδια και όταν πάει στο σχολείο αυτά τα διαφορετικά πολιτισμικά στοιχεία επηρεάζουν τα πρότυπα του σχολείου; Επηρεάζουν το σχολείο;

M.: Θα μπορούσα να πω ναι. Γιατί αν κάποιος είναι πλέον σε αυτή τη χρονιά που ζούμε, στο 2020, είναι ακόμα τόσο πίσω και είναι οι σκέψεις του τόσο οπισθοδρομικές, ναι. Γιατί θα επηρεάσει και το περιβάλλον εκείνο το άτομο, διότι

αν κάποιος τον δει ακόμα με μαντήλα, τον δει με φούστα, τον δει να πηγαίνει στο σχολείο και να συμπεριφέρεται όπως συμπεριφέρεται με τους φίλους του αγενής, γιατί οι Ρομά δεν έχουν αναπτύξει ακόμα τρόπους ευγενικούς, να μιλάνε στον πληθυντικό ή να σέβονται τους ανθρώπους, μιλάνε όπως θέλουν αυτοί, οπότε σίγουρα επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου. Γιατί δε συμπεριφέρεται ο άλλος καλά, μετά αντιδράει και ο Ρομά, φυσιολογικό είναι.

-Λες λοιπόν, ότι δεν ήθελα να σταθώ πολύ σε αυτή την ερώτηση αλλά τώρα έτσι που μου το είπες σαν αφορμή, θέλω να το συζητήσουμε λίγο περισσότερο. Λες λοιπόν, ότι τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά των Ρομά, η γλώσσα, ίσως και η θρησκεία, ο πολιτισμός, επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου. Και επηρεάζει τους γύρω.

M.: Ακριβώς.

-Το ίδιο το παιδί το Ρομά, το επηρεάζει το σχολείο αυτό;

M.: Είναι και αναλόγως το χαρακτήρα, αν θα το αφήσει το σχολείο να το επηρεάσει.

-Να το πω λίγο διαφορετικά, Μαρία. Το ότι κάποιο παιδί μιλάει τσιγγάνικα και πάει σε ένα σχολείο μπορεί να συνεχίσει το σχολείο, ναι ή όχι;

M.: Αν δεν ξέρει τα ελληνικά, γιατί έχω ακούσει παιδιά τα οποία λένε ότι δεν ξέρω τα ελληνικά και πάω σχολείο, και μένουνε πολύ πίσω στη ζωή τους, έχουνε μείνει ήδη δύο χρόνια, τι να το κάνουν αυτό, γιατί να μην ξέρουν ήδη από την οικογένειά τους κάποια ελληνικά για να μπορέσουν να βοηθηθούν οι ίδιοι; Σίγουρα επηρεάζει το ίδιο το παιδί γιατί δε θα εξελιχθεί καθόλου και κάποια στιγμή θα τα παρατήσει γιατί θα βαρεθεί, λογικό το βρίσκω.

-Λες δηλαδή, ότι η γλώσσα η τσιγγάνικη μπορεί να τον δυσκολέψει στη μάθηση.

M.: Ναι.

-Υπάρχει και η άποψη που λέει ότι κάποιος που μιλάει δυο γλώσσες, ο εγκέφαλός του αναπτύσσεται περισσότερο και απεναντίας, τον βοηθάει αυτό.

M.: Σίγουρα συμφωνώ σε αυτό.

-Τέλος πάντων, θα το συζητήσουμε μετά αυτό, όταν κλείσουμε τη συνέντευξη. Είναι πολύ σημαντικό. Είσαι από τις πρώτες κοπέλες που διατυπώνεις αυτή την άποψη και λες, ότι ναι επηρεάζει ο πολιτισμός των τσιγγάνων το σχολείο και το τεκμηριώνεις. Αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον, δεν το έχω ακούσει. Την έχω κάνει την ερώτηση αυτή σε πάνω από 50 άτομα, και μικρούς και μεγάλους, η άποψη ήταν ότι ο πολιτισμός των Ρομά δεν επηρεάζει το σχολείο. Είσαι η πρώτη που το είπες και το τεκμηριώσες. Θα το συζητήσουμε λίγο αυτό, δεν θέλω να φύγεις, θα το συζητήσουμε. Πόσο σημαντικό είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου;

M.: Είναι πάρα πολύ σημαντικό, γιατί θα το βοηθήσει να εξελιχθεί και να αναπτύξει κάποιες νέες εμπειρίες, οι οποίες θα το βοηθήσουνε στο κοινωνικό του περιβάλλον

σίγουρα και στον εργατικό τομέα, γιατί όχι, κάποιος δηλαδή να έχουμε ένα παράδειγμα ήδη εδώ, Ρομά ο οποίος αναπτύχθηκε πάρα πολύ και έχει τη δικιά του εργασία. Γιατί δηλαδή, ο κάθε Ρομά να μην είναι σε κάποιο μεγάλο γραφείο, να έχει τη δικιά του δουλειά, να έχει τη δικιά του επιχείρηση, να μην βοηθάει την οικογένειά του σε αυτό, γιατί δηλαδή, τι είναι τα Ρομά, είναι κάτι κατώτερο;

-Σωστά. Προτελευταία ερώτηση. Έχεις να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Τι θα ήθελες δηλαδή να αλλάξει εδώ στη κοινότητά σας και με τους δασκάλους και οτιδήποτε άλλο, για να βελτιωθούν τα παιδιά Ρομά στο σχολείο;

M.: Εγώ θα έλεγα όχι οι δάσκαλοι να αλλάξουν, γιατί δε μπορούμε να ζητήσουμε από άλλους να αλλάξουν, εγώ λέω να αλλάξουμε εμείς οι ίδιοι. Οι ίδιοι εμείς οι Ρομά, οι οποίοι είναι και η γενιά μου τώρα, είναι να κάνει παιδιά σε λίγο, λογικά όπου να 'ναι θα έρθει και η άλλη γενιά. Πρέπει να αρχίσει να μιλάει τα ελληνικά πάρα πολύ μέσα στο σπίτι, να μεγαλώσουν με δύο γλώσσες, όχι να χάσουν τη μητρική τους γλώσσα, όχι αυτό δεν το λέω και σέβομαι πάρα πολύ τη μητρική γλώσσα του καθενός και δεν πρέπει να χαθεί με τίποτα. Απλώς να μεγαλώσουν και με τα ελληνικά, ώστε να μπορέσουν να είναι μορφωμένοι, γιατί με τα ελληνικά είναι πάρα πολύ πλούσια γλώσσα που οι ξένοι μας ζηλεύουν για το λεξιλόγιό μας, γιατί να μην την αναπτύξουμε και να την ξέρουν και τα Ρομά; Γιατί δηλαδή να χάσουν αυτό το μεγάλο προνόμιο;

-Άρα λες, λοιπόν πρώτα

M.: Να αλλάξουμε εμείς οι ίδιοι, όχι οι άλλοι. Και μετά θα αλλάξουν οι άλλοι.

-Κάτι άλλο να αλλάξει, τι θα ήθελες να αλλάξει, για να βελτιώσουν τα παιδιά Ρομά τη σχολική τους επίδοση;

M.: Σίγουρα, αυτή η πολύ κακιά μας παράδοση το να παντρεύονται από πολύ μικρά τα παιδιά.

-Αυτό που λες είναι πάρα πολύ σημαντικό.

M.: Το βασικότερο.

-Άρα δηλαδή πρέπει να αλλάξει η νοοτροπία των τσιγγάνων στο να μη παντρεύονται από νεαρή ηλικία. Πολύ σημαντικό, είναι το πρώτο. Κάτι άλλο;

M.: Κάτι άλλο που θα μπορούσαν αν αλλάξουν τα Ρομά είναι σίγουρα, το πως ντύνονται, εντάξει το πώς ντύνονται δε μπορούμε να τους το αλλάξουμε γιατί είναι ...

-Σιγά-σιγά

M.: Ναι, είναι εξέλιξη του κάθε ανθρώπου προσωπικά, δε μπορούμε να τους επιβάλλουμε κάτι το οποίο δε θέλουνε. Είναι να αλλάξουν τον τρόπο σκέψης τους, το πως σκέφτονται γιατί σκέφτονται μόνο το σήμερα.

-Ωραία, μας είπες λοιπόν να αλλάξουν κάποια πράγματα ήδη οι Ρομά. Οι μπαλαμοί τι πρέπει να αλλάξουν για να βοηθηθούν τα παιδιά Ρομά; Τι αλλαγές θα ήθελες να γίνουν;

M.: Το μόνο πράγμα είναι να μην είναι ρατσιστές, οι μπαλαμοί προς τους Ρομά, γιατί ο ρατσισμός τους δεν τους αφήνει να δούνε κάποια καλά στοιχεία των Ρομά.

-Οκ. Εδώ λοιπόν, νομίζω κλείνει η συνέντευξη. Έχω μια τελευταία ερώτηση, θα ήθελες να προσθέσεις κάτι που νομίζεις δε σε ρωτήσαμε, να μας πεις κάτι λοιπόν, εσύ που εμείς δε σε ρωτήσαμε, δε το χούμε προβλέψει έλος πάντων, θα ήθελες κάτι να πεις, να προσθέσεις;

M.: Ίσως θα μπορούσαν να είναι η ερώτηση Γιατί τα Ρομά δεν έχουν εξελιχθεί μέχρι τώρα. Γιατί; Και εγώ ακόμα το αναρωτιέμαι αυτό, γιατί δηλαδή είναι τόσο πίσω και δεν είναι μπροστά όπως όλοι οι άλλοι άνθρωποι. Γιατί δηλαδή εμείς ζούμε ακόμα στη δεκαετία το 60; Και όλοι είναι στο 2020;

-Είναι ένα πολύ ωραίο ερώτημα, το οποίο χρειάζεται διερεύνηση, θέλει απαντήσεις, θέλει σκέψη, ελπίζω κάποια στιγμή να σου απαντήσω σε αυτό.

M.: Το ελπίζω.

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ 8

-Καλησπέρα Αχιλλέα.

Αχιλλέας: Καλησπέρα, Παναγιώτη.

-Στα πλαίσια της διπλωματικής μου εργασίας διεξάγω μια έρευνα για τη διερεύνηση της σημασίας των εμπειριών αναγνώρισης στην οικογένεια και στο σχολικό περιβάλλον για τη σχολική επιτυχία των παιδιών Ρομά. Θα ήθελα να παραχωρήσεις μια συνέντευξη και ξεκαθαρίζω από την αρχή ότι θα μιλήσουμε στον ενικό και αυτά που θα πούμε θα μείνουν σε μένα, δεν θα τα πω πουθενά, θα υπάρχει δηλαδή εχεμύθεια και θα υπάρχει το απόρρητο και μόλις ολοκληρώσω την αποκωδικοποίηση της εργασίας, το αρχείο θα το καταστρέψω. Συμφωνείς με όλα αυτά;

Αχ.: Ναι, συμφωνώ.

-Ωραία, για πες μου λίγο Αχιλλέα, πόσων χρονών είσαι;

Αχ.: Είμαι 26.

-Είσαι 26 χρονών;

Αχ.: Ναι.

-Για πες μου λίγο, που μένεις;

Αχ.: Νέα ζωή Σοφάδων.

-Στη Νέα ζωή Σοφάδων. Με ποιους μένεις;

Αχ.: Με την οικογένειά μου, δηλαδή με τα παιδιά μου, με τη γυναίκα μου. Και δίπλα μου μένει ο πατέρας μου, η μάνα μου.

-Συνολικά πόσα άτομα μένετε μαζί;

Αχ.: 8 άτομα.

-8 άτομα. Αχιλλέα, που μεγάλωσες; Σοφάδες, σε άλλη πόλη, κάπου αλλού;

Αχ.: Σοφάδες.

-Σοφάδες. Εργάζεσαι αυτή την περίοδο;

Αχ.: Όχι.

-Όχι. Είσαι παντρεμένος Αχιλλέα;

Αχ.: Είμαι, ναι.

-Πόσα χρόνια είσαι παντρεμένος;

Αχ.: Γύρω στα 13 χρόνια.

-Πόσων χρονών ήσουν όταν παντρεύτηκες;

Αχ.: 13-14.

-Πόσων χρονών είναι η σύζυγός σου;

Αχ.: Τώρα ή τότε;

-Τώρα, πόσων χρονών είναι;

Αχ.: 23.

-Έχεις παιδιά;

Αχ.: Έχω, ναι, 2.

-Μπορείς λίγο να μας πεις τις ηλικίες των παιδιών;

Αχ.: Ο μεγάλος γιος είναι 10 χρονών, 9 στα 10 και η μικρή τώρα θα κλείσει 5.

-Άρα έχεις ένα αγοράκι και ένα κοριτσάκι.

Αχ.: Ναι.

-Όταν παντρευτούν τα παιδιά σου, που θα ήθελες να μείνουν; Μαζί σου, σε άλλο σπίτι, στα πεθερικά, σε άλλη πόλη;

Αχ.: Μαζί εδώ πέρα στο χωριό. Αλλά το κορίτσι θα είναι με τον άντρα της στα πεθερικά και το αγόρι σε μένα εδώ πέρα.

-Αν ήταν επαγγελματικά ή οικονομικά καλύτερα για τα παιδιά να πάνε σε άλλη πόλη να μείνουν, θα συμφωνούσες με αυτό;

Αχ.: Εντάξει, λίγο δύσκολο, αλλά άμα ήταν για το καλό τους, ναι.

-Εσύ έχεις πάει σχολείο;

Αχ.: Έχω πάει.

-Σε ποιο Δημοτικό πήγες;

Αχ.: Στο 4^ο Δημοτικό Σοφάδων.

-Στο 4^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων.

Αχ.: Ναι.

-Για πες μας λίγο τώρα, η σύζυγος ξέρει γράμματα;

Αχ.: Όχι δεν ξέρει.

-Δεν ξέρει γράμματα. Για ποιους λόγους δεν πήγες σχολείο η σύζυγος;

Αχ.: Λογικά, από ότι ξέρω, τα κορίτσια τα δικά μας πάνε για λίγο, για ένα χρονικό διάστημα, για 1 χρόνο για 2, δεν προλαβαίνουν να μαθαίνουν γράμματα, μετά τους παντρεύουνε. Αυτό.

-Σε ποιο σχολείο πήγαν οι γονείς σου; Ή αν πήγαν ή δεν πήγαν σχολείο οι δικοί σου, πήγαν σχολείο οι γονείς σου;

Αχ.: Όχι δεν πήγαν.

-Δεν πήγαν. Η μάνα σου δεν πήγε σχολείο;

Αχ.: Νυχτερινή, απογευματινό σχολείο πήγε.

-Απογευματινό. Ο πατέρας σου;

Αχ.: Ο πατέρας μου τελείωσε το Γυμνάσιο δεύτερης ευκαιρίας.

-Εσύ σε ποιο Δημοτικό πήγες;

Αχ.: 4^ο Δημοτικό.

-4^ο Δημοτικό, μας είπες νωρίτερα, ναι. Μέχρι ποια τάξη πήγες;

Αχ.: Στο Δημοτικό ή γενικά;

-Στο Δημοτικό.

Αχ.: Το τελείωσα το Δημοτικό.

-Το τελείωσες. Για πες μου λίγο τώρα, Αχιλλέα, σε ποιο Γυμνάσιο πήγες; Στο 1^ο Γυμνάσιο Σοφάδων, στο 2^ο Γυμνάσιο;

Αχ.: Στο 2^ο.

-Στο 2^ο Γυμνάσιο. Γιατί τώρα έγινε ένα ενιαίο.

Αχ.: Ναι, ναι.

-Οκ. Πολύ ωραία. Σε ποιο Λύκειο πήγες μετά;

Αχ.: Στο επαγγελματικό Λύκειο εδώ πέρα Σοφάδων.

-Στο ΕΠΑΛ Σοφάδων. Ωραία. Τώρα λίγο ξεκινάμε σιγά-σιγά, Αχιλλέα, τις ερωτήσεις. Θυμάσαι πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο σχολείο; Θέλω λίγο να θυμηθείς πώς ήταν στο Δημοτικό, πώς ήταν στο Γυμνάσιο και πώς ήταν στο Λύκειο. Πες μας λίγο ένα-ένα.

Αχ.: Εντάξει, στο Δημοτικό δε θυμάμαι και πολλά πράγματα, στο Δημοτικό.

-Τι θυμάσαι όταν πήγες εκεί πρώτη φορά και πώς ένιωθες, πώς αισθανόσουν;

Αχ.: Εντάξει, αρχικά είχα ενθουσιασμό, γιατί έβλεπα τα μεγαλύτερα παιδιά που πηγαίνουν σχολείο, μάθαιναν γράμματα και εγώ ήθελα να μάθω γράμματα, να δω πώς είναι. Αυτό μόνο, δεν είχα κάτι παραπάνω. Τώρα στο Γυμνάσιο, ήθελα πολύ να πάω στο Γυμνάσιο, από μικρός όταν άκουγα τα μεγαλύτερα παιδιά ότι δεν είναι όπως είναι στο Δημοτικό, ότι είσαι με Ρομά μόνο, ίδια φυλή, είσαι διαφορετικές φυλές και ήταν καλύτερα, είχα ένα σα μεράκι. Και μόλις πήγα, αλλά αντιμετωπίσαμε λίγο ρατσισμό, λίγο έτσι, ήμασταν πολλά παιδιά, δεν ήταν και τόσο καλά όσο είχα φανταστεί.

-Για πες μας δηλαδή, τι εννοείς με αυτό; Όταν λες ρατσισμό, τι εννοείς; Τι ρατσισμό;

Αχ.: Δεν είμαστε ίδια φυλή, είμαστε μη Ρομά ή είμαστε μη μπαλαμοί εμείς, μη Έλληνες, όπως λένε αυτοί. Μας θεωρούν Ρομά, κατώτερη φυλή και μας το έλεγαν κάθε λίγο, έτσι, έτσι, μας κορόϊδευαν.

-Λέγαμε λοιπόν, Αχιλλέα ότι υπάρχει ρατσισμός στο σχολείο για αυτές τις απόψεις υπάρχουν κάποιες ερωτήσεις στη συνέχεια. Τώρα λίγο, θέλω λίγο να μου πεις πώς ήταν οι πρώτες σου μέρες στο Λύκειο, όταν έφυγες από το Γυμνάσιο λοιπόν και πήγες στο σχολείο, στο Λύκειο. Για πες μου λίγο, πώς ένιωθες, πώς αισθανόσουν, μίλησέ μου λίγο για τις πρώτες σου μέρες εκεί.

Αχ.: Εντάξει, τότε εκεί άλλαξαν τα πράγματα, ήταν πολύ ωραία. Είχα γνωρίσει τα παιδιά καλύτερα, γιατί είμαστε παρέα στο Γυμνάσιο, είχα φίλους, ήταν αρκετά καλά. Πολύ ωραία.

-Μάλιστα. Η προσαρμογή σου πώς ήταν στο σχολείο; Είτε στο Δημοτικό, είτε στο Γυμνάσιο, είτε στο Λύκειο. Δηλαδή, προσαρμόστηκες εύκολα, ήταν δύσκολα; Αυτό.

Αχ.: Εύκολα, ναι εύκολα.

-Προσαρμόστηκες εύκολα. Συνήθισες δηλαδή το σχολείο. Δε σου ήταν λίγο δύσκολο αυτό όλο.

Αχ.: Δεν ήταν δύσκολο, ήταν εντάξει μια χαρά. Προσαρμόστηκα γρήγορα.

-Προσαρμόστηκες γρήγορα. Οι γονείς σου και οι συγγενείς σου, η μάνα σου, ο πατέρας σου, οι παππούδες σου, τι σου λέγανε για το σχολείο, τι σου λέγανε;

Αχ.: Εντάξει, ο πατέρας μου και η μάνα μου μου έλεγαν να συνεχίσω το σχολείο, μου έλεγαν να σπουδάσω, ο πατέρας μου ειδικά, αλλά εντάξει σε σπούδασα γιατί έχουμε ένα έθιμο εμείς. Αλλά εντάξει, δεν είχαν θέμα με το σχολείο.

-Δηλαδή, όταν λες να σπουδάσεις τι εννοούσαν οι γονείς σου;

Αχ.: Να προχωρήσω παραπέρα δηλαδή, να τελειώσω το Λύκειο και να μπω σε ένα Πανεπιστήμιο ξέρω γω, σε ένα ΤΕΙ, να σπουδάσω, να προσπαθήσω δηλαδή.

-Μάλιστα. Οι γονείς σου σε βοηθούσαν στο σχολείο;

Αχ.: Δηλαδή; Στα μαθήματα εννοείτε;

-Εννοώ στα μαθήματα, οικονομικά, συναισθηματικά, σε συμβουλευάνε; Θέλω λίγο να μας μιλήσεις για αυτό.

Αχ.: Ναι, στα μαθήματα απλά δεν ήξεραν γράμματα δε μπορούσαν να με βοηθήσουν, αλλά στα οικονομικά, συναισθηματικά, ναι. Με βοηθούσαν.

-Σε βοηθούσαν.

Αχ.: Ναι.

-Στα μαθήματα γιατί δε σε βοηθούσαν;

Αχ.: Απλά δεν ξέρουν γράμματα.

-Δεν ήξεραν γράμματα. Ποια είναι η στάση των γονιών σου για την εκπαίδευση; Είναι απλή, θετική, αρνητική, επιφυλακτική;

Αχ.: Εντάξει, θετική θα πω.

-Θα πεις θετική. Τη βοήθεια που ζήτησες από τους γονείς σου, σου τη πρόσφεραν;

Αχ.: Ναι.

-Για πες μας, τι βοήθεια ζήτησες;

Αχ.: Ζήτησα κάποια στιγμή, καταρχήν όταν παντρεύτηκα εγώ, οι περισσότεροι μου έλεγαν να σταματήσω το σχολείο στο Γυμνάσιο κι εγώ πήγα στον πατέρα μου και στη μάνα μου και ήθελα να συνεχίσω το σχολείο. Και αυτοί, με τον τρόπο τους το έκαναν αυτό. Με άφησαν να πάω στο σχολείο, να κάνω αυτό που θέλω γώ.

-Μάλιστα. Στην οικογένεια υπήρχε κάποιο μέλος που σε βοηθούσε στα μαθήματα; Κάποιο άλλο συγγενικό πρόσωπο;

Αχ.: Όχι.

-Μάλιστα. Για πες λίγο τώρα, Αχιλλέα. Στο σχολείο πόσο συχνά πήγαινες; Κάθε μέρα, συνέχεια, κάπου-κάπου, σπάνια ή καθόλου;

Αχ.: Κάθε μέρα.

-Κάθε μέρα. Αν διέκοψες το σχολείο, για ποιο λόγο το έκανες;

Αχ.: Από υποχρεώσεις.

-Για πες μας για αυτές τις υποχρεώσεις.

Αχ.: Υποχρεώσεις, τα παιδιά. Χρειαζόταν λεφτά, έπρεπε να πάω για δουλειά, να συντηρώ την οικογένειά μου.

-Άρα δηλαδή, μας λες ότι λόγω παντρείας και λόγω υποχρεώσεων σταμάτησες το σχολείο, το Λύκειο. Σε ποια τάξη σταμάτησες;

Αχ.: Δευτέρα λυκείου.

-Στη δευτέρα λυκείου. Μάλιστα. Μπορείς λίγο να μου πεις Αχιλλέα, πώς περνούσες στο Λύκειο; Τώρα τελευταία, θυμάσαι πώς περνούσες; Ευχάριστα, δυσάρεστα, περνούσες καλά; Πώς ένιωθες; Μίλησε μας λίγο για τα χρόνια σου στο Λύκειο. Ήταν δύσκολα, ήταν εύκολα;

Αχ.: Τα μαθήματα ή γενικά;

-Γενικά. Και τα μαθήματα, με τους συμμαθητές σου, με τους καθηγητές, γενικά.

Αχ.: Γενικά μια χαρά. Είχα φίλους, εντάξει, μιλούσαμε, παίζαμε, διαβάζαμε που και που, εντάξει. Όλα καλά.

-Ωραία. Υπάρχει κάτι που δε σου άρεσε στο σχολείο; Οι δάσκαλοι, οι συμμαθητές σου; Εννοώ στο Δημοτικό, στο Γυμνάσιο, στο Λύκειο, κάτι που δε σου άρεσε ή κάτι που σου άρεσε στο σχολείο. Θες λίγο να μας πεις;

Αχ.: Ναι, στο Δημοτικό μόνο δε μου άρεσε. Από κει εντάξει ήταν. Οι καθηγητές.

-Τι δε σου άρεσε δηλαδή;

Αχ.: Οι καθηγητές δε μας έβαζαν μαθήματα να κάνουμε, να έχουμε εργασία για το σπίτι. Έγραφαν κάτι εκεί πέρα, ένα μικρό κείμενο και άντε γειά. Αυτό μόνο.

-Μάλιστα. Μετά στο Γυμνάσιο;

Αχ.: Ήταν καλύτερα. Παρόλο που δεν είχαμε, δεν είμασταν ίδιο επίπεδο με τα παιδιά

-Με τα άλλα παιδιά, τα μη Ρομά.

Αχ.: Τα μη Ρομά, ναι. Δεν είμασταν ίδιο επίπεδο, αλλά οι καθηγητές προσπαθούσαν με τον τρόπο τους να μας βάζουν, να μας φέρουν στο ίδιο επίπεδο, προσπαθούσαν.

-Υπάρχει κάτι που σου άρεσε στο σχολείο; Είτε στο Γυμνάσιο είτε στο Δημοτικό είτε στο Λύκειο; Κάτι που σου άρεσε πολύ, τι είναι αυτό που σου άρεσε;

Αχ.: Τί μου άρεσε, εντάξει, μόνο μπάλα που παίζαμε εκεί μου άρεσε, γιατί αυτό μόνο που πήγαινα αθλητικό Γυμνάσιο κάθε πρωί παίζαμε μπάλα, αυτό.

-Σου άρεσε κάποιος δάσκαλος πολύ και για ποιο λόγο; Είτε στο Δημοτικό είτε στο Γυμνάσιο είτε στο Λύκειο.

Αχ.: Εντάξει, υπάρχουν πολλοί καθηγητές.

-Για μίλησέ μας λίγο.

Αχ.: Εντάξει, δεν θυμάμαι τα ονόματά τους τώρα.

-Δεν πειράζει, δε θέλω ονόματα, απλά θέλω να μου πεις υπήρχε κάποιος δάσκαλος, κάποιοι δάσκαλοι που σου άρεσαν;

Αχ.: Ναι.

-Τι ήταν αυτό που σου άρεσε στους δασκάλους αυτούς; Τι σε κάναν, ποιο ήταν το ενδιαφέρον;

Αχ.: Είχαν ενδιαφέρον να μας μάθουν, ειδικά για μένα. Δεν ξέρω για τα παιδιά, για μένα μιλάω ατομικά, ήθελαν να με μάθουν περισσότερα πράγματα, είχαν εμπιστοσύνη σε μένα, πίστευαν σε μένα. Και αυτό, προσπαθούσαν να με κάνουν όσο μπορούσαν καλύτερο.

-Σας βοήθησαν οι δάσκαλοι, οι καθηγητές στο σχολείο;

Αχ.: Ναι, ναι.

-Τι βοήθεια σας πρόσφεραν;

Αχ.: Μας μιλούσαν, μας έπαιρναν, μας έβαζαν κάποιες εργασίες, κάποια μαθήματα, πιο ευκολά λίγο από τα παιδιά για να ρθούμε κι εμείς, για να μάθουμε γρήγορα και να

φτάσουμε στο επίπεδο των παιδιών, μας ενθάρρυναν, μας έλεγαν παιδιά προσπαθήστε.

-Ποιες ήταν οι σχέσεις σου μαζί με τους εκπαιδευτικούς, με τους δασκάλους, τι σχέση είχες; Πώς θα τη χαρακτήριζες; Καλή, μέτρια;

Αχ.: Καλή, καλή.

-Όταν λες καλή, τι εννοείς; Τι γινόταν δηλαδή, για περιέγραψε μας, πες ένα παράδειγμα. Τι θυμάσαι;

Αχ.: Μας λέγαν κάποια πράγματα και απλώς εμείς ακούγαμε, κάναμε αυτό που ήθελαν οι καθηγητές.

-Υπήρχες κάποιος δάσκαλος που δε σας φερόταν καλά;

Αχ.: Όχι δε θυμάμαι.

-Κάποιος δάσκαλος που σας φερόταν καλά; Πολύ καλά;

Αχ.: Ναι, δάσκαλο δεν ήταν, ήταν ο διευθυντής.

-Δηλαδή τι έκανε ο διευθυντής;

Αχ.: Απλά δε μας ξεχώριζε όπως οι πιο πολλοί καθηγητές, δε μας έλεγε για παράδειγμα εσείς είστε τσιγγάνοι και αυτοί είναι μπαλαμοί. Όλοι ίδιοι. Έβλεπε το σωστό μόνο.

-Υπήρχαν κάποιοι δάσκαλοι που πιστεύεις ότι με τον τρόπο που παρέδιδαν το μάθημα ή με τη συμπεριφορά τους απέναντι σε εσάς τα παιδιά Ρομά, σας βοήθησε αυτό να πάτε στο σχολείο ή η συμπεριφορά τους σας έκανε α μην πάτε στο σχολείο, να μην πάτε στα μαθήματα των δασκάλων αυτών; Κατάλαβες τι εννοώ, Αχιλλέα; Δηλαδή με τη συμπεριφορά του, σε έφερε κοντά του στην τάξη ή με τη συμπεριφορά του σας έδιωχνε;

Αχ.: Ναι, υπήρχε ένας καθηγητής με τη συμπεριφορά του αυτό, στο Γυμνάσιο από την αρχή εγώ ήθελα να σταματήσω το σχολείο, γιατί κάποιοι καθηγητές είχαν όπως είπα με τη συμπεριφορά τους δε θέλαμε να πάμε σχολείο. Αλλά κάποια στιγμή, που γνώρισα έναν καθηγητή, είχε πολύ ωραία συμπεριφορά απέναντί μας, μας ενθάρρυνε, μας έλεγε γιατί να μη σταματήσουμε το σχολείο, τι έχουν αυτοί παραπάνω από εμάς και τέτοια. Και από κει πέρα, ξεκινήσαμε και πηγαίναμε σχολείο μετά. Αλλά δε μας άφηνε ποτέ.

-Ωραία, κρίνοντας από τη μέχρι τώρα πορεία σου, στη ζωή σου, τελειώνοντας και το σχολείο, παρόλο που το διέκοψες, πιστεύεις ότι σας βοήθησαν οι δάσκαλοι; Πήρατε κάτι από τους δασκάλους; Από το καθηγητές τόσα χρόνια στο σχολείο;

Αχ.: Ναι.

-Τι είναι αυτό;

Αχ.: Τι είναι, καταρχήν σεβασμός. Ξέρεις πως μιλάς σε έναν μεγαλύτερο, γιατί εμείς εδώ πέρα, οι δικοί μας που δεν ξέρουν γράμματα είναι λίγο αλλιώς. Ξέρουμε να μιλάμε σε έναν μεγαλύτερο στο πληθυντικό, δηλαδή τον σέβεται τον άλλον. Πολλά πράγματα.

-Μάλιστα. Πιστεύεις ότι οι δάσκαλοι, οι καθηγητές, οι εκπαιδευτικοί βοηθούν περισσότερο ή λιγότερο, εμποδίζουν τα παιδιά Ρομά; Δηλαδή τι πιστεύεις, ότι τους βοηθούν ή ότι τους εμποδίζουν στο σχολείο;

Αχ.: Από τη δικιά μου άποψη, είναι ότι τους βοηθούν.

-Τους βοηθούν. Μάλιστα, ωραία. Όταν ήσουν στο σχολείο, υπήρχε κάποια επιθυμία για επιπρόσθετη δραστηριότητα; Δηλαδή ενισχυτική διδασκαλία, μουσική, χορός, τέχνες, αθλητισμός. Ασχολιόσουν με κάτι;

Αχ.: Ναι αθλητισμός.

-Αθλητισμός; Έπαιζες μπάλα δηλαδή.

Αχ.: Μπάλα ναι.

-Για πες μου λίγο τώρα, τι όνειρα έχεις για το σχολείο και γιατί δεν έγιναν; Ποιο ήταν το όνειρό σου, τι όνειρα είχες;

Αχ.: Για το σχολείο, εντάξει δεν ήθελα κάτι παραπάνω, απλά καλό θα ήταν να βγάλω μόνο το Λύκειο, αυτό. Παραπάνω κάτι δεν ήθελα.

-Υπάρχουν δυσκολίες ή προβλήματα στην ομιλία της ελληνικής γλώσσας; Δηλαδή, αντιμετώπιζες προβλήματα στα ελληνικά σου;

Αχ.: Ναι.

-Για μίλησε μας λίγο για αυτό.

Αχ.: Εντάξει. Εμείς γενικά δε ξέρουμε όλα τα ελληνικά να τα μιλάμε καθαρά, μπερδευόμαστε, δε μπορούμε να καταλάβουμε τον άλλον γενικά. Και εντάξει, πιο πολλές φορές που μιλούσαμε με τους καθηγητές ή με τους φίλους μας μη Ρομά είχαμε λίγο θεματάκι.

-Για πες μου λίγο τώρα, Αχιλλέα. Πιστεύεις ότι ο πολιτισμός των Ρομά επηρεάζει τα πρότυπα του σχολείου; Δηλαδή, η τσιγγάνικη γλώσσα που μιλάτε, κάποιες τσιγγάνες που φορούσαν κάποτε μαντήλια και πήγαιναν στο σχολείο ή που φοράνε φούστα ή που τα αγόρια ακούνε τσιγγάνικη μουσική, όταν το παιδί αυτό πάει στο σχολείο αυτό έρχεται σε σύγκρουση με τους κανόνες του σχολείου; Δηλαδή μπορεί ένα παιδί που μιλάει τσιγγάνικα να πάει σχολείο ή να μην πάει; Το εμποδίζει αυτό το σχολείο;

Αχ.: Όχι δεν τον εμποδίζει.

-Για πες μας λίγο, πες μας λίγο.

Αχ.: Δεν τον εμποδίζει, τι πώς να τον εμποδίζει; Κοίτα άμα μιλάει και στα παιδιά, ναι και τα παιδιά έχουν θέματα, δεν ξέρουν τι λένε οι τσιγγάνοι. Αυτοί νομίζουν ότι έχουμε, ότι τους κοροϊδεύουμε, κάπως έτσι.

-Μισό λεπτάκι, λίγο, να στο πω λίγο διαφορετικά. Μια κοπέλα τσιγγάνα που φοράει φούστα, τσιγγάνικη ενδυμασία και πάει στο σχολείο, αυτό είναι πρόβλημα για την τσιγγάνα στο σχολείο;

Αχ.: Για την τσιγγάνα ή για το σχολείο γενικά; Αν θα αντιμετωπίσει αυτή πρόβλημα;

-Μπορεί να πάει σχολείο μια τσιγγάνα που φοράει φούστα; Υπάρχει πρόβλημα;

Αχ.: Από εμάς να υπάρχει πρόβλημα;

-Γενικά, ή από μας ή από τους άλλους. Αν εμποδίζει, την εμποδίζει αυτό; Είναι πρόβλημα; Την απαγορεύουν τέλος πάντων; Ή μπορεί να πάει σχολείο και με τσιγγάνικα ρούχα και να μάθει και να εκπαιδευτεί και να σπουδάσει;

Αχ.: Μπορεί να πάει κανονικά.

-Αυτό ρωτώ. Άρα λοιπόν, επαναλαμβάνω. Τα τσιγγάνικα ήθη και έθιμα επηρεάζουν το σχολείο;

Αχ.: Όχι, όχι.

-Για πες μας ένα παράδειγμα.

Αχ.: Όχι δεν εμποδίζει, πως; Και εγώ τσιγγάνος είμαι και εγώ πήγα σχολείο, μιλούσα και τσιγγάνικα και ελληνικά, εντάξει δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα.

-Μάλιστα, εντάξει, ευχαριστούμε πολύ. Πόσο σημαντικό, σε άλλη ερώτηση, είναι για ένα παιδί Ρομά ο θεσμός του σχολείου; Πόσο σημαντικό είναι το σχολείο για τα παιδιά Ρομά;

Αχ.: Αναλόγως. Κανονικά είναι πολύ σημαντικό, γιατί μαθαίνεις πολλά πράγματα από το σχολείο. Εκπαιδεύεσαι, μαθαίνεις γράμματα, δε σε κοροϊδεύει κανένας, πολλά.

-Μάλιστα. Τελευταία ερώτηση, έχεις να προτείνεις κάτι για τη βελτίωση της σχολικής εμπειρίας και της επιτυχίας των παιδιών Ρομά; Δηλαδή, τι θα ήθελες να αλλάξει στον οικισμό σας, όσον αφορά το κομμάτι του σχολείου, είτε τα βιβλία, η εκπαίδευση, ο νόμος, δεν ξέρω, στάσεις λεωφορείου; Τι πρέπει να γίνει για να αλλάξει η εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, για να πετύχουν, τι αλλαγές θα ήθελες;

Αχ.: Να αλλάξει η παιδεία, να παν τα παιδιά σχολείο και να τους βάζουν μάθημα, να ασχολούνται με τα παιδιά, όχι μόνο να δουν το δικό τους συμφέρον, δηλαδή να πληρωθούν και άντε γειά. Οι καθηγητές πρέπει να βάζουν μαθήματα στα μικρά παιδιά, για τα Ρομά λέω τώρα εγώ εντάξει, στο Δημοτικό εδώ το δικό μας. Αυτό πρέπει να προσπαθήσουν περισσότερο. Τίποτα άλλο.

-Μάλιστα. Θα ήθελες να προσθέσεις κάτι που νομίζεις ότι δε σε ρωτήσαμε, κάτι που θα ήθελες να πεις, κάτι που εμείς δε σε ρωτήσαμε;

Αχ.: Όχι.

-Ωραία, ευχαριστώ πολύ Αχιλλέα.

Αχ.: Κι εγώ.